

UDK 343 : ISSN 2217-219X

CRIMEN

ČASOPIS ZA KRIVIČNE NAUKE || JOURNAL FOR CRIMINAL JUSTICE

PRAVNI FAKULTET
UNIVERZITETA U BEOGRADU

Institut za uporedno pravo

BEOGRAD 2011 / BROJ 2 / GODINA II

CRIMEN

ČASOPIS ZA KRIVIČNE NAUKE || JOURNAL FOR CRIMINAL JUSTICE

Izdavači

Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu i Institut za uporedno pravo iz Beograda
u saradnji sa Dosije studiom
i Kriminološkom sekcijom Srpskog udruženja za krivičnoravnu teoriju i praksu

Izdavački savet / Scientific council

Strani članovi / Foreign members:

prof. dr Hans-Jörg Albrecht, Frajburg (Nemačka)	prof. dr Stefano Ferracuti, Rim (Italija)
prof. dr Jacqueline Azzopardi, Valeta (Malta)	prof. dr Dragan Milovanovic, Čikago (SAD)
prof. dr Michael Bock, Majnc (Nemačka)	prof. dr Eduard Filipovič Pobegajlo, Moskva (Rusija)
prof. dr Serge Brochu, Montreal (Kanada)	prof. dr Jean Pradel, Poatje (Francuska)
prof. dr Christian Grafl, Beč (Austrija)	prof. dr Miroslav Scheinost, Prag (Češka)
prof. dr Ulrich Sieber, Frajburg (Nemačka)	

Domaći članovi / Members from Serbia:

prof. dr Živojin Aleksić	dr Aleksandra Rabrenović
akademik prof. dr Danilo Basta	prof. dr Dragan Simeunović
prof. dr Miroslav Đorđević	prof. dr Snežana Soković
prof. dr Radenko Vuković	

Redakcija / Editorial board

Glavni i odgovorni urednik / Editor-in-Chief

prof. dr Zoran Stojanović

Urednik / Associate editor

prof. dr Đorđe Ignjatović

Članovi Redakcije / Editorial board members

dr Jovan Čirić

dr Slobodan Vuković

prof. dr Milan Škulić

prof. dr Đorđe Đorđević

prof. dr Goran Ilić

prof. dr Nataša Delić

mr Jasmina Kiurski

Damir Joka

Saradnici / Collaborators

Ivana Marković, sekretar Redakcije
mr Vanja Bajović, lektor

Natalija Lukić, sekretar Redakcije

Sve članke predate na objavljivanje u Časopisu recenziraju najmanje dva anonimna recenzenta

All articles submitted to the CRIMEN are peer reviewed by two anonymous peer reviewers

Časopis izlazi dva puta godišnje (april i oktobar) / CRIMEN is published semiannual (April and October)

ADRESA REDAKCIJE / EDITORIAL ADDRESS:

Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu; Bul. K. Aleksandra 67, 11000 Beograd, Srbija

Web adresa: <http://www.ius.bg.ac.rs/crimenjournal/default.htm> • e-mail: crimen@ius.bg.ac.rs

© Autori prenose na Časopis autorska prava za dostavljene tekstove i nijedan njihov deo ne može se reprodukovati bez pismene saglasnosti urednika Časopisa. Rukopisi se ne vraćaju / Authors transfer to the Journal their rights to submitted texts and no part of them can be reproduced without written consent of Journal's editor. Manuscripts will not be returned.

Priprema i štampa: Dosije studio, Beograd

GODIŠNJA PRETPLATA : 600 RSD (za studente 300); pojedinačan broj 300 RSD /
Annual subscription: 30 €

CRIMEN

ČASOPIS ZA KRIVIČNE NAUKE || JOURNAL FOR CRIMINAL JUSTICE

(II) 2/2011 str. 169–282

SADRŽAJ

ČLANCI

- Boštjan M. Zupančič, *Ne bis in idem* (zabrana ponovnog suđenja za isto delo)
la belle dame sans merci. 171
- Đorđe Ignjatović, Pojam i etiologija nasilničkog kriminaliteta. 181
- Snežana Soković, Savremene globalne tendencije u kontroli kriminaliteta
(karakteristike, perspektive i osvrt na domaće prilike) 212
- Goran P. Ilić, Pravo na obrazloženu sudsku odluku. 227

PRILOZI

- Aleksandra Ilić, Prenaseljenost zatvora – fenomenološki i
etiološki aspekti 245

IZ ISTORIJE KRIVIČNIH NAUKA

- P. Miljanić, Postanak cetinjske tamnice.
Prilog srpskom kriminalnom pravu 257

PRIKAZI

- Лупчо Арнаудовски, Судски менаџмент. 264
- Milan Škulić, Maloletničko krivično pravo 267
- Joanne Savage, The development of persistent criminality 270
- Ulrich Sieber, Malaika Nolde, Sperrverfügungen im Internet
Nationale Rechtsdurchsetzung im globalen Cyberspace? 277

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
343

CRIMEN : časopis za krivične nauke = Journal
for Criminal Justice / glavni i odgovorni urednik
Zoran Stojanović. – God. 1, br. 1 (2010)– . – Beograd
(Bulevar kralja Aleksandra 67) : Pravni fakultet : Institut
za uporedno pravo, 2010– (Beograd : Dosije). – 24 cm

Dva puta godišnje
ISSN 2217-219X = Crimen (Beograd)
COBISS.SR-ID 174945036

Boštjan M. Zupančič*
Evropski sud za ljudska prava

NE BIS IN IDEM (ZABRANA PONOVOG SUĐENJA ZA ISTO DELO) *la belle dame sans merci*¹

Glavni problem u vezi sa doktrinom *ne bis in idem* (u običajnom pravu (Common Law): zabrana ponovnog suđenja za isto delo) je da vodi u logički ćorsokak. Ovaj logički ćorsokak potiče od skrivene osnovne premise, koje učesnici u sudskom postupku nisu svesni, a odnosi se na nezavisno postojanje „stvari“ *per se* – praćene dvema različitim pravnim kvalifikacijama jednog, navodno, krivičnog događaja.

Ovde imamo dijalektički problem. Izgleda da „činjenice“ određuju „pravnu kvalifikaciju“ slučaja –, ali sa druge strane, različite „pravne kvalifikacije“ takođe predodređuju selektivnu apercipciju (zapažanje) „činjenica“.

Problem će izbiti na površinu, postati očigledan, samo u slučajevima *ne bis in idem*. Međutim, on je stvarno latentno prisutan na široj slici, odnosno u sveukupnom opštem odnosu između „činjenica“ i „prava“. Čuveni autori, kao što su Paul Ricoeur (Pol Riker), Glenwille Williams (Glenvil Vilijams), Jerome Hall (Džerom Hol) i dr. pokušali su da zavedu ovu *belle dame sans merci*,* ali bez uspeha. Nije čudo da je i Evropski sud za ljudska prava (ESLJP) – u slučaju Zolotuhin (*Zolotukhin*) – takođe kapitulirao. Završio je [sa] [istom] kružnom formulom zaključivši da je isti istorijski događaj isti istorijski događaj. [Videti takođe EU slučaj na kraju teksta]^[1]

U samo uslovno pravnom smislu – a metafizički po svojim savremenim merilima od pre 40 godina – osnovnu lažnu premisu izložio je Roberto Mangabeira Unger sa harvardskog Pravnog fakulteta – u okviru rasprave o antinomiji teorije i

* redovni profesor, bostjan.zupancic@echr.coe.int.

1 Zaštićeno autorskim pravom © 2011 B.M.

♦ *Lepa gospa bez milosti* (franc.) balada engleskog pesnika John Keats-a (1795–1821), tekst se može pronaći na adresi: <http://www.shmoop.com/la-belle-dame-sans-merci/poem-text.html> (prim. prev.)

[1] Redakcija je odlučila da tekst presude, kao i drugih relevantnih tekstova koji se navode u članku, objavi na veb stranici časopisa *Crimen* kojima se može pristupiti preko linka: <http://www.ius.bg.ac.rs/crimenjournal/default.htm>.

činjenica. (Čitalac može naći Ungerov tekst na kraju članka, a mi ćemo mu se vratiti kasnije.)^[2]

U okviru prve pravne kvalifikacije sud² može, kroz prizmu *prve* pravne kvalifikacije, videti kao relevantnu, jednu specifičnu kombinaciju činjenica, dok *potonja* istraga istog istorijskog događaja može, kroz različitu pravnu prizmu, izneti potpuno dugačiji niz činjenica – kao odlučujuće i od prvorazrednog značaja za ishod. Tipičan primer toga je slučaj *Maresti protiv Hrvatske* pred ESLJP u kome se učiniocu najpre sudilo za prekršaj pred domaćim sudom u Pazinu, Istra, Hrvatska, a potom je izveden pred krivični sud zbog teške telesne povrede.^[3] U izvesnom smislu, slučaj *Maresti* je suprotan slučaju bivšeg sudije češkog Vrhovnog suda Zdenek Sovak-a, utoliko što je u slučaju *Maresti* blaži postupak prethodio strožijem krivičnom postupku.

Vratimo se, najpre, osnovnom filozofskom pitanju, a to je – do koje mere činjenice kao takve (*per se*) – kao nezavisne od bilo kakve pravne kvalifikacije itd. – uopšte postoje?

Očigledno je da se svaki predmet ili događaj u životu sastoji od miliona različitih činjeničnih aspekata, od kojih će mozak opaziti i shvatiti neke, dok će druge odbaciti kao nevažne.³ Zato, kada govorimo o „činjenicama slučaja“ *per se* ne pozivamo se ni na jedan odabran kriterij u pogledu toga šta je bitno, a šta nebitno. Ali, to nije moguće! Uzmimo roman „Zločin i kazna“ Dostojevskog u kome Raskoljnikov ubija babu zelenaša. Da li priča postoji nezavisno od bilo koje pravne ili etičke kvalifikacije? Da li bi priča bila drugačija u društvu u kome ubistvo kao pravna – ovde etička – kvalifikacija čak i ne postoji? Zaplet romana Dostojevskog bi tada bio nemoguć, jer ne bi postojala moralna osnova priče.

Izvan našeg neposrednog interesa, pripovedanje svakog pojedinog detalja je filtrirano kroz mozak Dostojevskog, odnosno, njegova vrlo selektivna percepcija onoga što je zanimljivo i relevantno, je ono što roman čini tako značajnim. Ista priča, kao čisto pravna kvalifikacija, bi mogla biti manje zanimljiva: „*Raskoljnikov je, sa direktnim umišljajem (dolus directus), bez ikakvog opravdanja, izvršio ubistvo zajmodavke.*“ Zapravo, odsustvo opravdanja (tj. uravnoteženja zala) dovodi do pretpostavke da etički zaplet romana završava Raskoljnikovljevom shizofrenijom (opravdanje), kao asocijacija/asocirajući na ime glavnog junaka. Ukazali bismo takođe na sjajnu pripovetku poznatog italijanskog dramskog pisca Luidija Pirandela pod

[2] Videti napomenu Urednika [1].

2 *Iura novit curia*: govorimo o „sudu“ pre nego o „tužilaštvu“ zato što konačna pravna kvalifikacija krivičnog slučaja jasno zavisi od suda. To nije tako u običajnom pravu, gde se optužnica podiže i obara sa pravnom kvalifikacijom tužilaštva. To je sastavni deo filozofije akuzatorskog postupka – kao suprotnosti još uvek pretežno inkvizitorskoj ideologiji krivičnog postupka.

[3] Videti napomenu Urednika [1].

3 Kada dete opaža „zlatni novčić“ na noćnom nebu (Mesec), ono ga vidi kao ravnu površinu. To je, relativno govoreći, percepcija (opažanje). Kada se detetu objasni da je Mesec vrsta lopte koja kruži oko Zemlje, ono će ga iznenada uvideti kao sferično telo. To je apercepcija (jasno shvatanje predmeta). Razlika je kantovska i pokazuje da „činjenica“ bivanja sferičnim ranije nije postojala. Ona se pojavljuje tek sa novom „pravnom kvalifikacijom“. Ovo se odnosi na antinomiju teorije i činjenica, videti notu na kraju teksta br. ii.^[4] Logično sledi da – kao za Imanuela Kanta – „objektivna stvarnost“ („činjenice“) nam nije neposredno dostupna. Ona mora uvek biti filtrirana kroz određeni koncept, teoriju itd. koja joj daje smisao. Na vrlo stvaran način.

nazivom „*Istina?*“, reprodukovanu na kraju teksta^[5], gde autor osvetljava pitanje „stvarnosti“, koje je suštinski identično u većini slučajeva ponovnog suđenja za isto delo.⁴ Sličnim pravnim apsurdom bavi se i Alber Kami u romanu „Stranac“, u kome je glavni junak osuđen zato što nije plakao na sahrani svoje majke.

Drugim rečima, u svakoj situaciji iz običnog života, a to se *a fortiori* primenjuje na pravo, nauku, itd, opažanje činjenica je prosejano kroz različita moždana sита onoga što je zanimljivo, relevantno itd. – nasuprot onome što nije čak ni opaženo, a kamoli protumačeno, odnosno shvaćeno u konkretnoj situaciji. Zato nije moguće pretpostaviti da tamo negde postoji „objektivna stvarnost“ (činjenice, događaji, ponašanje učinioca), nezavisno od bilo kog unapred zamišljenog pojma koje primenjuje ljudsko biće i/ili od pravne apercepcije.

Osnovni problem sa ponovnim suđenjem za isto delo je pogrešna i zavodljiva pretpostavka da „činjenice“ slučaja (ili „događaj“) postoje kao takvi i nezavisno od selektivne apercepcije koju na događaj primenjuje njegov posmatrač: policajac, tužilac, advokat odbrane, sudija itd.

Međutim, kada se pravna kvalifikacija – u drugom suđenju za isti događaj – prilagođava drugom proceduralnom kontekstu, npr. nakon krivičnog u disciplinskom postupku, iznenada će izbiti na površinu pitanje: „Šta je isti istorijski događaj?“. I upravo na tome je *Zolotoukhin* pao, umesto da pruži neku smernicu, zato što ništa nije ostalo od „istog istorijskog događaja“ bez pravne prizme kroz koju bi se posmatrao.

Da ponovimo, činjenice kao takve ne postoje *per se*, njih uvek opaža i poima (tumači) posmatrač. Ipak, posmatrač ne (a)percipira praznim umom. Ovo važi za svaki događaj koji bilo ko opaža. Zato je Kant smatrao da „objektivna stvarnost“ – šta god to značilo – nije, ljudskom umu neposredno dostupna. Ona je uvek posredovana.

Kada se presude Evropskog suda za ljudska prava greškom pozivaju na „identičnost istorijskog događaja“, važno je razumeti da je to potpuno pogrešna ambicija, da se pođe od premise *tabula rasa*: da istorijski događaj kao takav – nezavisno od pravne prizme kroz koju se percipira – uopšte postoji. Ukratko, ne verujem da će češko pravosuđe naći smernice u skorašnjim slučajevima Evropskog suda za ljudska prava.

OBIČAJNO PRAVO I ZABRANA PONOVRNOG SUĐENJA ZA ISTO DELO

Običajno pravo tumači i rešava ovaj problem na neuporedivo sofisticiraniji način, sintetički obrađen u Modelu krivičnog zakonika, koji je, 24. maja 1962. godine, sačinio Američki pravni institut u Filadelfiji, Pensilvanija. Ovaj model je odraz sud-

[4] Videti napomenu Urednika [1].

[5] Videti napomenu Urednika [1].

4 Luigi Pirandello (1867–1936), italijanski autor, dobitnik Nobelove nagrade za književnost 1934. godine. Naslov drame je „Šta je istina?“, na slovenačkom „Kaj je resnica?“, videti <http://www.mambo.si/video/56993-kaj-je-resnica-luigi-pirandello>, 26/05/11. Originalni tekst drame, na italijanskom jeziku, može se naći na veb adresi časopisa *Crimen*: <http://www.ius.bg.ac.rs/crimenjournal/default.htm>.

ske prakse brojnih američkih država i federalnog pravosuđa. To ga čini doktrinarno ubedljivim, ali iznad svega, on je zasnovan na stvarnim empirijskim problemima, kakvi se javljaju u svakodnevnoj sudskoj praksi. Nažalost, Model krivičnog zakonika nije dostupan na internetu. Zato će ovde biti citirane reference njegovih odgovarajućih delova, kako bi vlasti Češke Republike mogle da ih uporedno primene.

Odeljci koji se bave pitanjem ponovnog suđenja idu od Odeljka 107. do Odeljka 1.12, tj. od 10. do 17. strane Modela krivičnog zakonika iz 1985.g. u izdanju Američkog pravnog instituta. Ceo tekst je reprodukovan na kraju članka.^[6]

Međutim, da počnemo sa specifičnom presudom u slučaju Zdenek Sovak-a, sudije Vrhovnog suda Češke Republike, u disciplinskom postupku, slučaj br. 1 SKNO 10/2008, od 13/10/2008, pred Vrhovnim sudom Češke Republike.

Rezime slučaja se poziva na slučaj ESLJP *Zolotoukhin*⁵ utoliko što „pravna kalifikacija merituma slučaja nije relevantna u pogledu pitanja identičnog događaja.“

Vrhovni sud dalje kaže:

„U vezi sa članom 4. Protokola br. 7 uz Konvenciju, sud se takođe poziva na odluku u slučaju Evropskog suda za ljudska prava (ESLJP) *Zolotoukhin*. U pogledu domašaja principa ne bis in idem, veće [Vrhovnog suda Češke Republike] smatralo je da za svrhe disciplinskog postupka on mora biti primenjen na isti način kao što je (primenjen) u krivičnom postupku. Shodno tome, direktna primena člana 4. Protokola br. 7. uz Konvenciju zavisi od pitanja da li je bilo ili ne više odluka donetih o istom delu u različitim postupcima. Disciplinsko veće Vrhovnog suda Češke Republike presudilo je da je bilo tako u konkretnom slučaju.“

Otvoreno govoreći, ne mislim da je ovaj rezime presude Vrhovnog suda Češke Republike od sedam tačaka u slučaju Zdenek Sovak-a sasvim jasan. Drugim rečima, naš stav bi bio, što važi i za slučaj ESLJP *Zolotoukhin*, da je analiza nedovoljno nijansirana, odnosno da nije dovoljno diferencirana. Ustvari, sa filozofskog aspekta je naivna.

U okviru sudske prakse običajnog prava mogao bi biti primenjiv slučaj Vrhovnog suda *Albernaz protiv Sjedinjenih Američkih Država*, 450 U.S. 333, 101 S.Ct.1137, 67 L.Ed.2d 275 (1981) koji se zasniva na drugom slučaju Vrhovnog suda pod nazivom *Blockburger protiv Sjedinjenih Američkih Država*, 284 U.S. 299 (1932), u kome je primenjiv test identičnosti događaja: da li svaka odvojena pravna kvalifikacija, u našem slučaju krivična i disciplinska, *zahteva dokaz koji druga ne traži*.

U ovom kontekstu jasno je da razmatramo dva skupa koji se konceptualno preklapaju, od kojih krivični određuje elemente krivičnog dela/zločina (*corpus delicti*) koji može, ali ne mora biti isti kao elementi u disciplinskom postupku. Čak i u slučaju da je trebalo da obe inkriminacije budu potpuno identične, što sumnjamo da je moguće, teleološko tumačenje bi pružilo potpuno različite svrhe odredbi koje se preklapaju. Model krivičnog zakonika u Odeljku 107, npr. zabranjuje svako naknadno gonjenje za isti događaj, osim ako druga povreda prava, u našem slučaju disciplinski postupak, tj. definicija pojma disciplinskog prekršaja, zahteva dokazivanje činjenice koje se ne traži za prvi (u našem slučaju krivični postupak). Međutim, u

[6] Videti napomenu Urednika [1].

5 *Sergey Zolotoukhin v. Russia* [GC], no. 14939/03, ECHR 2009.

ovom kontekstu mnogo je zanimljivije primetiti, da jedna inkriminacija može *imati svrhu da spreči različitu štetu ili zlo*.

Ovo je jasno do trenutka kada obustava disciplinskog postupka od strane Vrhovnog suda protiv jednog od svojih članova, pobuđuje *prima facie* sumnju u pristrasnost u korist kolege. Ovde se susrećemo sa pitanjem *nepristrasnosti* kako ga je tretirao ESLJP, u delimično analognoj faktičkoj situaciji, u slučaju *Kyprianou protiv Kipra* (ESLJP, br.73797/01, 2005, ceo tekst na)^[7]. Drugim rečima, primenila bi se Juvenalova formula *Quis custodiet ipsos custodes?*⁶

Ako se različitim inkriminacijama želi sprečiti potpuno drugačije zlo ili šteta, drugo gonjenje za isti događaj nije zabranjeno. Ipak, očigledno je da je svrha inkriminalizacije povrede autorskog prava, kao za von Savigny-a, kako da zaštiti zakonitost onoga što je objavljeno, tako i *droits materiels* i *droits morals*** autora. Polazeći od toga da je zakonodavac krivičnog zakonika propisao da je to delo koje se goni na inicijativu oštećene strane, mora se zaključiti da je privatni interes oštećene strane (zakonitih autora) izražen u inicijativi za pokretanje postupka *sine qua non* inače gonjenja po službenoj dužnosti za povredu autorskog prava. Zlo ili šteta koju ovde treba sprečiti je u okvirima kako privatne, tako i javne zaštite autorskog prava.

Međutim, ova svrha nema ništa sa svrhom disciplinskog postupka, a posebno ne protiv sudije Vrhovnog suda, koji se pridržava višeg etičkog standarda. Svrha disciplinskog postupka je da se sankcioniše i eliminiše sa najvišeg sudskog položaja svako ko je pokazao svoju moralnu nedostojnost. Štaviše, one sudije Vrhovnog suda koje su glasale, ako su glasale, na osnovu pristrasnosti za kolegu, i same su ispoljile nedostojnost.⁷

Relevantan slučaj u Američkoj sudskoj praksi je, kao što je već navedeno, *Albernaz* u kome su tuženi bili umešani u zaveru uvoza i distribucije marihuane. Oni su bili oglaseni krivim po dve različite zakonske odredbe: zaveri za uvoz marihuane, s jedne strane – i zaveri radi njene distribucije, sa druge.

Optuženima su izrečene konsektivne presude po svakom osnovu. U slučaju *Albernaz* Vrhovni sud se pozvao na *Blockburger* (slučaj iz 1932):

„Primenjivo pravilo je da (u slučajevima)** gde isto delo ili transakcija konstituišu povredu dve različite zakonske odredbe, test koji treba primeniti,

[7] Videti napomenu Urednika [1].

6 *Quis custodiet ipsos custodes?* je latinska izreka tradicionalno pripisivana rimskom pesniku Juvenalu u njegovim *Satirama* (Satire VI, redovi 347–8), što se bukvalno prevodi „*Ko će čuvati same čuvere?*“. Takođe, ponekad se prevodi „*Ko nadzire nadzornike?*“, izreka ima druge idiomatske prevode i adaptacije kao „*Ko će čuvati čuvere?*“ U modernoj upotrebi često se povezuje sa političkom filozofijom Platona i problemom političke korupcije, ali originalni izvor nema poznate veze sa Platonom ili političkom teorijom. Originalni kontekst se bavio problemom bračne vernosti. Takođe je dovođena u pitanje autentičnost teksta, odnosno postavljalo se pitanje da li je ovaj pasaż autentični deo Juvenalovih Satira ili kasniji dodatak rukopisu. Videti http://en.wikipedia.org/wiki/Quis_custodiet_ipsos_custodes%3F, 27/05/11.

** materijalna i moralna prava (franc. prim. prev.).

7 Videti npr. R. Kegan /1982/: *The Evolving Self*, Harvard University Press, gde je objašnjeno da najniži post-konvencionalni stepen moralnog razvoja definiše razliku između dobra i zla upućivanjem na tzv. interpersonalnu matricu. Teorija moralnog razvoja ide unazad do Jean Piaget-a i reprodukovao ju je Lawrence Kohlberg. Keganovo delo je veoma dobra obrada Piaget-ove teorije.

*** (prim. prev.)

da bi utvrdili da li postoje dva krivična dela ili jedno, je da li svaka odredba zahteva dokaz koji nije potreban za drugu.“

Stoga, u slučaju *Albernaz* Vrhovni sud Sjedinjenih Američkih Država je utvrdio da su zakonske odredbe jasno zadovoljile pravilo navedeno u slučaju *Blockburger* i zaključio da ćutanje Kongresa o ovom pitanju znači da je Kongres bio svestan pravila iz slučaja *Blockburger* i da ga je imao u vidu obavljajući zakonodavnu funkciju.

Postoji još jedan američki slučaj, koga ne mogu da se setim i zato ne mogu da ga navedem i citiram, u kome se pojavio sledeći skup činjenica, unekoliko sličan slučaju *Albernaz*.

Optuženi u tom slučaju je krivično gonjen zbog uvoza narkotika iz Meksika u Sjedinjene Američke Države, a nakon toga mu je suđeno i okrivljen je za istovremeno neplaćanje uvoznih taksi za isti narkotik s jedne strane i za povredu farmakopeje SAD u pogledu relevantnih farmakoloških kaznenih odredbi. Kada je Vrhovni sud u tom slučaju razmatrao da li je dopustivo gonjenje za tri različita aspekta istog događaja, zauzeo je jasan stav da je to moguće upravo iz razloga koje smo gore naveli, koji kao da proizlaze iz Odeljka 107. Modela krivičnog zakonika, i kao da upućuju na nameru zakonodavca (teleološko tumačenje), a u cilju kažnjavanja tri različite štete i zla (videti Model krivičnog zakonika, 1985, strana 12.). Zapravo, kao što smo već istakli, odredbe Modela krivičnog zakonika su i same zasnovane na sudskoj praksi; one indirektno vode poreklo iz problema i rešenja ovih problema koja su sudovi predložili u specifičnim slučajevima.

Stoga, vratimo se na pitanje identičnosti ili različitosti između raznih namera u različitim pravnim inkriminacijama.

Očigledno, nije od pomoći koliko bi mogao biti slučaj *Zolotoukhin*, da samo podsetimo na „identični istorijski događaj“ ili kako to Model krivičnog zakonika ispravno naziva *isto ponašanje* ili *isti događaj*. Nejednake (teleološke) svrhe različitih inkriminirajućih odredbi teže drugačijim zastrašujućim efektima za različite aspekte onoga što bi inače moglo izgledati kao da je isti događaj.

Pozivanje, u Modelu krivičnog zakonika, na zlo koje treba sankcionisati datom inkriminacijom („da se spreči različita šteta ili zlo“) je stoga suštinsko u praktičnom smislu, zato što je jasno u interesu zakonodavca i društva u celini da se kazne različite povrede izvršene jednim događajem.

Drugim rečima, krijumčarenjem narkotika iz Meksika u Sjedinjene Američke Države zapravo su povređena tri različita zaštićena zakonska i društvena interesa. Zbog toga je sasvim osnovano sankcionisati ih odvojeno i kumulativno. Kada su sva ova tri aspekta (krivični, poreski i farmakološki) kažnjena pred istim sudom istom prilikom, u našoj kontinentalnoj tradiciji možemo govoriti o idealnom sticaju krivičnih dela, što znači da će krivični sud u glavnom postupku (blaže) primeniti kumulaciju presuda. Međutim, (konkretni)♦♦♦♦ slučaj upućuje na tri različita postupka pred tri različite sudske instance, pri čemu kumulacija presuda nije ublažena doktrinom idealnog sticaja krivičnih dela, koja tradicionalno ne postoji u običajnom pravu.

Uprkos svemu tome, zdravorazumski je pretpostaviti da interesi zakonodavca, koji su u vezi sa potpuno različitim pravnim svrhama iza različitih inkriminacija,

♦♦♦♦ misli se na slučaj krijumčarenja narkotika iz Meksika u Sjedinjene Američke Države (prim. prev.).

opravdavaju kumulaciju. U slučaju bivšeg sudije Vrhovnog suda Zdenek Sovak-a govorimo o kršenju autorskih prava (plagijat), koji se, pretpostavljamo, goni na inicijativu trećeg lica koje bi u parnici u vezi istog događaja bilo tužilac (Samal, P., Pury, F., Sotolar, A. Štenglova, Zupančič).

Pored toga, rešenje slučaja plaćanjem optuženog Zdenek Sovak-a 100.000 čeških kruna oštećenoj strani (Samal P., Pury, F., Sotolar, A., Štenglova, Zupančič) u krivičnom postupku, podrazumeva da nije bilo *materijalne oslobađajuće presude* (suštinskog oslobođenja) optuženog na osnovu stvarnog odlučivanja o njegovoj krivici ili nevinosti. U doktrini, kao i u empirijskim slučajevima, oslobađajuća presuda iz razloga koji nisu pravo utvrđivanje nevinosti okrivljenog, ne smatra se da isključuju drugo suđenje za „isto delo“, tj. drugo suđenje ne potpada pod odredbu o zabrani ponovnog suđenja za isto delo (*ne bis in idem*).

Čak i da je krivični sud oslobodio sudiju Sovak-a zbog nedostatka dokaza koji bi vodili *izvan osnovane sumnje*, što je standard dokazivanja u krivičnim predmetima, to ne bi podrazumevalo njegovu nevinost osim u okvirima krivičnog prava. Međutim, takva oslobađajuća presuda, jasno, ne bi sprečavala tužioce u parnici, gde je standard u dokazivanju *prevaga dokaza*, a ne *izvan osnovane sumnje*, da tuže istog optuženog za naknadu štete. Naravno, zabrana ponovnog suđenja se ne bi primenjivala. *A fortiori* ne bi se primenjivala ni u disciplinskom postupku.

Stoga, ne znači da je sudija Sovak „nevin“ za svrhe građansko-pravnog procesuiranja istog događaja. Kao što je objašnjeno, ovo je *a fortiori* istina u situaciji kada se krivični postupak nije okončao pravom oslobađajućom presudom na osnovu nedostatka dokaza potrebnih da bi se uspotavilo *izvan osnovane sumnje*, već je okončan poravnanjem (*compromissum*) između privatno-pravnog tužioca i našeg optuženog – budući da je krivično delo tako gonjeno, povreda autorskih prava je utuživa samo na inicijativu oštećene strane čija su autorska prava navodno povređena.

Opet, takođe je očigledno u takvoj situaciji, da je svrha disciplinskog postupka protiv sudije Vrhovnog suda, potpuno drugačija od svrhe krivičnog gonjenja zbog kršenja autorskih prava (kao dela materijalnog krivičnog prava). Logika *delictum proprium* ovde se ne primenjuje neposredno, ali je očigledno da je etički i moralni standard dovoljan za razrešenje sudije Vrhovnog suda, čak i u postupku kršenja autorskih prava, mnogo viši nego standard koji važi za redovni krivični postupak.

Ovde mogu da se pozovem na minimalnu razliku između moralnosti dužnosti (krivično pravo), s jedne strane, i moralnosti težnje. Razliku je uočio čuveni profesor pravne filozofije (jurisprudencije) sa Harvarda, Lon L. Fuller i implikacije te teorije su u izvesnoj meri razvijene u poslednjem poglavlju moje knjige pod nazivom „Minervina sova“.^[8]

Fuller-ova razlika između moralnosti dužnosti odnosi se na najmanji zajednički imenitelj i najniži standard o tome šta je dozvoljeno, a šta nije u društvu. U tom pogledu krivični zakonik predstavlja minimalni moralni kodeks koji važi za sve društvene slojeve. Kršenje autorskih prava ugrađeno u krivični zakonik je svakako krivično delo, s jedne strane, ali, posmatrano sa jednog potpuno drugačijeg aspekta, ono ozbiljno narušava moralne težnje. Ovo bi trebalo da se objasni, ali za naše

[8] „*The Owl of Minerva*“ /2008/: Eleven International Publishing, Utrecht.

svrhe dovoljno je reći da standard ponašanja koji se primenjuje na bilo kog sudiju, a kamoli sudiju Vrhovnog suda, mora da bude mnogo viši od onog koji je uspostavljen krivičnim zakonikom, kao minimalnim kodeksom ponašanja u društvu. Stoga je očigledno nelogično smatrati da je okončanjem krivičnog postupka po osnovu poravnjanja između privatnih stranaka završeno gonjenje u disciplinskom postupku. Disciplinski postupak, za potrebe Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i njenih protokola čak i nije pravo krivično gonjenje.

Ovde možemo dodati nešto u vezi sa proceduralnim pitanjima, tj. razlikom u standardima razlikovanja dokaza između redovnog postupka, s jedne strane, i disciplinskih postupaka, s druge.

Svrha najvišeg mogućeg standarda dokazivanja izvan razumne sumnje u krivičnom postupku je odraz činjenice da su u pitanju sloboda, ugled itd. okrivljenog, dok je svrha standarda dokaza u disciplinskom postupku, koji može u najgorem slučaju dovesti do prestanka radnog odnosa u najvišem pravosudnom organu u zemlji, u poređenju s tim mnogo blaža. Ovo postaje zanimljivo, ako pretpostavimo, kao što smo to gore učinili, da je optuženi bio oslobođen zbog nedostatka dokaza koji bi mogli da dovedu do osnovane sumnje. Ako je trebalo da optuženi bude oslobođen zbog nedostatka takvih dokaza, da li bi onda bilo logično, ne uzimajući u obzir problem zabrane ponovnog suđenja za isto delo, da se isti optuženi goni u disciplinskom postupku?

Oslobađajuća presuda u krivičnom postupku zbog veoma visokog standarda dokaza, naravno, ne znači da će doći do slične oslobađajuće presude u disciplinskom postupku u vezi sa etičkim profilom sudije Vrhovnog suda. Standard dokaza u disciplinskom postupku je mnogo niži i očigledno nije po svojoj svrsi, niti po svom pravnom profilu uporediv sa krivičnim postupkom. Ovo teži da pokaže, između ostalog, da je svrha disciplinskog postupka u sudskom kontekstu potpuno drugačija od razloga koji stoji iza krivičnog postupka.

Da zaključimo, vratimo se na početnu tezu sa kojom smo počeli ovu analizu.

Istorijski događaj, činjenice, zlo koje treba sprečiti, šteta koju treba preduprediti itd.: sve to ne postoji *per se*, razlikuje se u zavisnosti od pravne kvalifikacije, tj. prizme kroz koju iste činjenice događaj itd. percipira posmatrač u konkretnom slučaju. Thomas Hobbes (Tomas Hobs) u svom „Levijatanu“ je negde rekao da „nestankom građanskog prava, takođe nestaju i krivična dela“. On je, pre nekoliko vekova, vrlo dobro razumeo da pravne inkriminacije (u našem slučaju krivične i disciplinske), konstituišu činjenice slučaja u istoj meri u kojoj pravne kvalifikacije pružaju različite prizme za posmatranje događaja u objektivnoj stvarnosti. Ako Hobsova moć Države (Levijatana) ne stoji iza određene inkriminacije, npr. incest, kanibalizam itd, tada pravno takvi „događaji“ jednostavno ne postoje.

Sa Kantove tačke gledišta, moglo bi se smatrati da stvarnost kao takva, ako ode ne nekoliko koraka dalje od ove situacije, ne postoji, da nam objektivna stvarnost nije nikada neposredno dostupna. Zato je filozofski naivno, bez obzira da li se to odnosi na Evropski sud za ljudska prava ili Vrhovni sud Češke Republike, pretpostaviti da „tamo negde“ postoje činjenice i da se mogu posmatrati bez bilo kakve prizme kao da su nezavisne od opažanja i shvatanja autoriteta u konkretnom slučaju.

*Dorđe Ignjatović**

Pravni fakultet, Univerzitet u Beogradu

POJAM I ETIOLOGIJA NASILNIČKOG KRIMINALITETA**

Apstrakt: U prvom delu rada objašnjeni su pojmovi kojima se u ovoj oblasti često operiše. Naglašeno je da termini „agresija“, „agresivnost“ i „nasilje“ nisu sinonimi i data su njihova moguća značenja kako bi se izbegli nesporazumi terminološke prirode. Usvojen je izraz „kriminalno nasilje“ kao odgovarajuća oznaka za interpersonalno nasilje koje je zabranjeno normama krivičnog prava.

Zatim je ukazano na moguća objašnjenja agresivnosti kroz stavove sledećih teorija: bioloških, psihodinamičkih, teorija učenja, kognitivnih i društvenih. Sledi izlaganje o faktorima koji dovode do kriminalnog nasilja; oni su podeljeni u dve velike grupe: subjektivni ili lični i spoljni. Lični činioci dele se na psihičke i biološke. U prvu grupu svrstavaju se: mentalni poremećaji, psihopatske crte ličnosti, hiperaktivnost i teškoće u učenju, odsustvo samokontrole, uticaji frustracije, besa, mržnje i zavisti, zadovoljstvo i alkoholizam. Od bioloških faktora, analizira se uticaj testosterona, povreda mozga i genetskih nedostataka.

Spoljni činioci su podeljeni na prirodne (izlaže se o značaju mesta izvršenja dela, vrućini, buci, zagađenosti vazduha, ličnom prostoru i prenaseljenosti) i društvene. Posebno je ukazano na značaj procesa društvenog učenja, uticaja televizije i video igrice i pripadanja određenoj potkulturi.

U zaključnim razmatranjima, izneto je stanovište da je za kontolu kriminalnog nasilja neophodno preduzeti mnoštvo mera kako na potencijalnim mestima izvršenja dela, tako i prema njihovim učiniocima i žrtvama. Čini se da postoje realne mogućnosti za stvaranje osmišljene i delotvorne profilakse ovakvih dela, naročito kada se uzmu u obzir najnovija dostignuća nauka o čoveku i ljudskom društvu.

Ključne reči: kriminalitet, nasilje, faktori, psihički činioci, biološki faktori, društveni uticaj, potkultura nasilja.

UVOD

Među manifestacijama kriminalnog ponašanja teško je naći onu koja kod stanovnika bilo kog dela sveta izaziva toliko snažnu reakciju kao što je to slučaj sa

* redovni profesor, ignjat@ius.bg.ac.rs

** Ovo je izmenjen rad koji je autor poslao na međunarodni naučno-stručni skup *Nasilnički kriminalitet: etiologija, fenomenologija, suzbijanje* koji je juna 2011. održan u Banja Luci.

nasilničkim zločinima. Za razliku od nekih drugih tipova kriminaliteta (poput imovinskog) kod kojih često izostaje osuda dela i njegovog učinioca, na nasilnička dela se reaguje burno i sa nespornim odbacivanjem. Ovu činjenicu dobro poznaju kako organi formalne socijalne kontrole, tako i mediji i tvorci produkata masovne kulture. Ovi prvi često ogorčenje građana i njihov strah od viktimizacije koriste da bi pooštrili punitivnu reakciju na sveukupni kriminalitet, mediji konzumente zasipaju senzacionalističkim prikazivanjem nasilničkih dela, autori dela popularne kulture šokiraju gledaoce i čitaoce najbizarnijim pričama koje, konstantno pomeraju granice prikazane brutalnosti.

Posledice ovakve manipulacije (iza koje ne stoji iskrena želja da se ovakva dela razumeju i njihovo vršenje predupredi) su sve brutalnija kaznena reakcija i sve zastrašeni ljudi. Iako mnogi kao Denis Szabo¹ ukazuju da ovakva dela čine manje od 5–10% kriminaliteta, ti argumenti jednostavno ne dopiru do građana, koji lako postaju taoci onih koji profitiraju iz takvog stanja. Radi se o mnoštvu subjekata koji pripadaju onome što se u literaturi naziva „industrija kontrole kriminaliteta“² (svi subjekti koji se bave fizičkim i materijalnim obezbeđenjem), ali i medija koji udarne vesti o zločinima stavljaju na naslovne stranice ili njima počinju emisije vesti, kao i tvorci filmova, stripova ili računarskih igrica u kojima dominira patološka agresivnost.

Zbog svega navedenog, proučavanje nasilja, kao jednog od najintrigantnijih fenomena povezanih sa čovekovom prirodom i ljudskim društvom ima poseban značaj. Nasilje, kako ističe Steve Goodman³ možemo posmatrati sa stanovišta teologije, antropologije, filozofije, sociologije, psihologije, etologije, psihijatrije, medicine, prava, međunarodnih odnosa, istorije. Ovde će, s obzirom na namenu rada, dominirati kriminološki pristup problemu nasilja – znači, prilaziće mu se iz više uglova.

U ovom radu, biće reči samo o nekolikim konceptualnim pitanjima vezanim za kriminalitet nasilja. Pre svega, postoji potreba da se pojasne osnovni pojmovi kakvi su „nasilje“, „agresija“, a zatim da se ukaže koji činioci mogu uticati na ovakva ponašanja. Ostala pitanja vezana za violentni kriminalitet, poput pojavnih oblika, distribucije (fenomenološki aspekt), žrtve ovakvih dela i doprinos oštećenih lica sopstvenoj viktimizaciji (viktimološka dimenzija), kao i reagovanje na ovakva dela nisu (zbog prirode i namene rada) mogla biti ovde obrađena.⁴

1. ODREĐENJE OSNOVNIH POJMOVA

U literaturi se izraz „nasilje“ najčešće vezuje za agresivnost i u tom smislu shvata se kao ispoljavanje napadačkog (lat. *aggressio* – napad, nasrtaj) ponašanja. Agresivnost se u psihološkim i psihijatrijskim delima⁵ shvata u najelementarnijem,

1 D. Szabo /2010/: *Od antropologije do komparativne kriminologije* (orig. *De l'anthropologie a la criminologie comparée*), Beograd, p.14.

2 N. Christie /1994/: *Crime Control as Industry*, London.

3 S. Goodman /1997/: *Nihilism and the Philosophy of Violence* –in: Sumner C.(ed.): *Violence, Culture and Censure*, London.

4 Za neka od njih –v. Đ. Ignjatović /2002/: *Kriminološki aspekt delikata nasilja* –in: *Delikti nasilja: krivično-pravni i kriminološki aspekti* (Radovanović D. ed.), Beograd, p. 259.

5 v. A. Poro /1990/: *Enciklopedija psihijatrije*, Beograd, p.19; D. Krstić /1991/: *Psihološki rečnik*, Beograd, p. 29.

biološkom, smislu i podrazumeva interakciju nekog živog bića i njegove okoline. Slično rezonovanje srećemo i u nekim kriminološkim radovima⁶ Pakes i Pakes⁷ daju jednostavnu, ali užu definiciju po kojoj je agresija „ponašanje usmereno na to da se neko namerno povredi“. Hollin i Howells⁸ određuju agresiju kao namerno ugrožavanje ili sticanje preimućstva nad drugim ljudima, koje ne dovodi nužno do fizičke povrede, dok nasilje podrazumeva upotrebu snažne fizičke sile protiv drugog ljudskog bića, ponekad izazvano agresivnim motivima. Za priređivače ruskog *Kriminološkog rečnika*⁹ agresija je dejstvo subjekta, koji (vođen negativnim emocijama kakve su bes, neprijateljstvo ili mržnja) drugim ljudima nanosi fizičke povrede ili psihičke patnje. Doajen makedonske kriminologije Arnaudovski¹⁰ agresivnost vidi kao sklonost pojedinca da zarad rešavanja svojih problema ili ostvarenja svojih potreba atakuje na život ili lični integritet drugog čoveka.

Erick Fromm u svom čuvenom delu *Anatomija ljudske destruktivnosti* ukazuje da agresivnost nije jednoznačna pojava i razlikuje dve njene vrste: 1) benignu, koja je biološki adaptivna i služi životu; i 2) malignu, koja je biološki neadaptivna. Prva je odgovor na ugroženost vitalnih interesa, reaktivna je i defanzivna. Zajednička je čoveku i životinjama i rešava problem ugroženosti uklanjanjem onoga koji to stanje izaziva. Nasuprot tome, maligna agresivnost, tj. destruktivnost i okrutnost, vezana je samo za ljudski rod i manifestuje se u životu kroz ubijanje i bestijalnost koji kod subjekta koji ovakve radnje preduzima izaziva uživanje i to je isključiva svrha njihovog preduzimanja.¹¹

Uobičajeno je da se pravi razlika između agresije i agresivnosti. Tako italijanski autor Marco Canavici¹² *agresiju* određuje kao aktivnost čija primarna crta je upražnjavanje nasilja, a *agresivnost* kao psihičku sklonost da se atakuje. Kako to u *Sociološkom rečniku*¹³ napominje Milan Tripković u nauci postoji spor da li je ova poslednja urođena ili stečena.

Što se njenih pojavnih oblika tiče, *Oksfordski udžbenik psihijatrije*¹⁴ navodi da postoje tri oblika agresije:

- instrumentalna; tu je napad samo sredstvo da se ostvari neki drugi cilj – primena sile kod razbojništva ili silovanja);
- ekspresivna: jedini cilj napadača je da se žrtvi nanese povreda ili da se ona zastraši – zbog neprijateljstva koje oseća prema njoj; emocionalnog podsti-

6 U ruskoj literaturi razlikuju se samo prve dve forme agresije –v. A. Дологова /2000/: Преступность Насильственная –in: *Российская криминологическая энциклопедия* (Дологовой А, ed.), Москва, p. 594.

7 F. Pakes and S. Pakes /2009/: *Criminal Psychology*, Cullompton, p. 56.

8 C. Hollin and K. Howells /1989/: An introduction to concepts, models and techniques –in: K. Howells and C. Hollin (eds.): *Clinical Approaches to Violence*, Chichester, p. 3.

9 В Сальникова (ed.) /1999/: *Криминология словарь*, Санкт Петербург, p. 6.

10 Lj. Arnaudovski /2007/: *Kriminologija*, Skopje, p. 722.

11 E. Fromm /1986(2)/: *Anatomija ljudske destruktivnosti*, vol. 2 (orig. *Anatomy of Human Destructiveness*), Zagreb, p. 13.

12 M. Canavici /1999/: *Piccolo dizionario di criminologia*, Roma, p. 82.

13 A. Mimica i M. Bogdanović (eds.) /2007/: *Sociološki rečnik*, Beograd, p. 6.

14 D. Semple and R. Smyth /2010/: *Oxford Handbook of Psychiatry*, Oxford, p. 620.

caja (strah, osujećenje, bes, ozlojeđenost); impulsivnosti. Ona ima pandan u živom svetu i to u kategoriji „odbrambena agresija“ koju životinja preduzima kada je ugrožena;

- agresija posmatrana u mreži društvenih interakcija (poznata i kao unutar-specifična –e. *intraspecific aggression*) kakva je agresija između muškaraca, ona koja se odvija samo na određenoj teritoriji ili majčinska agresija.¹⁵

Mnogi ukazuju, da i pored povezanosti, pojmovi agresija i nasilje nisu podudarni. Tako Zulueta vidi nasilje kao esencijalno ljudsku karakteristiku kojom se u interpersonalne odnose unosi destrukcija (odvija se u društvenom kontekstu), dok je agresija ono što nam je zajedničko sa životinjama.¹⁶ Perelberg razliku vidi u sledećem: dok je agresija kod ljudskih bića zasnovana na biologiji, kao reakcija na ugrožavanje, nasilje je telesno aktuelizovanje agresije sa zadatkom da otkloni opasnost.¹⁷

Bartol-ovi takođe prave razliku između agresije i nasilja: prvu definišu kao „ponašanje koje je određeno namerom da se neka individua fizički ili psihički (ne i socijalno) povredi ili da se uništi neki predmet“.¹⁸ Bitno je zapaziti da nije svako agresivno ponašanje kriminalizovano.¹⁹ Za ove autore, nasilje je „destruktivna fizička agresija koja se primenjuje sa namerom da se povredi druga osoba ili ošteti predmet“. Ono može biti metodično ili nesistematično, trajno ili prolazno, dozirano ili nekontrolisano. Dakle, smatraju oni, sva nasilnička ponašanja su vid agresije, dok sva agresivna nisu nasilnička.²⁰

Inače, i kod određivanja pojma nasilja, u nauci ne postoji jedinstveno mišljenje šta on sve obuhvata. Verovatno najpotpunije razmatranje mogućih odredaba nasilja nalazimo kod norveškog autora Lars Svendsena.²¹ On ukazuje da postoje tri vrste definicija nasilja: a) široke (koje obuhvataju mnoštvo najrazličitijih pojava, kakvo je npr. 'strukturno nasilje'); b) uže (podrazumevaju namerno nanošenje fizičkih i, eventualno, psihičkih povreda čoveku); c) definicije zasnovane na legitimitetu u ovu kategoriju svrstavaju samo takve namerno nanete povrede koje nisu legitimne po pozitivnom zakonodavstvu. Ovaj autor smatra da je definicija pod b) najprihvatljivija²² i koristi već u literaturi navođen izraz za ovakva dela: „lično nasilje“.

U izvesnom smislu, ovu definiciju prihvataju i drugi pisci. Tako Dermot Walsh u *Rečniku kriminologije*²³ napominje da je u pitanju „neprecizan izraz za mentalno

15 U širem smislu, agresivnost je određena i u *Defektološkom leksikonu* (A. Marić (ed.) /1999/: *Defektološki leksikon*, Beograd, p. 4) kao: „ponašanje čiji je cilj da se neka osoba ili životinja povrede, ili da se razori neki predmet ili da se kod neke osobe izazove strahovanje“ (naglašavanje Đ.I.). Nije jasno šta u definiciji traži „životinja“ i zašto se izjednačavaju „strah“ i „strahovanje“.

16 F. Zulueta /1993/: *From pain to violence: The traumatic roots of destructiveness*, London.

17 R. Perelberg /1999/: *Psychoanalytic Understanding of Violence and Suicide*, London, p. 37.

18 C. Bartol and A. Bartol /2005/: *Criminal Behavior – A Psychosocial Approach*, Upper Saddle River, p. 241.

19 Delatnost policajca koji prilikom hapšenja prema prestupniku koji se opire primenjuje „razumnju“ (proporcionalnu) silu ne može se nikako okarakterisati kao kriminalna.

20 Primer je širenje po drugog štetnih i neistinitih vesti.

21 L. Svendsen /2006/: *Filozofija zla* (orig. *Ondskapens filosofi*), Beograd, p. 133.

22 Svendsen se izričito izjašnjava protiv treće definicije i unošenja pravnog značenja nekog ponašanja u odredbu pojma „nasilje“ ističući da to što policija tuče demonstrante ne menja nasilničku suštinu njihovog delovanja zato što primena sile u tom slučaju ima pravni osnov.

23 D. Walsh and A. Poole /1983/: *Dictionary of Criminology*, London, p. 3.

ili češće fizičko ugrožavanje odnosno povredu“ a Gianvittorio Pisapia²⁴ ga određuje kao „svesnu aktivnost čoveka usmerenu protiv drugog lica, kojom se ovaj drugi primorava na nešto protiv svoje volje“. Slično razmišlja i Glasser²⁵ koji nasilje smatra „telesnom reakcijom usmerenom na nanošenje telesne povrede drugoj osobi“.

Elizabet Stanko²⁶ smatra da se ovim izrazom može označiti „svaki oblik ponašanja pojedinca koji namerno pretili ili nanosi fizičku, seksualnu ili psihičku povredu drugima ili sebi samom“. Dakle, ovde se pod nasilničkim ponašanjem smatra i samopovređivanje, što je u literaturi retko zastupano shvatanje.²⁷ Jedan drugi autor²⁸ definiše nasilničko ponašanje kao „akt koji karakteriše primena ili otvorena pretnja primenom sile koja može rezultirati povredom pojedinca“. Katherine Williams vrši analizu ove definicije i ukazuje na ključne osobine nasilničkog ponašanja:

- 1- radi se samo o takvom napadu koji je usmeren na ličnost; dakle, ovde ne spadaju dela usmerena protiv nečije imovine kod kojih se sila ili pretnja ne upućuju čoveku;²⁹
- 2- sam izraz „pretnja“ podrazumeva jasno izraženu nameru napadača da primeni silu;
- 3- uključeni su slučajevi u kojima je napadač upotrebio silu i ona bi sa velikom verovatnoćom dovela do povrede, no u konkretnim okolnostima ona je izostala („promašeni udarac“);
- 4- u definiciji se podrazumevaju određeni elementi namere – tj. svrshodne primene prinude. Otuda se slučajevi nenamernog povređivanja ne mogu označiti kao nasilničko ponašanje.

Autorica na kraju ukazuje da navedena definicija uključuje u taj pojam i dela kod kojih je primena prinude ili pretnje legalna. Otuda, se – da bi se izbegli nespo- razumi – predlaže uvođenje još jednog pojma – „kriminalno nasilje“ kod koga je primena sile ili pretnje protivpravna.³⁰ Ovakav pristup treba prihvatiti jer je prav- ljenje navedene distinkcije od izuzetnog značaja za kriminološka razmatranja pro- blema nasilja.

24 G. Pisapia G. /2002/: *Parole di criminologia*, Padova, p. 231.

25 M. Glasser /1998/: On violence: A preliminary communications, *International Journal of Psycho- Analysis*, vol. 79.

26 E. Stanko /2001/: Violence – in: *Sage Dictionary of Criminology* (e. McLaughlin and J. Muncie eds.), London.

27 Takvo gledište može se na primer naći u literaturi na francuskom jeziku. Tako Yamarellos i Kellens (E. Yamarellos et G. Kellens /1970/: *La crime et la criminologie* (vol.2), Verviers, p. 237) određuju nasilje kao zloupotrebu (fizičke) sile i navode kako tu spada (uz ostala nasilnička dela) i samoubistvo. Naprotiv, neki autori, kao Blumenthal i Lavender (S. Blumenthal and T.Lavender /2004/: *Violence and Mental Disorder – A Critical Aid to the Assessment and Management of Risk*, London, 3) izričito naglašavaju da samopovređivanje (uključujući suicid) ne spada u ponašanje koje se može označiti kao nasilničko.

28 E. Megargee /1966/: Undercontrolled and Over-controlled Personality Types in Extreme Antiso- cial Agression, *Psychological Monographs*, vol. 80.

29 Samo izuzetno u literaturi se oštećenje tuđe stvari (vandalizam) smatra nasilničkim ponašanjem. –v. A: Jugović /2002/: Vandalizam kao tip društvenog nasilja –in: *Delikti nasilja: krivično-pravni i kriminološki aspekti* (Radovanović D. ed.), Beograd, p. 353.

30 K: Williams /1991/: *Textbook on Criminology*, London, p. 154.

U literaturi se može naći još jedno gledište koje s pravom sužava i ovako određen pojam nasilja. Francis Pakes i Jane Winstone³¹ ukazuju da nasilnički kriminalitet obuhvata isključivo dela kod kojih dolazi do izražaja *interpersonalno nasilje* – dakle, u njega se ne mogu svrstati genocid i ratni zločini koji imaju prevashodno političku i međunarodnu konotaciju.³²

2. TEORIJE O AGRESIVNOSTI

Kao i kod drugih fenomena kojima se kriminologija bavi, i kod ovog tipa kriminalne aktivnosti mnoštvo teorija nastalo je u nastojanju da se objasni šta dovodi do ovakvih ponašanja. Noviji radovi iz ove oblasti navode sledeće teorije o faktori- ma koji pojedince vode u agresivno ponašanje. To su:

- a) biološke
- b) psihodinamičke
- c) teorije učenja
- d) kognitivne i
- e) društvene teorije.

Biološke teorije analogiju traže u životinjskom svetu u kome se agresija koristi radi očuvanja vrste, obezbeđenja da najsnažniji dobiju potomstvo i radi obezbeđenja reda u zajednici.³³ Zbog toga ih nazivaju i etološkim (od „*etologija*“ – nauka o ponašanju životinja).³⁴ Tu se kao faktori agresivnosti pominju posedovanje određene vrste holestero- la, stanje u nekim režnjevima mozga, koncentracija testosterona i slični činioci.

- 31 F. Pakes and J. Winstone /2007/: *Psychology and Crime – Understanding and tackling offending behaviour*, Cullompton, p. 58.
- 32 Ovdje bi trebalo dodati i dela koja se spadaju u organizovani kriminalitet u kojima (iako podrazumevaju primenu nasilja ili pretnju njime) dominira želja za maksimalizacijom profita, zbog čega ih i svrstavamo u imovinski kriminalitet –v. Đ. Ignjatović i M. Škuljić /2010/: *Organizovani kriminalitet*, Beograd, p. 26.
- 33 Marcus Felson (M. Felson /2006/: *Crime and Nature*, Thousand Oaks, p. 347) primećuje da agresija ima važnu ulogu u strukturisanju životinjskih zajednica i ljudskog društva. Poziva se na rezultate istraživanja jednog norveškog zoologa (Thorlief Schjelderp-Ebbe) koji je 1913. godine izučavao odnose u živinskoj zajednici i otkrio tzv. „poredak kljucanja“. U toj sredini dominira petao koji može ključati sve ostale jedinice. Nijedna od njih mu se ne sme suprotstaviti, a ako to učini, dolazi do agresije posle koje se ulazi u miran period u kome se zna „kome je gde mesto“. I među ostalim članovima ovakve zajednice zna se ko nad kim dominira. Ova kategorija „poretka kljucanja“ mnogim naučnicima je poslužila kao objašnjenje kako se strukturise autoritet u maloletničkim grupama, ali i kao metafora za ulogu koju novac, status, moć, popularnost ili lepotu imaju među odraslim članovima ljudskog društva. Tako je ona počela da gubi osnovno značenje, a kada je Robert Andrey (R. Andrey /1966/: *Territorial Imperative: A Personal Inquiry Into the Animal Origins of Property and Nations*, New York) „poredak kljucanja“ iskoristio da objasni ne samo oblike nejednakosti i distribuciju moći u svakoj ljudskoj zajednici, nego i odnosima među nacijama, postalo je očito da joj je dato preširoko značenje.
- 34 Poznati predstavnici su Konrad Lorenz (K. Lorenz /1966/: *On aggression*, New York) koji je uveo u ovu oblast pojmove „prostor – teritorija“ (čije ugrožavanje dovodi do agresije), „ritualizovana agresija“ i „razlika u nivou“ i Desmond Morris (D. Morris /2005/: *Goli majmun* (orig. *The Naked Ape*), Beograd, p. 163) koji tvrdi da i ljudi, kao i životinje, primenjuju agresiju kako bi nametnuli svoju vlast u društvenom poretku ili na određenoj teritoriji.

Psihodinamičke teorije fundiraju se na Freud-ovom učenju koje polazi od instinkata,³⁵ odn. stava da se akumulirana unutrašnja energija prazni kroz agresiju. Oni koji mogu kontrolisati takvo pražnjenje, doživljavaju „katarzu“ ili kroz aktivno učešće u socijalno dopuštenim aktivnostima koje su pogodne za takvo pražnjenje (bavljenje boričkim sportom) ili njihovim posmatranjem. Storr³⁶ navodi da je Freud u prvim radovima smatrao agresiju beznačajnom pojavom u odnosu na seksualnost. Tek kasnije je počeo da proučava nagon razaranja.³⁷ Čini se da je prekretnicu u odnosu psihoanalize prema agresiji označila kategorija „težnja za moći odn. superiornošću“ koju je Adler uveo 1908. Ego-psiholozi su smatrali da se agresivni instinkti moraju sublimisati ili otkloniti; Neofrojdijanci ističu sociokulturne korene agresivnosti. Zastupnici teorije privrženosti (e: *attachment theory*) naglašavaju uticaj odnosa koje je pojedinac imao u ranoj mladosti na remećenje društvenih interakcija u odraslom dobu.

Teorije učenja skreću pažnju na procese nagrađivanja / pojačavanja kao važne činioce agresivnog ponašanja u situacijama kada se nastoji ostvariti unapred postavljeni cilj (ostvarenje materijalne dobiti ili izbegavanje stimulusa koji izazivaju odvratnost). Ovde se javlja i hipoteza o vezi frustracije i agresije po kojoj prva vodi u drugu u zavisnosti od vrednosti koju ima željeni cilj i nivoa frustracije. Kažnjavanje može inhibirati agresiju, ali je može i pojačati.

Kognitivne teorije ukazuju na uticaj iskrivljenih saznanja o žrtvama na pojačavanje agresije. S druge strane, moralna evaluacija svojih postupaka može voditi smanjenju agresije.

Poslednja grupa teorija (*društvene*) javlja se u više varijanata: teorije o socijalnoj strukturi objašnjavaju agresiju kao pokušaj da se izađe iz bede i siromaštva; teorije socijalnog procesa tvrde da socijalizacija kroz kontakte sa institucijama i društvenim organizacijama pojedinca vodi u nasilje; teorija neutralizacije ukazuje kako se opravdava sopstveno agresivno ponašanje; teorija socijalne kontrole pokazuje kako direktna (kroz kažnjavanje) i indirektna (kroz društvenu afilijaciju – pridruživanje) kontrola sprečava nasilništvo; teorija etiketiranja objašnjava nasilničko ponašanje kroz mehanizme primarne i sekundarne devijacije.³⁸

3. FAKTORI KOJI DOVODE DO KRIMINALNOG NASILJA

Uzimajući u obzir njihovu prirodu, možemo razlikovati:

- subjektivne ili lične i
- spoljne.

35 Caprara i Cervone (G.Caprara, D.Cervone /2010/: *Ličnost – determinante, dinamika i potencijali* (orig. *Personality: Determinants, Dynamics and Potentials*), Beograd, p. 83) navode da Freud instinkte (n. *Trieb*) vidi kao psihološke predstavnike telesnih impulsa i tako oni povezuju um i telo. Svaki od njih ima četiri karakteristike: izvor; cilj; objekt; i pokretačku silu.

36 A. Storr /1989/: *Ljudska agresivnost* (orig. *Human Agression*), Beograd, p. 17.

37 Više o evoluciji Freudovog gledanja na agresivnost i destruktivnost –v. E. Fromm, *op. cit.* p.:275 et seq.

38 D. Semple, R.Smyth, *op. cit.*

3.1. Lični činioci

Kada se radi o ličnim crtama koje dovode do nasilničkog ponašanja, oni se načelno mogu podeliti u dve velike grupe: na psihičke i biološke.

A) Psihički faktori

Ovde bi trebalo uzeti u obzir kako psihičke osobine i procese koji karakterišu psihički zdrave osobe, ali i lica koja poseduju određene duševne smetnje. Ovakvu podelu neophodno je napraviti, bez obzira koliko je svakom ko se u ovu oblast imalo udubi jasna uslovnost dihotomije: bolesno – zdravo,³⁹ odnosno odstupajuće – normalno.⁴⁰ Te kategorije ne variraju samo u vremenu, nego i u različitim savremenim društvima (odnos prema psihoaktivnim supstancama ili oblicima ispoljavanja seksualnosti).

Međutim, sva današnja društva prave, naročito u kaznenom pravu, razliku između onih lica koje smatraju odgovornim za svoje postupke, zbog čega bivaju sankcionisana za svoja dela (znao šta čini i hteo to) i one prema kojima takva reakcija ne dolazi u obzir. Zbog toga će izlaganje o psihičkim činiocima koji se mogu dovesti u vezu sa agresivnim ponašanjem započeti sa jednom od najmanje određenih kategorija u nauci.

3.1.1. Mentalni poremećaji

Zbog očigledne činjenice da među pojedincima koji se ponašaju agresivno ima i onih sa određenim mentalnim abnormalnostima, mnogi izvlače zaključak o povezanosti ovih pojava, odn. da je to ponašanje izazvano navedenim poremećajima⁴¹. Ovakva argumentacija traži kritički osvrt, ali pre toga, potrebno je razjasniti šta se podrazumeva pod izrazom „mentalni poremećaj“. A to nije nimalo lak zadatak – ne samo zbog njegove kompleksne prirode,⁴² nego i zbog toga što njegovo značenje zavisi od konteksta u kome je upotrebljen.⁴³

39 Milovanović (R. Milovanović /2005/: *Psihologija kriminaliteta*, Beograd, p. 81 et seq) navodi mišljenja mnogih savremenih psihijataru kako potpuno duševno zdravih ljudi i nema ili su veoma malobrojni. Ovaj autor ne deli potpuno njihovo gledište i smatra da bi takva lica („zdrave ličnosti“) trebalo da zadovolje tri kriterijuma: a) intelektualna efikasnost; b) socijalna adekvatnost; i c) emocionalna zrelost.

40 Psihijatri, kako se smatra, vrlo olako etiketiraju mnoga devijantna ponašanja kao „mentalni poremećaj“ (sa svim posledicama koje to po tako označena lica ima). Interesantno je iskustvo grupe psihijataru koji su simulirali (i to vrlo nevesto) simptome duševne bolesti. Neznajući da se radi o eksperimentu, njihove kolege su ih bez mnogo udublivanja, poslale u duševnu bolnicu, a onda kada su ovi prestali da simuliraju simptome, vrlo teško se odlučivali da ih iz ustanove otpuste. Da apsurd bude veći, prvi koji su – mnogo pre od stručnjaka – primetili da se radi o zdravim osobama, bili su duševni bolesnici. Rezultati ovog eksperimenta objavljeni su u članku Davida Rosenhana sa karaktrističnim nazivom *Biti zdrav na nezdravim mestima* (–v. M. Popović /1979/: *Socijalni pristupi normalnosti –in: Normalnost i psihijatrija* (Ignjatović M. ed.), *Avalske sveske*, vol. 2, Beograd, p. 15 et seq).

41 Interesantan je podatak koji se navodi u jednoj novijoj monografiji (S. Blumenthal and T.Lavender /2004/: *Violence and Mental Disorder – A Critical Aid to the Assessment and Management of Risk*, London, p. 15) da 80% Amerikanaca smatra da su mentalno bolesni ljudi skloniji da izvrše nasilnički zločin od drugih ljudi.

42 Poslednjih decenija sam pojam „mentalni poremećaj“ je problematizovan jer se ukazuje da on, pored medicinskih i pravnih, otvara mnoge filozofske, ideološke i konceptualne dileme –v. P. Opalić /2008/: *Psihijatrijska sociologija*, Beograd, p. 47 et seq.

43 Priređivači *Rečnika forenzične psihologije* (G. Towl et al. (eds.) /2008/: *Dictionary of Forensic Psychology*, Cullompton, p. 105) naglašavaju da reč „mentalni poremećaj“ nema isto značenje u svakod-

Pod „mentalnim poremećajima“ tradicionalno se smatraju svi poremećaji ponašanja i psihičke strukture koji menjaju univerzalne osobine ljudske prirode. Po tom gledištu, tu spadaju psihoze i neuroze, mentalne deficijencije, alkoholizam, kao i poremećaji u dečijem ponašanju.⁴⁴

U već navedenom radu Blumenthala i Lavendera⁴⁵ može se naći i stav da izraz „mentalni poremećaj“ obuhvata psihičke poremećaje (shizofrenija, shizo-afektivni poremećaj i manična depresija) i poremećaje ličnosti. Pisci *Oksfordskog udžbenika psihijatrije* govore o „mentalnim i poremećajima ponašanja“ i tu ubrajaju veliki broj pojava:

- organske, uključujući i simptomatske mentalne poremećaje: demencija i Alchajmerova /Alzheimer/ bolest; mentalni poremećaj izazvan povredama mozga, disfunkcijom i telesnom bolešću; poremećaje ličnosti i ponašanja koji nastaju kao posledica bolesti mozga, njegovog oštećenja ili disfunkcije;
- mentalne i poremećaje u ponašanju koji su posledice zloupotrebe psihoaktivnih supstanci (alkohol, narkotici, kafa, nikotin, rastvarači);
- shizofrenija, shizotipski poremećaj i deluzije (obmane u koje se bolesno veruje);
- manično – depresivni poremećaj;
- neuroze, stresom i somatski izazvani poremećaji: poremećaj u ishrani, (ne-organskim činiocima izazvan) poremećaj sna, seksualna disfunkcija, mentalni i poremećaji ponašanja izazvani porođajem i zloupotrebe materija koje ne izazivaju zavisnost (antidepresanti, laksativi, vitamini, steroidi ...);
- poremećaji ličnosti i ponašanja odraslih: specifični poremećaji ličnosti (paranoidnost, shizoidnost, disocijacija...); oni izazvani katastrofama ili bolešću; izazvani navikama i impulsima (patološko kockanje, piromanija, kleptomanija, trihotilomanija –povlačenje sopstvene kose kao posledica stresa); poremećaji rodnog identiteta (transseksualizam, transvestitizam); poremećaji seksualne orijentacije (fetišizam, voajerizam, egzibicionizam, pedofilija, sadomazohizam); psihički i poremećaji ličnosti povezani sa seksualnim odrastanjem;
- mentalna retardiranost;
- poremećaji u psihološkom razvoju: poremećaj u govoru i savladavanju jezika; u usvajanju školskih navika; poremećaj motorne funkcije; poremećaji u odrastanju (dečji autizam, Retov /Rett/ i Aspergerov sindrom);
- poremećaji u ponašanju i emocijama obično povezani sa dečijim dobom i odrastanjem: hiperkinetički (poremećaj hiperaktivnosti); poremećaji ponašanja i raspoloženja (depresivnost); emocionalni poremećaji specifični

nevnom životu, u medicini i pravu. U prvom slučaju, misli se na svaki poremećaj uma, u smislu otklona od onoga što podrazumevamo pod zdravljem, odstupanje od onoga što se podrazumeva pod normalnim sistemom ili redom stvari. U tom smislu i britanski Zakon o mentalnom zdravlju (*Mental Health Act*) iz 2007. određuje ovaj pojam kao „svaki poremećaj ili slabost uma“.

44 D. Krstić, *op. cit.* p. 317.

45 S.Blumenthal and T. Lavender, *op. cit.* p. 4.

za dečije doba (strah od napuštanja i odvajanja, fobije, rivalitet sa braćom i sestrama); tikovi.⁴⁶

Nabrajanje ovog mnoštva stanja i ponašanja koji se označavaju kao mentalni i poremećaji ponašanja, jasno ukazuje na promenljivost kategorije.⁴⁷ Međutim, to nas ne približava odgovoru na početno pitanje: da li navedeni poremećaji uma i ponašanja dovode do agresije? Kako sa pravom ističe Kevin Howells,⁴⁸ kada bi ovo bilo tačno, trebalo bi da lica koja se agresivno ponašaju budu češće mentalno poremećena od ostalih koji naginju nasilju; s druge strane, sva lica sa navedenim mentalnim osobinama trebalo bi da budu u većem riziku da pribegnu agresiji od prosečnih građana. Istraživanja na koja se ovaj autor poziva ne potvrđuju takve hipoteze.

On navodi tri takva ispitivanja: prvo u kome je Prins⁴⁹ rezimirao 20 studija o rasprostranjenosti mentalnih poremećaja među „stanovnicima“ kaznenih ustanova i tvrdi da su njima dobijeni podaci „krajnje kontradiktorni“, drugim rečima da ne podržavaju navedene pretpostavke. Drugo istraživanje je ono u kome je Guze⁵⁰ proučavao nekoliko stotina prestupnika prema kojima su vođeni krivični postupci ili su se nalazili na izdržavanju kazne u američkoj državi Misuri – zaključak je bio da se među njima nalazi vrlo mali broj mentalno poremećenih lica. Najzad, Gunn je sa saradnicima⁵¹ proučavao populaciju u dve britanske kaznene ustanove i konstatovao da između 20–30% tih lica ima određene psihičke smetnje (od čega polovina crte depresije, a trećina teskobu). Alkoholizam i zloupotreba narkotika su bili relativno česti, a shizofrenija vrlo retka. Ono što je posebno bitno, je da sva tri istraživanja ukazuju kako se i u slučajevima da agresivno ponašanje koincidira sa mentalnim poremećajima, ovi poslednji ne mogu smatrati uzrocima takvog ponašanja.

I Kratcoski i Kratcoski⁵² navode da je jedna velika evaluativna studija sprovedena u Sudu za maloletnike u Baltimoru pokazala je da više od 80% mladih koji su se zbog izvršenog krivičnog dela našli pred sudijama predstavljaju normalne osobe – istina sa određenim antisocijalnim crtama ličnosti, dok je mala grupa (12–17%) patila od intelektualne defektnosti ili su imali ozbiljne emocionalne i slične psihičke smetnje. Zato se navodi da mentalno obolela lica čine bizarnu, ekstremnu i nepredvidivu grupu koju je skoro nemoguće razlikovati od ostalih prestupnika. Jedino bi akti torture, brutalnosti, sadizma ili paljevine bili spoljni indikator da se možda radi o takvim licima.⁵³

46 D. Semple, R.Smyth, *op. cit.* p. 927 et seq.

47 William Cockerham (W. Cockerham /2000/: *Sociology od Mental Disorders*, New Jersey, p. 4) podseća da američki psihijatri od 70-tih godina XX veka kao mentalni poremećaj više ne smatraju homoseksualizam, kao što se više u ovu kategoriju ne svrstavaju ni depresija, mentalna retardiranost, histerija ili 'moralno ludilo' (o 'moralnom ludilu', koje je u ranijoj književnosti bilo drugo ime za bezosećajnost –v. J. Glaser J. /1963/: *Opća psihopatologija sa posebnim osvrtom na krivično pravo*, Zagreb, p. 48.

48 K. Howells /1982/: *Mental disorder and violent behaviour* –in: M. Feldman (ed.): *Developments in Study of Criminal Behaviour*, Chichester, p. 164.

49 H. Prins /1980/: *Offenders, Devinats or Patients? An Introduction to the Study of Sociofoensic Problems*, London.

50 S. Guze /1976/: *Criminality and Psychiatric Disorder*, New York.

51 J. Gunn et al. /1978/: *Psychiatric Aspects of Imprisonment*, London.

52 P. Kratcoski and L. Kratcoski /1996/: *Juvenile Delinquency*, Upper Saddle River, p. 45.

53 Istina, kod nekih dela, došlo se do nešto drugačijih podataka. Tako je Shaw sa saradnicima (J. Shaw et al. /1999/: *Mental disorder and and clinical care in people convicted of homicide: na-*

Fulero i Wrightsman⁵⁴ takođe navode da, za razliku od laičkog verovanja, poznati psiholozi (izričito navode Monahana) smatraju da između mentalnih poremećaja i nasilništva postoji samo slaba povezanost. Po njemu, dosadašnja naučna saznanja ne potkrepljuju hipotezu da između mentalnih poremećaja i agresivnog ponašanja postoji uzročna veza.⁵⁵ Uz napomenu da se u literaturi mogu naći i drugačija stanovišta,⁵⁶ treba konstatovati ono oko čega nema spora je da neke od manifestacija psihičkih i poremećaja ličnosti mogu uticati na agresivno ponašanje, pa će o njima biti reči u nastavku.

3.1.2. Psihopatske crte

Pre samog izlaganja, potrebno je dati jedno objašnjenje. U najnovijoj literaturi⁵⁷ ukazuje se kako su u nekim zemljama izrazi kao „psihopatija“, „psihopatski mentalni poremećaj“ i „psihopata“ napušteni. Tako je britanski Zakon o mentalnom zdravlju (*Mental Health Act* – MHA) iz 2007. izvršio reviziju odredaba istoimenog zakona iz 1983. i izraz „psihopatski poremećaj“ izostavio iz popisa mentalnih poremećaja.⁵⁸

Bez obzira na tu činjenicu, ovde ćemo izložiti uticaj psihopatije na vršenje nasilničkih dela pre svega zato što ona, po mnogim kriminolozima, ima važnu ulogu u nastanku navedenih ponašanja.⁵⁹ Psihopate su, kako navodi Howitt⁶⁰ lica koja po-

tional clinical survey, *British Medical Journal*, vol. 318, n° 8) iz medicinskih evidencija utvrdio kako je u godinama 1996–97. među 500 ubica u Engleskoj i Velsu njih 44% u toku života imalo mentalne poremećaje, a 14% su bili duševno bolesni. I za profilaksu ovakvih dela, naročito važan podatak: njih 8% imalo je kontakt sa servisima za mentalno zdravlje u godini koja je prethodila zločinu.

54 S. Fulero S. and L. Wrightsman /2009/: *Forensic Psychology*, Belmont, p. 136.

55 Ovo utoliko pre važi za odnos ovakvih stanja i ponašanja sa kriminalitetom uopšte. Aćimović (M. Aćimović /1987/: *Psihologija zločina i suđenja*, Beograd, p. 132), na primer, izričito naglašava da je „veza mentalnih defektnosti sa kriminalitetom relativno mala“. ‘Ovu činjenicu posredno dokazuje i Seymour Halleck u knjizi *Mentalno poremećen prestupnik* (S. Halleck /1987/: *Mentally Disorder Offender*, Washington, p. 4), navodeći da procenat osuđenika za krivična dela kojima je potreban neki psihijatrijski tretman (između 15–20%) nimalo ne odstupa od procenta lica sa takvom potrebom u opštoj populaciji.

56 Antony Maden (A. Maden /2009/: *Treating Violence*, Oxford, p. 23) tako tvrdi da su povezanost nekih od oblika mentalnih poremećaja, kakve su psihopatija, zloupotrebe alkohola i narkotika s jedne i nasilničkog ponašanja s druge strane, nesporna – u istoj meri u kojoj pušenje i rak pluća koincidiraju. I u našoj literaturi može se naći podatak da među „štićenicima“ zavodskih ustanova za maloletne prestupnike ima veći broj mentalno poremećenih (M. Ljubičić /2011/: *Porodica i delinkvencija*, Beograd, p. 143).

57 D. Semple, R.Smyth, *op. cit.*, p. 444.

58 Anthony Storr (*op. cit.*, p. 144) piše da je u 1959. kada je izraz „psihopatija“ unet u MHA to učinjeno i pored protivljenja mnogih psihijatara koji su smatrali da je „nedovoljno precizan“.

59 Drugi razlog nalazi se u tome što činjenica da su se britanski, američki, ruski ili kineski psihijatri dogovorili da nešto ne smatraju poremećajem ne predstavlja nikakvo Sveto pismo. Mnoštvo takvih odluka doneto je kao plod kompromisa i pritiska uticajnih grupa i farmaceutskih i sličnih kompanija, a kasnije je nametnuto drugima kao dogma čije usvajanje često vodi u nepotrebne društvene konflikte u mnogim državama. To što su psihijatri bilo koje zemlje ili njihova internacionalna udruženja neko od ponašanja skinuli sa liste patoloških, ne znači automatski da su takva dela za društvo prestala da budu devijantna (devijantnost, naravno, nije isto što i duševni poremećaj).

60 D.Howitt /2009/: *Introduction to Forensic & Criminal Psychology*, Harlow, p. 476.

kazuju hroničnu nemoralnost i antisocijalna ponašanja. U literaturi odavno postoje neslaganja šta su ključni činioci koji do psihopatije dovode, pa se tako navode⁶¹ genetski uticaji, patologija mozga, hromozomska nenormalnost, kao i deprivacije u mladosti (razbijena porodica, gubitak roditelja, bolnički ili smeštaj u vaspitnu ustanovu, nedostatak psihičke i emocionalne podrške).⁶²

Bez obzira na ove dileme, nesporno je da zbog navedenih osobina, mnogi smatraju da su pojedinci sa psihopatskim tendencijama (odn. sociopatske i antisocijalne ličnosti, kako ih još nazivaju)⁶³ skloniji da preduzmu nasilničke akte od drugih. Sociopate se najčešće smatraju pojedincima koji nisu dovoljno socijalizovani. Oni ne poseduju izgrađen vrednosni sistem i manje su u stanju da uspostave odnose lojalnosti sa drugim pojedincima ili grupama; sebični su, neodgovorni, impulsivni, nepažljivi i stran im je svaki osećaj krivice; lako padaju u frustraciju i sklone su da druge krive za svoje loše ponašanje. Neki kao Cleckey⁶⁴ smatraju da su izrazi psihopata i sociopata vrlo široki i često se koriste za označavanje svakog ko krši pravne norme.⁶⁵

Curt Bartol⁶⁶ ukazuje da drugi, kao Guze⁶⁷ sociopatom nazivaju lice koje je imalo problema sa policijom, a uz to se za njega mogu vezati najmanje dve od dole navedenih osobina:

- učešće u više (po posledicama) teških tuča;
- delinkvencija u toku školovanja;
- prazan dokument o radnom angažovanju;
- period patološke potrebe za promenom mesta boravka;
- bežanje od kuće.

Kod žena, treba uzeti u obzir i to što je registrovana kao prostitutka. Ovaj autor ukazuje da se sociopatija ne može izlečiti i da ih sve treba „staviti pod ključ“ pre no što dođu u zrelo doba. Ovo bi, kada bi se primenilo, dovelo do preduzimanja niza, pravno i etički dubioznih, represivnih mera prema ljudima koji nikada nisu izvršili krivično delo i verovatno to nikada neće ni učiniti. Takođe, na ovaj način posredno se tvrdi kako se sociopate mogu (i to nepogrešivo) identifikovati. Zbog toga se i navodi⁶⁸ da je za krivično pravosuđe psihopatija najznačajnija kliničko psihološka kategorija.

61 F. Schulsinger /1977/: Psychopathy: Heredity and Environment –in: *Biosocial Bases of Criminal Behavior* (Mednick S. and Christiansen K, eds.), New York, p. 122.

62 Često se u pokušaju objašnjenja etiologije psihopatije navode rezultati jednog istraživanja u kome je u periodu 1927–1947 proučavano 5.483 usvojenika u Kopenhagenu. Pokazalo se da je nasledni faktor najčešće korelirao sa psihopatijom (–v. F. Schulsinger, *op. cit.*, p. 125.)

63 U našoj literaturi Danka Radulović (D. Radulović /2006/: *Psihologija kriminala– psihopatija i pretpunništvo*, Beograd, p. 69) ukazuje da se psihopatija ne može izjednačiti sa antisocijalnim poremećajima ličnosti.

64 H. Cleckey /1976/: *The Mask of Sanity*, St. Louis.

65 Ovu tezu posredno dokazuju rezultati više istraživanja o broju psihopata/sociopata u prestupničkoj populaciji koji su krajnje kontradiktorni: njihovo učešće varira od 5,6% (Thompson, 1937. god, uzorak 1.380 lica) do čak 70% (Guze, 1976, 289) –v. H. Prins, *op. cit.*, p. 46.

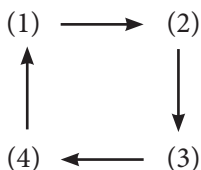
66 C.Bartol /1980/: *Criminal Behavior – A Psychosocial Approach*, Englewood Cliffs, p. 59.

67 S. Guze, *op. cit.*

68 R. Hare /1998/: The Hare PCL-R: some issues concerning its use and misuse, *Legal and Criminological Psychology*, vol. 3.

Ovakvi stavovi su verovatno preterani jer se ovde često u objašnjenju koristi cirkularni način zaključivanja. Howitt⁶⁹ daje primer:

(1) pitanje: zašto je neko izvršio težak nasilnički zločin → (2) odgovor: zato što je psihopata → (3) pitanje: kako znamo da je u pitanju psihopata → (4) odgovor: zato što je izvršio težak nasilnički zločin. Dakle, misaoni tok kreće se u krugu:

I još jedna napomena za kraj, koja se naslanja na prethodnu argumentaciju: Drislane i Parkinson,⁷⁰ pišući o violentnim predatorima (koji su često izvršio seksualnih krivičnih dela) ističu da oni obično svrstavaju u psihopate, ali i posebno naglašavaju da sve psihopate nisu istovremeno i nasilnici.

3.1.3. Hiperaktivnost i teškoće u učenju

Hiperaktivnost ili hiperkinezija je poslednjih godina aktuelna unutar bioloških tumačenja kriminaliteta, a otkrivena je kod školske dece koja imaju problema sa disciplinom jer se impulsivno ponašaju. Takođe, tražene su i moguće veze između kriminalne aktivnosti mladih i teškoća u učenju. One se ispoljavaju kao disleksija (ili „slepilo za reči“ – po obliku slične reči se ne razlikuju); afaziju (teškoće u govoru i slušanju određenih reči); hiperkinezija (neodoljiva potreba za angažovanjem mišića). Ovakvi poremećaji češći su kod dečaka, nego kod devojaka (odnos 4: 1), a ukupni pokazatelji govore da ih ima 5 – 10% u ukupnoj populaciji dece mlađe od 10 godina. Neki autori konstatuju da je među maloletnicima koji su već vršili krivična dela visok procenat onih sa nesposobnošću učenja. U Virdžiniji, od 100 takvih maloletnika, čak 57% su imali problema sa učenjem, dok ih je u Kaliforniji bilo čak 80%.⁷¹

3.1.4. Odsustvo (samo)kontrole

Jedno od najpoznatijih objašnjenja nasilničkog ponašanja dao je Megargee. Po njemu, do nasilja dolazi kada snaga podsticaja da se ono ispolji (obično je to bes) nadjača sposobnost pojedinca da ga kontroliše. Gubljenje kontrole on vidi kao najopasniji faktor koji dovodi do kriminalnog nasilničkog akta i to kod dve vrste ljudi – kako kod onih koji ne mogu da se kontrolišu, tako i kod onih kod kojih je ta kontrola previše izražena. Kada nastane situacija u kojoj je potencijalni rizik da do agresivnog ponašanja dođe visok, lica iz prve navedene grupe ne čine ništa da obuzdaju nasilničko ponašanje.

S druge strane, ljudi koji imaju jaku (samo)kontrolu obuzdaće svoju agresivnost u okolnostima u kojima većina drugih pribegava nasilničkom ponašanju. Ti,

69 D. Howitt, *op. cit.*, p. 374.

70 R. Drislane and R. Parkinson /2005/: *Nelson Criminology Dictionary*, Toronto, p. 149.

71 P. Kratcoski and L. Kratcoski, *op. cit.*, p. 29.

obično miroljubivi pojedinci, mogu se međutim takođe naći u situaciji u kojoj njihova osećanja izbiju u prvi plan. Tada i oni mogu u trenutku izvršiti teško nasilničko delo. Karakteristika takvih dela koja vrše ova lica je nesklad nivoa nasilja i nivoa provokacije. Naime, kako tvrdi Megargee,⁷² većina ljudi stekne u životu predstavu koje forme agresivnosti (obično ljutnja i sitniji izlivi besa) su odgovor na provokaciju koje mogu biti prihvaćene. Lica sa prekomernom (samo)kontrolom nemaju takvo iskustvo i otuda se događa da stepen agresivnosti njihovog dela očigledno daleko prevazilazi težinu provokacije koja ga je izazvala.

Ovu teoriju dalje je razvio Blackburn⁷³ koji je testirao 56 ubica koje su bile smeštene u duševnim bolnicama i podelio ih u četiri grupe – prve dve su podvrste lica sa slabom (samo)kontrolom. To su:

- 1) psihopate i
- 2) pranojno agresivne ličnosti;

druge dve grupe su varijeteti lica sa snažnom (samo)kontrolom. U pitanju su:

- 3) kontrolisano-represivni i
- 4) potišteni-inhibirani pojedinci.

Slične rezultate ovaj autor dobio je, kako navodi Katherine Williams⁷⁴ i pri procenjanju lica sklonih nasilničkom ponašanju koja nisu hospitalizovana, a McGurkovi⁷⁵ su otkrili da se i među nenasilnim pojedincima može naći veliki broj lica iz tri napred navedene grupe. Među njima nema jedino potišteno-inhibiranih.

3.1.5. Delovanje frustracije; bes i mržnja; zavist

Još 1939. Dollard i saradnici su formulisali „frustracija – agresija hipotezu“. Osujećenje u postizanju željenog cilja (frustracija) prema kasnijim autorima⁷⁶ izaziva tzv. „negativni efekat“ – naziv za osećanja, sećanja i istovremeni doživljaj besa i straha. On nije, dakle, posledica samo neželjenog toka događaja, nego i viđenja budućeg razvoja stvari. U tom okviru, frustracija ne dovodi samo do agresije, nego i do pasivnog, nekonfrontirajućeg držanja, koje se često manifestuje kao depresija. Monahan je sa saradnicima⁷⁷ ukazao da i depresivno stanje u kome se pojedinac nalazi može voditi u agresivnost.⁷⁸

72 E. Megargee, *op. cit.*

73 R. Blackburn /1971/: Personality Types among Abnormal Homicides, *British Journal of Criminology*, n°1, p. 14 et seq.

74 K. Williams, *op. cit.*, p. 157.

75 B. McGurk and R. McGurk /1979/: A New Approach to Eysenck's Theory of Criminality, *Personality and Individual Differences*, vol. 2.

76 L. Berkowicz /1989/: Frustration-aggression hypothesis: Examination and reformulation, *Psychological Bulletin*, vol 106.

77 J. Monahan et al. /2001/: *Rethinking Risk Assessment: The MacArthur Study of Mental Disorder and Violence*, Oxford.

78 U ranijim radovima Berkowicz (L. Berkowicz /1969/: Frustration-aggression hypothesis revisited –in: *Roots of aggression* (Berkowicz L. ed.), New York, p. 124) tvrdi da je agresija jedini mogući odgovor na frustraciju. Proces se odvija u tri koraka: 1) ličnost je onemogućena da ostvari željeni cilj; 2) frustracija generiše bes; 3) bes je predisponira za (ili neposredno vodi u) agresivno ponašanje.

Pakes i Winstone⁷⁹ navode ovde i „teoriju o prenosu uzbuđenja“ (e. *excitation-transfer theory*). Tipična situacija koja objašnjava ovu pojavu je kada lice ne može agresijom odgovoriti na ponašanje onoga koji izaziva frustraciju (npr. zbog višeg položaja u hijerarhiji), pa je zbog toga usmerava na druge („nedužne“) osobe. To je dokazao Zillmann sa saradnicima⁸⁰ kada je provocirao reakciju pojedinaca koji nisu mogli da uzvrate na iritirajuću buku ili zadiranje u telesni integritet. Što je provokacija bila snažnija, jači je bio i „negativni efekat“, kao i ispoljena agresivnost i potreba da se ona ispolji neposredno.

Još je Darwin ukazao na mehanizam kojim se bes (koji je često posledica frustracije) transformiše u agresiju. Navodeći niz zajedničkih karakteristika ispoljavanja besa između pripadnika ljudskog roda i životinja, on vrlo upečatljivo ukazuje da u tim slučajevima kod čoveka dolazi do pojačanog rada srca i protoka krvi, lice pocrveni, vene na čelu i vratu se šire. Mišići se skupljaju, telo se uspravlja, spremno na trenutno dejstvo, uobičajeni su gestovi kao podizanje ruku sa skupljenim pesnicama, kao da ćemo udariti protivnika. Malo je ljudi koji u takvoj situaciji ne preduzimaju pokrete koji simuliraju da će udariti ili odgurnuti drugoga. Usta se otvaraju, pokazuju se stisnuti zubi, kao da ćemo ujesti nekoga.⁸¹

Slične besu su i reakcije koje prate mržnju, koja se od besa razlikuje po tome što je bes trenutna reakcija, dok je mržnja trajna. Ona izvor ima u nedopadanju, negativnoj nastrojenosti prema nekome; s druge strane, povezana je sa strahom.⁸² Mržnja je pokretač velikog broja nasilničkih dela, koje kriminologija – zbog osobina koje imaju i težine posledica – izdvaja u posebnu grupu: „zločini mržnje“ (e. *hate crimes*).

U jednoj od retkih knjiga koje su posvećene značajnom pokretaču ljudskog delovanja – zavisti, Helmut Schoeck⁸³ navodi da ona može dovesti i do vršenja najtežih dela kao što su ubistva. Tako je decembra 1963. u Njujorku ubijen mladi košarkaš jednog studentskog kluba neposredno posle pobeđe koju je izvojevala njegova ekipa. Ubica, navijač ekipe gubitnika rekao je sudu da je morao lišiti života tog samouverenog, zgodnog sportistu. Još teži slučaj desio se takođe u SAD kada su u proleće 1967. podmetnuta tri požara na Cornell Univerzitetu. U trećem, poslednjem incidentu, stradalo je osam studenata i njihov profesor. Zapanjujuće je što su se svi oni desili u delu Univerziteta namenjenim vanredno nadarenim studentima koji su dobili mogućnost da doktoriraju za šest, umesto uobičajeni deset godina od upisa na fakultet. Takvu je mogućnost imalo 45 od 13.000 studenta koji su pohađali ovaj elitni američki univerzitet i da motivi ovog masovnog ubistva budu jasniji (policija je ubrzo rasvetlila zločin), svi poginuli studenti bili su članovi „grupe izuzetnih“.⁸⁴

79 F. Pakes and J. Winstone, *op. cit.*, p. 61.

80 D. Zillmann et al. /1974/: Excitation Transfer from Physical Exercise to Subsequent Aggressive Behavior, *Journal of Experimental Social Psychology*, vol. 8.

81 C. Darwin /2009/: *Izražavanje emocija kod čoveka i životinja* (orig. *Expression of the Emotions in Man and Animal*), Beograd, p. 244.

82 J. Drever /1978/: (Penguin) *Dictionary of Psychology*, Harmondsworth, p. 116.

83 H. Schoeck /1987/: *Envy- A Theory of Social Behaviour*, Indianapolis, p. 129.

84 Schoeck iznosi smelu tvrdnju: kako je istraga pokazala da je ubica Američkog predsednika Kennedy-ja H. Oswald delo izvršio zato što je bio svestan da je omiljeni predsednik SAD bio sve ono što ovaj nikada neće biti (mlad, zgodan, uspešan i omiljen u narodu).

Ovaj autor zbog toga koristi izraz „osvetničko nasilje“ (e. *vengeful violence*) za sva dela koja se vrše iz zavisti i ljubomore i kao prvi pisani primer takvog ponašanja navodi priču o Kainovom bratoubistvu iz Starog zaveta. Takva dela karakteristična su za impotentne (ne samo u seksualnom smislu) i nesposobne osobe. Gubljenje samopouzdanja one kompenzuju napadom na one koji su uspeli da postignu ono što je napadačima nedostupno. Nije zbog toga čudno što su u (tadašnjoj) Zapadnoj Nemačkoj takva dela najčešće vršile izbeglice i njihovi potomci koji nisu u stanju da sebi priušte ono što mogu starosedeci, kao ni to da gro maloletničkog kriminaliteta u SAD spada u ovu kategoriju.⁸⁵ Pišući o načinu na koji frustrirani, zavidni i ogorčeni mladi ljudi reaguju na nemogućnost da sebi priušte potrošna dobra čije posedovanje je u njihovoj generaciji postalo statusni simbol, bračni par Glueck⁸⁶ navodi logiku kojom se upravljaju: pokvariti zadovoljstvo drugima, takve stvari niko više neće imati; one više neće nikome poslužiti kao sredstvo da stekne nadmoć nad drugima.

3.1.6. Zadovoljstvo kao pokretač nasilničkog ponašanja

David Gadd i Tony Jefferson u knjizi *Uvod u psihosocijalnu kriminologiju*⁸⁷ ukazuju na još jedan bitan faktor kriminalnog nasilja: zadovoljstvo koje takva dela donose učiniocu. Polazeći od osnova učenja jednog od najznačajnijih kriminologa psihološke orijentacije u XX veku Hansa Eysencka⁸⁸ Hans Toch⁸⁹ tvrdi da su dotadašnji pokušaji da se nasilje objasni bili neuspešni zbog toga što su se istraživači trudili da razumeju prestupnike „kao individue, da ih sortiraju u grupe i uporede sa ostalim ljudima“ i tako ih odvajali od dela koje su izvršili. Jedini način da razumemo takva dela je da pitamo njihove učinioce (u tom cilj koristio je dubinski intervju kao istraživačku tehniku) zašto su ih izvršili. Tako je došao do saznanja da su loša procena namere drugoga, odgovor na provokaciju, ogorčenje zbog izraženog nevažavanja i „čuvanje obraza“, kao i „vraćanje protivnika na mesto gde spada“ česti činoci zločina koji se ne može razumeti bez uzimanja u obzir kako su ga videle obe strane: učinilac dela i njegova žrtva.

Ovaj autor se tako pojavio kao začetnik shvatanja o zločinu kao izvoru zadovoljstva koje je promovisao Jack Katz koji je u knjizi *Primamljivost zločina: moralna i čulna privlačnost činjenja zla* hteo da odgovori zašto je zločin toliko privlačan nekim ljudima. On navodi da je, sa izuzetkom pre svega dva poznata dela američkih kriminologa – Howarda Beckera (*Becoming Marihuana User*, 1953) i Davida Matzae (*Becoming Deviant*, 1969) – u literaturi bilo malo pokušaja da se razmišlja o tome šta maloletnicima znači vršenje vandalističkih ispada, a šta jedan broj učinilaca navodi da izvrše ubistva ili razbojništva iako znaju da od njegovog izvršenja neće imati koristi, uz visok rizik da će biti otkriveni i drastično kažnjeni? Da bismo došli do

85 *Ibid*, p. 137.

86 S. Glueck and E. Glueck /1952/: *Delinquents in the Making*, New York, p. 149.

87 D. Gadd and T. Jefferson /2007/: *Psychological Criminology – An Introduction*, Los Angeles, p. 20.

88 o njegovom trodimenzionalnom shvatanju kriminalne ličnosti –v. Đ. Ignjatović /2009/: *Teorije u kriminologiji*, Beograd, p. 208 et seq.

89 H. Toch /1978/: *Nasilnici* (orig. *Violent Men – An Inquiry into the Psychology of Violence*), Beograd, p. 28.

odgovora na ova pitanja, potrebno je promeniti i logiku i metodologiju ispitivanja. Moramo proniknuti u njegove stavove i emocije u momentu kada je prelazio na vršenje dela. Umesto pitanja „zašto si to uradio“?, što učiniocu samo pruža priliku da dobro osmisli svoju samoopravdavajuću priču (svako se može pozvati na teško detinjstvo, porodične ili materijalne probleme, trenutno navrla sećanja na nepravdu koja mu je naneta ili desetine drugih opravdanja), treba ih pitati „kako si to učinio“ i „šta si posle toga uradio“. Teško će i najokoreliji kriminalci sakriti iskreno zadovoljstvo što su izvršili delo.

Da bismo objasnili bilo koji tip kriminaliteta, potrebno je ukazati na postojanje seta (grupe) individualnih i opštih uslova. To su:

1. status akcije – praktični zahtevi koje treba zadovoljiti da bi zločin bio uspešno izvršen;
2. linija tumačenja – način na koji će prestupnik biti viđen od strane drugih kada se sazna da je izvršio delo;
3. emotivni proces – specifična dinamika u kojoj se ispoljava primamljivost i neodoljivost zločina.

Katz tvrdi da u nastanku devijantnog i kriminalnog ponašanja bitnu ulogu imaju moralne emocije: poniženje, pravednost, arogancija, podsmeh, cinizam, skrnavljenje i osveta. Zbog toga je na primer, ponižavajuća situacija iz koje se ne može izaći bez ugrožavanja samopoštovanja čest uzrok zločina, pa i najtežih, kakva su ubistva iz strasti.⁹⁰

3.1.7. Alkoholizam

Razmere zloupotrebe alkohola u savremenom svetu su zabrinjavajuće. Prema istraživanju Univerziteta u Mičigenu iz 2003, više od polovine (51%) populacije SAD u uzrastu preko 12 godina je pilo u prethodnih 12 meseci, dok se teškim alkoholičarima (pet i više pića u poslednjih 30 dana) može smatrati oko 16 miliona Amerikanaca. U toj zemlji, on je po broju slučajeva treći uzrok smrti stanovnika.

Osamdesetih godina XX veka počelo se govoriti i o *sindromu zavisnosti od alkohola*. Nabrojano je sedam njegovih bitnih osobina:

- a) sužavanje repertoara konzumiranja alkohola (onaj koji se opijao samo vikendom, kasnije to čini svakodnevno);
- b) snaženje ponašanja povezanih sa neophodnošću konzumiranja alkohola (vremenom, kao da sve ostale životne funkcije gube značaj u odnosu na opijanje);
- c) pojačana tolerancija na alkohol;
- d) ponavljanje apstinencijalnog simptoma;
- e) konzumiranje alkohola u svrhu relaksiranja;
- f) gubljenje kontrole;
- g) brzo vraćanje alkoholu posle perioda apstinencije.⁹¹

90 v. Đ. Ignjatović /2009/, *op. cit.*, p. 339.

91 D. Raistrick and R. Davidson /1985/: *Alcoholism and Drug Addiction*, Edinburgh, p. 16.

Alkoholizam dovodi i do niza drugih psihičkih, organskih, kao i socijalnih problema ne samo za pijance, nego i za njihove porodice, kolege na poslu. I pored toga, kako navode Bartolovi⁹² tolerisanje konzumiranja ove supstance je neuporedivo izraženo u odnosu na zloupotrebu droga.

Povezanost konzumiranja alkohola i nasilničkih dela jedno je od opštih mesta u kriminološkoj literaturi u kojoj se mogu naći brojni podaci. Istina, primećene su i razlike u korelacijama konzumiranja na kasnije kriminalno ponašanje opijenih lica kako u pogledu:

- vrste kažnjivih dela (najviša je baš kod najtežih nasilničkih zločina – ubistava, silovanja, teških telesnih povreda i nasilja u porodici);⁹³
- vrste pića (kod piva, ona je najviša);
- geografskog područja (u nordijskim zemljama u odnosu na zemlje na jugu Evrope; u Rusiji je daleko najviša);⁹⁴ tako i
- u pogledu pola (mnogo više kod muškaraca nego kod žena).

Pakes i Winstone⁹⁵ ukazuju da se iz citiranih podataka nikako ne može zaključiti da je alkohol uzrok svih nasilničkih ponašanja čiji učinioci su bili pod njegovim dejstvom u trenutku vršenja zločina. Kao najbolji primer navode mlade koji često preduzimaju akte nasilja u alkoholisanom stanju. Problem za kriminologe je u tome što su alkoholizam i nasilje kod ovakvih lica najčešće posledice nekog trećeg činioca (nesređene prilike u porodici, neuspeh u školi, strah od zločina) koji ih izaziva. Dalje, konzumiranje alkohola i nasilničko ponašanje može biti deo stila života mladih; najzad, alkohol može igrati instrumentalnu ulogu u lancu činilaca koji dovode do nasilničkog ponašanja (prelazak na delo je lakši jer alkohol neutrališe inhibirajuće činioce koji su prepreka vršenju).

Zbog navedenog, mnogi se slažu sa sledećim konstatacijama koje su formulisali Plant i saradnici:⁹⁶

1. konzumiranje alkohola može (i skoro bez izuzetka to čini) povećati sklonost za agresivnim i nasilničkim ponašanjem kod muškaraca (kod žena, nešto manje);
2. to dejstvo zavisi od međudnosa vrste pića, načina opijanja i okolnosti u kojima se ono događa;
3. većina slučajeva opijanja ne rezultira agresivnim ni nasilničkim ponašanjem;

92 C.Bartol and A. Bartol, *op. cit.*, p 515.

93 Analiza preko 1.500 slučajeva hapšenja u Britaniji pokazala je da su učinioci više od jedne trećine ovih dela bili u stanju alkoholisanosti u momentu izvršenja dela (D. Murdock et al. /1990/: Alcohol and crimes of violence: Present Issues, *International Journal of Addiction*, vol. 25).

94 Dvojica autora (V. Shkolnikov and A. Nemtsov /1997/: Anti-alcoholcampaign and variations in Russian mortality –in: *Premature Death in the New Independent States* (Bobadilla et al, eds Washington) navode frapantan podatak da je u periodu intenzivne antialkoholičarske kampanje u periodu 1985–1988. u Rusiji potrošnja alkohola opala za četvrtinu, a stopa ubistava u istom periodu snižena je za 40%!

95 F. Pakes and J. Winstone, *op. cit.*, p. 70.

96 M. Plant et al. /2002/: People and placed: Some Factors in the Alcohol-Violence link, *Journal of Substance Use*, vol. 7, p. 211.

4. konzumiranje alkohola može doprineti navedenim ponašanjima, ali se u odnosu na njih ne pojavljuje ni kao nužan ni kao dovoljan uslov;
5. teški pijanci mogu biti učinioci, ali i žrtve nasilja;
6. iskustvo viktimizacije nasiljem (uključujući i seksualno nasilje) u dečijem dobu povezano je sa kasnijim teškim opijanjem tih lica; i
7. rizik da se opijanje izrodi u nasilničko ponašanje zavisi od demografskih činilaca, stila života i okolnosti. Ove poslednje obuhvataju: nekontrolisano opijanje, siromaštvo, život u naseljima bede, uzrast (mlađi punoletnici su u najvećem riziku) i lične navike u opijanju.

B) Biološki faktori

Ovde će biti izlagano o uticaju nekih hormona, povreda mozga i anomalija na agresivno ponašanje.

3.1.8. Uticaj testosterona, povreda mozga i genetskih nedostataka

Često se agresivnost mladih muškaraca vezuje za **nivo hormona testosterona** u krvi. Proizvode ga testisi muškarca (ali ga ima i u telu žena i produkt je jajnika) i ima važnu funkciju u oblikovanju muskulature i polnom sazrevanju. Za nas je posebno važna njegova povezanost sa ponašanjima kojim se ostvaruje dominacija nad drugima i sa agresivnošću. Istina, ova poslednja veza nije pravolinijska. Istraživanja su pokazala da ubrizgavanje ovog hormona u organizam ne dovodi automatski do agresivnog ponašanja,⁹⁷ kao što i variranje u njegovom nivou kod mladih u pubertetu ne utiče neposredno na porast (pad) njihove agresivnosti.⁹⁸

Nivo testosterona raste pod uticajem seksualnih stimulansa, kao u očekivanju takmičenja (sport), u trenucima pobeđe, a naročito kada su trijumf ili poraz povezani sa statusom. Ovde se ne misli samo na neposredne učesnike, nego i na strastvene navijače čiji nivo ovog hormona rapidno raste posle pobeđe ili gubitka meča omiljene ekipe. Istraživanja pokazuju da je veza testosterona i agresije indirektna i da se ostvaruje posredno, naročito preko ponašanja kojima se manifestuje dominacija: liderstvo, tvrdokornost, čvrstina ličnosti i agresivna dominacija.⁹⁹

U nekim slučajevima, kako naglašavaju Pakes i Winstone¹⁰⁰ agresija je povezana sa određenim **povredama mozga** ili nekim od njegovih poremećaja u funkcionisanju. To su pokazala istraživanja na britanskim¹⁰¹ i vijetnamskim ratnim veteranima,¹⁰² na osnovu kojih se zaključuje da su povrede ili disfunkcija frontalnih

97 D. O'Connor et al. /2004/: Effect of testosterone on Mood, Aggression and Sexual Behavior in Young Men, *Journal of Clinical Endocrinology and Metabolism*, vol. 86.

98 J. Archer /2005/: Testosterone and Human Aggression: A Review of the Challenge Hypothesis, *Neuroscience and Behavioural Reviews*, vol. 30.

99 *Ibid*, p. 344.

100 F. Pakes and J. Winstone, *op. cit*, p. 62.

101 W. Lishman /1968/: Brain Damage in Relation to Psychiatric Disability After Brain Injury, *British Journal of Psychiatry*, vol. 114.

102 J. Grafman et al, /1996/: Frontal Lobe Injuries, Violence and Aggression: A Report of the Vietnam Head Injury Study, *Neurology*, vol. 46.

delova mozga povezane sa agresivnim ponašanjem, naročito sa nemogućnošću njegove kontrole. Ovde je napad plod primarnih impulsa, a ne bilo kakvog promišljanja. Međutim, neposredna povezanost ovakvih povreda sa kriminalnim ponašanjem nije ustanovljena. Dakle, iako takve povrede povećavaju impulsivnost i agresivne vidove ponašanja, one ne vode neposredno u prestupništvo; drugo, ovakve povrede su relativno retke, pa ne bi mogle poslužiti kao osnov za razumevanje agresivnosti i nasilničkog kriminaliteta u društvu.¹⁰³

U literaturi¹⁰⁴ se pominje i poznati slučaj koji je proučavao Brunner sa saradnicima.¹⁰⁵ Radi se o jednoj holandskoj porodici u kojoj se **genetski nedostatak** prenosio generacijama na potomke muškog pola. Oni su bili opterećeni mnoštvom problema, među kojima i pojačanom agresivnošću, zbog čega su registrovani kao izvršioци većeg broja kažnjivih dela, među kojima i egzibicionizma, paljevina i silovanja. Interesantno je da žene iz te porodice, preko koje su genetski defekt prenosile, nisu pokazivale uvećanu agresivnost, niti bilo koju posledicu te genetske anomalije.

3.2. Spoljni činioci

Pakes-ovi¹⁰⁶ s pravom ukazuju da proučavanje nasilja mora imati u vidu ljude, mesta, uzroke i posledice. Zbog toga razmišljanja psihologa i antropologa o ovoj problematici ne mogu objasniti svu složenost pitanja vezanih za nasilje. Jer, jedino pitanje na koje oni nastoje da odgovore je: „zašto čovek – pojedinac postaje nasilan“? Pri tome, zanemaruju jednostavnu činjenicu da bi trebalo odgovoriti i na pitanja „gde“ – na kom mestu je došlo do takvog ponašanja (nije svejedno da li odigralo na stadionu, u porodičnom domu, na ulici, u školi, noćnom klubu ili radnom mestu).

Još manje je moguće zanemariti u kojim okolnostima je došlo do primene sile i koji socijalni činioci doprinose ovakvim ponašanjima. Zato će u nastavku biti reči o prirodnim i društvenim faktorima kriminalnog nasilja.

A) Prirodni faktori

Ovde će biti reči o mestu izvršenja dela, vrućini, buci, zagađenosti vazduha, zaštiti ličnog prostora, prenaseljenosti i sličnim (teritorijalnim i geografskim) činiocima kriminalnog nasilja.

Pozitivistički orijentisani kriminolozi (Quetelet, Gerry, Ferri i Ascaffenburg) primetili su da na vršenje zločina utiču i prirodni uslovi. Cassel i Bernstein¹⁰⁷ navode da je u novijoj literaturi primetna tendencija da se posebna pažnja posvećuje **mestu izvršenja dela** (istraživanja u SAD pokazala su da se na samo 10% od uku-

103 M. Brower and B. Price /2001/: Neuropsychiatry of Frontal Lobe Dysfunction in Violent and Criminal Behavior: A Critical Review, *Journal of Neurology, Neurosurgery and Psychiatry*, vol. 71.

104 F. Pakes and J. Winstone, *op. cit.*, p. 62.

105 H. Brunner et al. /1993/: Abnormal Behavior Associated with a Point Mutation in the Structure of Gene for Monoamine Oxidase A, *Science*, vol. 262.

106 F. Pakes and S. Pakes, *op. cit.*, p. 54.

107 E. Cassel and D. Bernstein /2007/: *Criminal Behavior*, Mahwah, p. 112.

pnog broja lokacija izvrši čak 60% krivičnih dela).¹⁰⁸ Tako Brantinghamovi u knjizi *Kriminologija životne sredine* ističu da zločin ima četiri elementa: zakon (koji ga zabranjuje), izvršilac, objekat (meta, koja sa napada ili ugrožava) i mesto. Oni poseban značaj daju sledećim pitanjima:

- gde i zašto se zločini dešavaju?
- kako prestupnici biraju mesto gde će izvršiti delo?
- kakav značaj mestu izvršenja daje krivični zakon?
- koliko su objekti napada dostupni?
- da li je prestupnik prethodno boravio u toj sredini?¹⁰⁹

Drugi prirodni činilac koji je proučavan je **vrućina**. Interesantni su na primer podaci da su svi javni nemiri u SAD izvršeni u danima kada je temperatura vazduha bila veoma visoka. Slična je situacija i sa ostalim nasilničkim delima: vrše se najčešće u dane velikih vrućina ili dan kasnije. Podaci FBI pokazuju da se nasilje u porodici, ali i ostala violentna dela, najčešće vrše od maja do avgusta, a najmanje u februaru.

Buka (ili, kako se to „korektnije“, kaže ‘neželjeni zvuci’) iako predstavlja snažan ambijentalni stresor, sama ne može izazvati ljudsku agresiju. Ali kao i ostali takvi činioci – udružen sa nekim drugim faktorima – doprinosi vršenju nasilničkih dela. Što je buka veća, raste i rizik primene nasilja, naročito kod ljudi koji inače imaju sklonost da se ponašaju agresivno. Takođe, primećeno je da buka predstavlja „okidač“ za nasilničko ponašanje naročito kod zatvorenika i lica smeštenih u duševnim bolnicama.

Slično dejstvo na ljudsko ponašanje ima i **zagadenost vazduha**. Brojna proučavanja pokazala su da faktor kriminalnog nasilja treba tražiti i u aerozagadenjima velikih gradova. Laboratorijski eksperimenti sa nepušačima izloženim duvanskom dimu pokazuju da su skloniji agresivnom ponašanju u takvim situacijama od pušača, a pokazalo se da su bračne razmirice i nasilje češći u zadimljenim stanovima.¹¹⁰

Lični prostor (nevidljive prostorne granice oko čoveka) i potreba da se on zaštiti od upada drugih su povezani sa agresivnim ponašanjem koje se često koristi kako bismo sebi obezbedili zaštitu od agresije drugih i sačuvali ličnu autonomiju. Dimenzije tog prostora zavise od kulture, etničke i grupne pripadnosti lica, njegovog uzrasta, posla kojim se bavi i raznih drugih činilaca, a pre svega od prirode njegovog odnosa sa licem koje nastoji da uđe u „zaštićeni prostor“. Mehanizam delovanja ovog činioca je sledeći: „neovlašćeno“ zadiranje nekog lica u „lični branjivi prostor“ dovodi do emocionalne razdraženosti, pa osoba može pribeći agresiji zato što se plaši za sopstvenu bezbednost. Za njih, takav akt je plod samoodbrane.

108 Marcus Felson (M. Felson /2004/: *Crime and Everyday Life – Insight and Implications for Society*, Thousand Oaks, p. 37) za ovakve lokacije usvaja naziv „opasna mesta“ koji im je dao Dennis Robeck.

109 v. Đ. Ignjatović /2009/, *op. cit.*, p. 402 et seq.

110 Naravno, ovde bi trebalo voditi računa da ne zamenimo mesto uzroka i posledice – moguće je da povećano konzumiranje nikotina bude posledica stalnih narušenih porodičnih odnosa koje kulminira agresivnim ponašanjem.

Prethodni činilac tesno je povezan sa **prenaseljenošću** koja u ljudskoj sredini, kao i u životinjskim zajednicama u kojima su jedinke (poznati su eksperimenti sa laboratorijskim pacovima i majmunima) u uslovima borbe za opstanak, demonstrirale visok stepen agresivnosti prema drugim pripadnicima svoje vrste. U ljudskim društvima, prenaseljenost gradova često se vezuje za nasilničko ponašanje maloletnika i muškaraca (više nego žena). Najveći rizik javljanja ovakvog ponašanja zabeležen je u kaznenim ustanovama. Broj telesnih povreda i ubistava raste čak brže od porasta broja osuđenika. Ruback i Carr¹¹¹ tvrde da povećanje zavodske populacije od 20% vodi porastu telesnih povreda za 30%, a porast broja zatvorenih od 40% vodi povećanju broja telesnih napada za 60%.¹¹²

B) Društveni faktori

U nastavku će biti reči o socijalnim činiocima kriminalnog nasilja. Naučnici ukazuju na mnoštvo takvih faktora, od kojih neke vezuju za sve oblike violentnih dela, dok drugi imaju uticaj samo kod nekih.¹¹³ Ovde će pažnja biti posvećena prevažodno ovim prvim, a biće izloženi: uticaj društvenog učenja, televizije i video igrice i potkultura.

3.2.1. Društveno učenje

Ovaj faktor je na neki način na granici između individualnih i socijalnih činilaca kriminalnog nasilja jer su se instinktivnim učenjem prvi počeli baviti fiziolozi, sa čuvenim ruskim naučnikom Pavlovom na čelu. Pavlov je objasnio mehanizam uslovnih refleksa i podstičaje na vegetativni nervni sistem. Time je utro put ostalim istraživačima, među kojima posebno mesto imaju Amerikanci Watson i Skinner, koji su takođe osnovne zaključke izveli iz posmatranja i eksperimenata sa životinjama, a zatim su tražili analogiju sa ponašanjem ljudskih bića. Tako je nastao bihevizizam u psihologiji koji u učenju traži objašnjenje nastanka i menjanja ponašanja, u koju svrhu su razvijene terapije zasnovane na principima učenja. U tim procesima važnu ulogu ima kažnjavanje koje, zavisno od ličnih karakteristika lica, može biti faktor uslovljavanja. Ljudska bića obdarena su darom zapažanja i interpretacije, a odluke donose pod uticajem kako spoljnih, tako i unutrašnjih činilaca.

Na takvim razmišljanjima nastala je teorija o društvenom učenju koja tvrdi da je pretpostavka za razumevanje ljudskih ponašanja objašnjenje opažaja, mišljenja, očekivanja, kompetentnosti i vrednosti. Svaki čovek ima sopstvenu viziju sveta koji

111 R. Ruback and T. Carr /1984/: Crowding in women's prison: Attitudinal and behavioral effect, *Journal of Applied Social Psychology*, vol. 14.

112 Cassel i Bernstein (*op. cit.*, p.115) sva tri poslednja činioca povezuju u zajednički naziv „teritorialnost zločina“.

113 Od ovih drugih, pažnja je posvećena naročito činiocima koji doprinose vršenju najtežeg konvencionalnog zločina – ubistva. U jednom istraživanju sprovedenom u našoj zemlji pokazalo se da ovakva dela koreliraju sa problemima u školi, bežanjem od kuće i lošim porodičnim uslovima, kao i sa težnjom za afirmacijom i identifikacijom u kriminalnim i devijantnim grupama i vršenjem krivičnih dela u doba maloletstva –v. B. Simeunović /2002/: Socijalne karakteristike izvršilaca krivičnih dela ubistva –in: *Delikti nasilja: krivično-pravni i kriminološki aspekti* (D. Radovanović ed.), Beograd p. 311.

ga okružuje i on živi u toj dimenziji. Po ovim naučnicima, za objašnjenje ljudskog ponašanja ključni su saznavni (kognitivni) činioci koje mi obično nazivamo 'razmišljanje' i 'pamćenje'. Teoretičari veruju da je društveno okruženje najvažniji činilac u nastanku svakog ljudskog ponašanja. U tom procesu posebnu ulogu ima pojačavanje koje olakšava njegovo usvajanje. Tako i kriminalno ponašanje može inicijalno biti prihvaćeno zahvaljujući udruživanju ili posmatranju, ali da li će biti usvojeno, zavisi primarno do pojačavanja (tzv. „operantno uslovljavanje“). Da li će to postati stalno ponašanje zavisice od ličnog pojačavanja ili prihvaćenih vrednosti. Ako pak neki činilac (kažnjavanje) rezultira osećanjem odbijanja (odvratnosti), to će dovesti do (trenutnog ili trajnog) blokiranja takvog ponašanja.

Ovakav način razmišljanja prihvatili su neki sociolozi, među kojima se najuticajnijim smatraju Rotter i Bandura. Julian Rotter¹¹⁴ isticao je poseban značaj očekivanja (zato se njegova teorija i naziva „učenje o očekivanjima“). Jednostavno govoreći, po ovom autoru, ljudi koji vrše kriminalna dela očekuju od takvih ponašanja neki dobitak (status, moć, sigurnost, materijalna dobra ili prijatne senzacije). Isto važi i za nasilnike: i oni se nadaju nekom dobitku (Bog odobrava to što sa lica Zemlje uklanjaju promiskuitetne i nemoralne osobe, žena koja truje muža nasilnika nada se da će njegova smrt značiti poboljšanje njenih životnih uslova, ...¹¹⁵

Albert Bandura nastavlja ovaj koncept polazeći od tvrdnje da pojedinac može usvojiti načine vladanja posmatrajući šta drugi („modeli“) rade. To je on nazvao „učenjem posmatranjem“ (e. *observational learning*) ili „modelovanje“. Tako, dete može naučiti kako se puca iz pištolja gledanjem televizijskog programa, ali i u društvu vršnjaka koji ga podstiču da se igra ovom „igračkom“. Drugi naziv za ovaj proces je „učenje kroz imitaciju“ (e. *imitational learning*). Najuticajnije osobe koje nam služe kao modeli su roditelji, učitelji, osobe prema kojima osećamo naklonost, prijatelji, vršnjaci, ali i „simbolični modeli kakve nalazimo u filmovima, literaturi ili medijima (rok zvezde, glumci, sportisti).¹¹⁶

Posmatrano ponašanje modela ima više šanse da bude prihvaćeno ukoliko mu je sledovala nagrada, manje ukoliko je praćeno kažnjavanjem. Zato je vrlo važno da osobe koje imaju status javne ličnosti budu bezuslovni kažnjene za kršenje zakona. Tada će se njihovi simpatizeri teže odlučiti na imitiranje njihovih nedela.¹¹⁷

Mnoštvo eksperimenata koje je Bandura osmislio trebalo je da potvrdi njegove stavove, naročito one o povezanosti učenja sa agresivnim i nasilničkim ponašanjem. Tako je u jednom od njih predškolskoj deci prikazao film u kome je odraslo lice si-

114 J. Rotter /1954/: *Social Learning and Clinical Psychology*, Enlewood Cliffs.

115 C. Bartol and A. Bartol, *op. cit.*, p. 170.

116 Marketinške agencije zloupotrebljavaju ovu činjenicu koristeći takve osobe u reklamnim kampanjama – od kozmetičkih preparata, do piva i prehrambenih proizvoda. Bartolovi (*Ibid.*, p. 171) tvrde da je za mlade važnije šta ova lica rade nego šta preporučuju. Zato i ne čudi njihov zaključak da javne ličnosti mogu doprineti porastu nasilničkog kriminaliteta jer ukoliko su i one javno demonstrirale nasilničko ponašanje (prema nasrtljivim fotografima) ili nasilje u porodici, silovanje ili zlostavljanje dece, to kod njihovih obožavalaca stvara utisak da su takva ponašanja normalna stvar.

117 A. Bandura /1973/: *Social learning theory of aggression* –in: *The Control of Agression* (Knutson J, ed), Chicago.

muliralo fizički napad na plastičnu lutku u ljudskom obliku. Znatno više dece iz eksperimentalne grupe imitiralo je takvo ponašanje prema sličnom objektu u odnosu na vršnjake iz kontrolne grupe koja nisu gledala taj film. Interesantno je da je jedan broj istraživača ponovio Bandurin eksperiment i neki od njih došli su do sličnih rezultata, drugi su ih opovrgli.¹¹⁸

Na ovu školu učenja naslanjaju se ideje čuvenih američkih kriminologa Edwina Sutherlanda i Ronalda Akersa o „različitom povezivanju“ i „pojačavanju“ o kojima se izlaže u svim delima koje se bave kriminološkim teorijama,¹¹⁹ no nas će više interesovati da se pozabavimo jednim sa teorijama o učenju povezanim pitanjem – uticajem medija (u prvom redu televizije) i video igara na agresivno ponašanje.

3.2.2. Televizija i video igrice

Već pomenuti eksperiment Alberta Bandure sugerisao je da kod dece gledanje nasilničkog ponašanja dovodi do podražavanja takvih dela. Zato je veliki broj istraživača pokušao da utvrdi kakvo dejstvo na nivo agresije u društvu ima prikazivanje nasilja na najmoćnijem od svih medija danas – televiziji.¹²⁰ Njihov rezultat mogao bi se svesti na stav koji je kao rezultat petnaestogodišnjeg longitudinalnog istraživanja izneo Huesmann sa saradnicima¹²¹ – nasilje na televiziji jedan je od faktora koji doprinose porastu agresivnosti u društvu. Ovi autori razlikuju dve vrste efekata televizijskog nasilja:

- a) kratkotrajni (deca i mladi naginju agresivnim ponašanjima neposredno po gledanju sadržaja koji sadrže nasilje); i
- b) dugotrajni (tiču se usvajanja stavova i navika koji olakšavaju prelazak na agresivna dela).

Po njemu, gledanje nasilničkih sadržaja u detinjstvu, povećava rizik od pribegavanja agresiji u odraslim godinama. Ovo pravilo važi i za dečake i devojčice iz svih društvenih slojeva i bez obzira koju inicijalnu agresivnost poseduju. Postoje još neka pravila: za identifikaciju je od značaja pol – veći uticaj imaju likovi istog pola kao maloletni gledaoci; takođe, od značaja je i realističnost konteksta u kome se TV nasilje događa; deca koja duže gledaju televizijski program (bez obzira na njegov sadržaj) u većem su riziku da usvoje nasilničke obrasce ponašanja.

Objašnjenja za ovakve tvrdnje su sledeća: gledanje nasilnih sadržaja može dovesti do usvajanja stava kako je primena sile najbolji način za rešavanje društvenih

118 v. C. Bartol and A. Bartol, *op. cit.*, p. 172.

119 v. Đ. Ignjatović /2009/, *op. cit.* p. 80 et seq.

120 Čini se da je štampa, taj nekada najuticajniji medij u ovim razmatranjima skrajnut u drugi plan – to nije dobro, jer mnoge studije pokazuju da napisi u novinama mogu snažno delovati na porast odn. smanjenje određenih tipova nasilničkog ponašanja. U poznatoj knjizi *Fudbal na optuženič-koj klupi* Patrick Murphy i saradnici (P. Murphy et al./1990/: *Football on Trail*, London, p. 96 et seq.) daju izvanredan istorijski pregled uticaja britanske štampe na fudbalski huliganizam. Taj uticaj se pokazao u oba smera: u pojedinim periodima on je bio usmeren na pojačavanje, u drugim na suzbijanje nasilja u i oko fudbala.

121 R. Huesmann et al. /2003/: Longitudinal relations between children's exposure to TV violence and their aggressive and violent behavior in young adulthood: 1977–1992, *Developmental Psychology*, vol. 39.

problema; ono dovodi do desenzibilizacije (slabljenja prirodnih negativnih emocionalnih reakcija na nasilje); takvi sadržaji mogu sa jedne strane doprineti da se mlad čovek oseti 'normalnim' tek kada se ponaša nasilno – s druge strane, može proširiti njegov repertoar nasilničkih dela.¹²²

Crick i Dodge smatraju da je ključ za razumevanje dugotrajnog efekta izloženosti TV nasilju u mladalačkom dobu specifično procesuiranje informacija koje se odvija u nekoliko faza, a Akhar i Bradley taj pojam razrađuju tvrdnjama poput sledećih: ova deca pokazuju neprijateljstvo prema drugima, naročito u situacijama šaljivog nadmudrivanja (e. *hostile attribution bias*); radije pribegavaju telesnom nego misaonom rešavanju problematičnih situacija; imaju niži nivo sklonosti za međudelovanje; egocentrični su. Neke od ovih stavova usvajaju i drugi autori (Palmer i Hollin).

Slično dejstvo na mlade imaju i video igrice u kojima nasilje predstavlja okolicu događanja. I ovde dolazi do pojačavanja agresivnog ponašanja kod korisnika. Takođe, pominje se njihov uticaj na stvaranje utiska o normalnosti agresije. Ovde se ističe i Freudov koncept 'katarze'. Bensley i Van Eenwyk¹²³ analizirali su rezultate 28 istraživanja i došli do zaključka da to što deca u uzrastu od 4–8 godina neposredno posle igranja video igre sa agresivnim sadržajem, po pravilu imaju epizode agresivnog ponašanja ipak ne može poslužiti kao osnov za zaključak kako takve video igrice bezuslovno vode u nasilje u stvarnom životu.

Njihovo mišljenje donekle deli i McGuire koji smatra da gledanje televizije i sličnih medija ima uticaja na ljudsko ponašanje, ali razmere tog uticaja ne možemo razumeti bez razmatranja šta se događa u glavi onoga ko mu je izložen. Kao i kada se radi o vrućini, testosteronu ili frustraciji – sve su to faktori koji doprinose nasilničkom ponašanju, ali do odgovora u kolikoj meri ne možemo doći pomoću do sada primenjenih metoda. Još manje možemo sa sigurnošću predvideti da će do agresivnog ponašanja doći.¹²⁴

3.2.3. Uticaj potkulture

Najpoznatiju opštu teoriju o objašnjenju nasilničkog ponašanja spoljnim činiocima postavila su dvojica poznatih kriminologa – Amerikanac Marvin Wolfgang i Italijan Franco Ferracuti. Nazvali su je učenjem o „potkulturi nasilja“. Ona je kako navode Vold i Bernard¹²⁵ samo nastavak Wolfgang-ove ranije studije o ubistvima u Filadelfiji u kojoj je on (oslanjajući se na neke od stavova Edwina Sutherland-a) našao da se veliki broj ubistava odigrao među pripadnicima nižih društvenih slojeva kao rezultat relativno trivijalnih događaja koji su za aktere imali izuzetan značaj zbog uzajamnih predstava kako ljudi treba da se vladaju.

Wolfgang i Ferracuti generalizovali su ove stavove izgrađujući teorijsko objašnjenje onog segmenta kriminaliteta nasilja koji čine dela čiji autor je delovao na

122 F. Pakes and J. Winstone, *op. cit.*, p. 66.

123 L. Bensley and J. Van Eenwyk /2002/: Video games and real-life aggression: review of the literature, *Journal of Adolescent Health*, vol. 29.

124 J. McGuire /2004/: *Understanding Psychology and Crime: Perspectives on Theory and Action*, Buckingham.

125 G. Vold and T. Bernard /1986/: *Theoretical Criminology*, New York, p. 215.

mah (iz strasti, jakih emocionalnih uzbuđenja) – dakle, kod kojih ono nije bilo unapred isplanirano. Takođe, takvi akti nisu manifestacija teže mentalne bolesti. Oni opisuju pozadinu sukoba vrednosti između dominantne kulture i potkulture nasilja. Tako su, na primer, došli do saznanja da predstavnici potkulture nasilja imaju tendenciju da čast vrednuju znatno više od pripadnika dominantne kulture – obratno, manje vrednuju ljudski život.

Između potkulture nasilja i dominantne kulture postoji i normativni konflikt. On se odnosi na „pravila“ o tome šta se očekuje kao odgovor na trivijalna ponašanja poput bezazlenog gurkanja ili zadirivanja koji su inače kod pripadnika prve često uzrok ubistava. Ove norme ojačane su kroz društvene zahteve i kažnjavanje: oni koji ih ne poštuju bivaju kritikovani i ismejani od strane drugih pripadnika potkulture, a oni koji ih slede su uvaženi i dive im se. Te norme postaju deo njihovog životnog iskustva, nezavisno od toga koliko ih pojedinac (koji se po njima ponaša) zaista podržava. Utoliko pre što onaj koji ih ne poštuje može postati žrtva nasilja. Pojedinac odgovara na situaciju nasiljem jer očekuje da će tako reagovati i druga strana. Kao i u ratu, nastaje apsurdna situacija u kojoj ljudi jedni drugima nanose zlo (čak i ako su intimno protiv toga) po principu „ili ja njega ili on mene“.¹²⁶

Wolfgang i Ferracuti smatraju da su neposredni faktori koji dovode do nasilničkog ponašanja (imaju pre svega u vidu ubistvo na mah) ideja-vrednosti i očekivana ponašanja. Kao i Sutherland, oni smatraju da ove ideje izviru iz opštih društvenih odnosa. Istovremeno, oni odbijaju da spekuliraju kako je potkultura nasilja nastala. Ovo pitanje nije, po njima, ključno za njihovu teoriju iako podrazumevaju kako su uzrok nasilničkog ponašanja pre ideje same nego socijalni uslovi koji su te ideje u prošlosti generisali. Dakle, potkultura je iznikla u prošlosti iz specifičnih istorijskih razloga, a onda je prenošena sa generacije na generaciju kao set ideja, bez obzira na to što su se razlozi zbog kojih je nastala izgubili.

Otuda, njihovo kriminalno političko razmišljanje nije usmereno na otkrivanje činilaca koji su usloveli nastanak stavova na kojima počiva potkultura nasilja. Njihov najznačajniji predlog bio je da se izvrši disperzija potkulture raspršivanjem porodica onih koji malo zarađuju širom grada, umesto da se one koncentrišu u unutrašnjim gradskim područjima. Kada se jednom izvrši ovakva disperzija, članovi porodica će se postepeno asimilovati u dominantnu kulturu i pretaće da vrše nasilnička dela.

Teorija o postojanju potkulture nasilja generisala je kako napominju Vold i Bernard¹²⁷ brojne dodatne teorije i istraživanja. Za njih je karakterističan pokušaj da objasne visok nivo kriminaliteta nasilja na američkom Jugu i to između crnaca. Mnogi autori tvrdili su da južnjačka potkultura nasilja ima istorijske korene u pojačanom osećanju „časti“ među južnjačkom gospodom, institucionalizovanom nasilju povezanim sa držanjem dela populacije u ropstvu, porazom Juga u građanskom ratu, kasnijem ekonomskom eksploataciji od strane Severa i sličnim razlozima.

Među takvim teorijama izdvaja se ona koja, zasnovna na idejama Wolfganga i Ferracutija, teži objašnjenju nasilja među američkim crncima. Njen autor je Lynn Curtis¹²⁸ koja polazi se od stava da potkultura nasilja počiva na takozvanom cen-

126 –v. Đ. Ignjatović /2009/, *op. cit.*, p. 260 et seq.

127 G. Vold and T. Bernard /1986/: *op. cit.*, p. 217.

128 L. Curtis /1975/: *Violence, Race and Culture*, Lexington.

tralnom impulsnom mehanizmu koji se svodi na preterano davanje značaja „muževnosti“. Druga kategorija kojoj se u ovoj teoriji daje poseban značaj su verbalne sposobnosti. Lica koja ih poseduju u stanju su da koristeći ove sposobnosti izađu iz konfliktnih situacija bez oslanjanja na fizičku silu. Oni koji ih nemaju doživljavaju oslanjanje na fizičko nasilje kao jedinu moguću opciju. Kao rezultat, javlja se veliki broj ubistava i teških napada na telesni integritet čije su žrtve prijatelji i članovi porodice. Na sličan način objašnjava se i veliki deo seksualnog kriminaliteta. Muškarac koji poseduje verbalne sposobnosti lako će koristeći reči navesti ženu na seks. Ostali se jedino mogu osloniti na fizičku silu i postaće izvršioци krivičnog dela silovanja.

Ova teorija mnogo više od uzora vezuje potkulturu nasilja sa opštim društvenim uslovima koji je generišu – pri tome, misli se kako na istorijske, tako i tekuće socijalne uslove. U analizi se predlaže i upotreba represivnog nasilja od strane policije u crnačkim getima i opšte odsustvo legitimnog izbora. Kulturu Curtisova smatra ključnom varijablom koja deluje između vladajućih socijalnih uslova i ponašanja svakog pojedinca. Prema tome, ova teorija podrazumeva da je ponašanje svakog člana društva dvostruko prouzrokovano – s jedne strane ono je posledica neposrednog uticaja ideja (stavova, shvatanja) o (prihvatljivom) ponašanju, a sa druge direktnog kauzalnog uticaja opštih društvenih uslova na ponašanja. Za razliku od svojih uzora, ova autorka u sferi kriminalne politike ističe ideju da se opšti socijalni uslovi koji izazivaju nasilnička ponašanja moraju jasno naznačiti i preduzeti aktivnosti kako bi se njihovom transformacijom uticalo na izmene i u samoj potkulturi nasilja. Curtisova koristi podatke iz niza empirijskih istraživanja o odnosu rasnog faktora i nasilničkog kriminaliteta kako bi poduprla svoje stavove o visokom nivou nasilničkog kriminaliteta na američkom Jugu. Veliki broj navedenih podataka potvrđuje njene teze, ali su novija istraživanja ukazala da se i crnački i južnjački kriminalitet u SAD mogu bolje objasniti pomoću ekonomske nejednakosti.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Pre svega, valja ukazati da se proučavanje nasilničkog kriminaliteta ne može zamisliti bez ukazivanja na korene i faktore ljudske agresije i nasilja. U tom pogledu, trebalo bi praviti razliku između ova dva izraza (prvi ima u vidu pre svega bio psihološku strukturu, drugi društvene činioce i konsekvence); takođe, ne bi trebalo izjednačavati agresiju (reakcija na spoljne nadražaje i unutrašnje pobude) i agresivnost (sklonost da se tako reaguje).

U prvom planu izlaganja u radu su činioci interpersonalnog „kriminalnog“ nasilja. Razlikuju se unutrašnji (psihički i biološki) i spoljni (prorodni i društveni) faktori. Veoma je važno uzeti u obzir njihovu međusobnu isprepletanost, pri čemu prvi stvaraju jednu vrstu sklonosti da se primeni nasilje, dok spoljašnji činioci češće igraju ulogu okidača. Pri tom, ovi drugi utiču i na način ispoljavanja nasilničkog ponašanja. Jer (sem kada se radi o duševno obolelim licima), čak i onda kada se čini da emocije, frustracija i mržnja dovode do stanja sužene svesti, ljudi svoje reakcije kontrolišu, pre svega u skladu sa onim što su naučili u društvu odn. potkulturi kojoj pripadaju.

Ovakav način razmišljanja može biti od pomoći pri pokušajima da nasilnički kriminalitet svedemo na granice koje bi društvo moglo tolerisati. U trijasu u kome se zločin događa: **učinilac**, **žrtva** i **mesto izvršenja** dela, mogu se preduzeti mnogi koraci u cilju uspešnije kontrole nasilničkog kriminaliteta.

Kada se radi o učiniocima, važnu ulogu u profilaksi ovakvih dela imaju službe zadužene za mentalno zdravlje nacije. Rano otkrivanje i tretman onih formi mentalnih poremećaja koji se češće zapažaju kod učinilaca, može sprečiti jedan broj nasilničkih dela. Kao najbolji primer možemo navesti rezultate poverljivog Nacionalnog istraživanja o ubistvima i samoubistvima sprovedenog u Engleskoj i Velsu: čak 17% izvršenih ubistava moglo se predvideti.¹²⁹ Takođe, jačanje vaspitne uloge porodice i škole na razvijanje samokontrole i socijalno prihvatljivih vidova ispoljavanja agresije je sledeći zadatak. Imajući u vidu uticaj alkohola na nasilničko ponašanje naročito mladih osoba (kriminološka istraživanja pokazuju da najveći broj nasilničkih dela, huliganskih ispada i vandalističkih akata izvršen pod uticajem alkohola, pre svega piva), društvo se mora jasno opredeliti: da li je borba protiv kriminaliteta važnija od profita onih koji ovakve supstance proizvode i distribuiraju.

U pogledu društvenih činilaca nasilničkog kriminaliteta, trebalo bi pre svega raditi na izgradnji kulture nenasilja i mirnog rešavanja svih nesporazuma i konflikata, ma koliko to nestvarno delovalo u vreme kada nas nasilje okružuje u svakom trenutku (od televizijskih vesti, preko filmova, računarskih igrice i ostalih produkata masovne kulture, do međunarodnih odnosa u kojima se svakodnevno demonstrira specifičan „poredak moći“). Ovakvo zalaganje možda deluje kao utopistička projekcija poput opisa sredine u kojoj je zavladao poznanje Gospodnje iz Knjige proroka Isaije, starogrčkog mita o Blaženim ostrvima ili nastojanjem Bertanda Russella da svetske državnike ubedi u besmisao rata, ali se čini da je to jedini izlaz iz situacije u kojoj se nalazimo. Jedno nasilje izaziva drugo, jedna odmazda drugu. Skoro da i ne možemo više rekonstruisati ko je i u kom delu sveta prvi počeo sa aktima terorizma, da bi kasnije takva dela protiv svojih interesa suzbijao ubijanjem nedužnih.

Razmišljanje o tome kako da žrtve doprinesu smanjenju broja violentnih kriminalnih ataka mora počivati na proučavanju doprinosa oštećenih sopstvenoj viktimizaciji. Takva razmatranja nemaju nikakve veze sa „mehanizmima okrivljavanja žrtve“,¹³⁰ već sa potrebom da potencijalnim žrtvama skrenemo pažnju da neke njihove lične crte, navike i ponašanja povećavaju rizik viktimizacije. Značajan broj nailničkih krivičnih dela bio bi smanjen samo kada bi građani (naročito mladi) izbegavali rizična ponašanja.

Najzad, kada se radi o mestima vršenja nasilničkih dela (specifična „kriminalna geografija“), imaju puno osnova zalaganja za smanjivanja buke i zagađenja, kao i prenaseljenosti u velikim gradovima. Mere održavanja komunalnog reda i planska politika regionalnog i urbanističkog razvoja mogu u tom pogledu biti od velikog značaja. Naročito ako se kombinuje sa merama tzv. situacione prevencije kojima se imanjuje broj prilika za vršenje dela nasilničkog kriminaliteta.

Kao što se vidi, kriminalno nasilje nije sudbina ljudskog roda, niti smo osuđeni na pasivnost. Sitnim gestovima koji doprinose smanjivanju tenzija svako od

129 A. Maden /2009/: *op. cit.*, p. 58.

130 Đ. Ignjatović i B. Simeunović-Patić /2011/: *Viktimologija*, Beograd, p. 24.

nas može doprineti stvaranju klime nenasilja pre svega na mikrogrupnom planu. Društveni subjekti su takođe pozvani da doprinesu umanjenju štetnih efekata činilaca za koje postoji osnovano verovanje da doprinose agresiji i nasilništvu u međuljudskim odnosima. Država je, pak, kao krajnja instanca u rešavanju konfliktnih situacija pozvana da preduzme niz mera okrenutih kontroli nasilničkih dela: nekada stimulisanjem, povremeno zabranama, da bi kao za krajnjim sredstvom posegnula za kažnjavanjem. Jasno je da je to nužno, ali se – ma koliko nasilnička dela izazivala gnušanje i osudu – treba uzdržavati od beskorisne i nedelotvorne retribucije kod koje je kažnjavanje samo sebi cilj.

LITERATURA

- Aćimović M. /1987/ *Psihologija zločina i suđenja*, Beograd
- Andrey R. /1966/: *Territorial Imperative: A Personal Inquiry Into the Animal Origins of Property and Nations*, New York
- Archer J. /2005/: Testosterone and Human Aggression: A Review of the Challenge Hypothesis, *Neuroscience and Behavioural Reviews*, vol. 30
- Arnaudovski Lj. /2007/: *Kriminologija*, Skopje
- Bandura A. /1973/: Social learning theory of aggression –in: *The Control of Agression* (Knutson J, ed), Chicago
- Bartol C. /1980/: *Criminal Behavior – A Psychosocial Approach*, Englewood Cliffs
- Bartol C. and Bartol A. /2005/: *Criminal Behavior – A Psychosocial Approach*, Upper Saddle River
- Bensley L. and Van Eenwyk J. /2002/: Video games and real-life aggression: review of the literature, *Journal of Adolescent Health*, vol. 29.
- Berkowicz L. /1969/: Frustration-aggression hypothesis revisited –in: *Roots of aggression* (Berkowicz L. ed.), New York
- Berkowicz L. /1989/: Frustration-aggression hypothesis: Examination and reformulation, *Psychological Bulletin*, vol 106.
- Blackburn R. /1971/: Personality Types among Abnormal Homicides, *British Journal of Criminology*, n^o1.
- Blumenthal S. and Lavender T. /2004/: *Violence and Mental Disorder – A Critical Aid to the Assessment and Management of Risk*, London
- Brantingham P. and Brantingham P. /1981/: *Environmental Criminology*, Thousand Oaks
- Brower M. and Price B. /2001/: Neuropsychiatry of Frontal Lobe Dysfunction in Violent and Criminal Behavior: A Critical Review, *Journal of Neurology, Neurosurgery and Psychiatry*, vol. 71.
- Brunner H. et al. /1993/: Abnormal Behavior Associated with a Point Mutation in the Structure of Gene for Monoamine Oxidase A, *Science*, vol. 262.
- Cannavici M. /1999/: *Piccolo dizionario di criminologia*, Roma
- Caprara G., Cervone D. /2010/: *Ličnost – determinante, dinamika i potencijali* (orig. *Personality: Determinants, Dynamics and Potentials*), Beograd
- Cassel E. and Bernstein D. /2007/: *Criminal Behavior*, Mahwah
- Christie N. /1994/: *Crime Control as Industry*, London
- Cleckey H. /1976/: *The Mask of Sanity*, St. Louis

- Cockeham W. /2000/: *Sociology od Mental Disorders*, New Jersey
- Curtis L. /1975/: *Violence, Race and Culture*, Lexington
- Darwin C. /2009/: *Izražavanje emocija kod čoveka i životinja* (orig. *Expression of the Emotions in Man and Animal*), Beograd
- De Sola R /1988/: *Crime Dictionary*, New York
- De Zulueta F. /1993/: *From pain to violence: The traumatic roots of destructiveness*, London
- Дологова А. /2000/: Преступность Насильственная –in: *Российская криминологическая энциклопедия* (Дологовой А, ed.), Москва
- Drever J. /1978/: (*Penguin*) *Dictionary of Psychology*, Harmondsworth
- Drislane R. and Parkinson R. /2005/: *Nelson Criminology Dictionary*, Toronto
- Felson M. /2004/: *Crime and Everyday Life – Insight and Implications for Society*, Thousand Oaks
- Felson M. /2006/: *Crime and Nature*, Thousand Oaks
- Fromm E. /1986/: *Anatomija ljudske destruktivnosti*, vol. 2 (orig. *Anatomy of Human Destructiveness*), Zagreb
- Fulero S. and Wrightsman L. /2009/: *Forensic Psychology*, Belmont
- Gadd D. and Jefferson T. /2007/: *Psychological Criminology – An Introduction*, Los Angeles
- Glaser J. /1963/: *Opća psihopatologija sa posebnim osvrtom na krivično pravo*, Zagreb
- Glasser M. /1998/: On violence: A preliminary communications, *International Journal of Psycho-Analysis*, vol. 79.
- Glueck S. and Glueck E. /1952/: *Delinquents in the Making*, New York
- Goodman S/1997/: Nihilism and the Philosophy of Violence –in: Sumner C.(ed.): *Violence, Culture and Censure*, London
- Grafman J. et al, /1996/: Frontal Lobe Injuries, Violence and Aggression: A Report of the Vietnam Head Injury Study, *Neurology*, vol. 46.
- Gunn et al. /1978/: *Psychiatric Aspects of Imprisonment*, London
- Guze S. /1976/: *Criminality and Psychiatric Disorder*, New York
- Halleck S. /1987/: *Mentally Disorder Offender*, Washington
- Hare R. /1998/: The Hare PCL-R: some issues concerning its use and misuse, *Legal and Criminological Psychology*, vol. 3.
- Hollin C. and Howells K. /1989/: An introduction to concepts, models and techniques –in: Howells K. and Hollin C. (eds.): *Clinical Approaches to Violence*, Chichester
- Howells K. /1982/: Mental disorder and violent behaviour –in: Feldman M. (ed.): *Developments in Study of Criminal Behaviour*, Chichester
- Howitt D. /2009/: *Introduction to Forensic & Criminal Psychology*, Harlow
- Huesmann et al. /2003/: Longitudinal relations between children's exposure to TV violence and their aggressive and violent behavior in young adulthood: 1977–1992, *Developmental Psychology*, vol. 39.
- Ignjatović Đ. /2002/: Kriminološki aspekt delikata nasilja –in: *Delikti nasilja: krivično-pravni i kriminološki aspekti* (Radovanović D. ed.), Beograd
- Ignjatović Đ. /2009/: *Teorije u kriminologiji*, Beograd
- Ignjatović Đ. i Simeunović B. /2011/: *Viktimologija*, Beograd
- Ignjatović Đ. i Škulić M. /2010/: *Organizovani kriminalitet*, Beograd
- Jugović A. /1982/: Vandalizam kao tip društvenog nasilja –in: *Delikti nasilja: krivično-pravni i kriminološki aspekti* (Radovanović D. ed.), Beograd

- Katz J. /1988/: *Seductions of Crime*, New York
- Kratcoski P. and Kratcoski L. /1996/: *Juvenile Delinquency*, Upper Saddle River
- Krstić D. /1991/: *Psihološki rečnik*, Beograd
- Lishman W. /1968/: Brain Damage in Relation to Psychiatric Disability After Brain Injury, *British Journal of Psychiatry*, vol. 114.
- Ljubičić M. /2011/: *Porodica i delinkvencija*, Beograd
- Lorenz K. /1966/: *On aggression*, New York
- Maden A. /2009/: *Treating Violence*, Oxford
- Marić A. (ed.) /1999/: *Defektološki leksikon*, Beograd
- McGurk B. and McGurk R. /1979/: A New Approach to Eysenck's Theory of Criminality, *Personality and Individual Differences*, vol. 2.
- Megargee E. /1966/: Undercontrolled and Over-controlled Personality Types in Extreme Antisocial Agression, *Psychological Monographs*, vol. 80.
- Megargee E. /1976/: The Prediction of Dangerous Behaviour, *Criminal Justice and Behaviour*, n° 3.
- McGuire J. /2004/: *Understanding Psychology and Crime: Perspectives on Theory and Action*, Buckingham
- Milovanović R. /2005/: *Psihologija kriminaliteta*, Beograd
- Mimica A. i Bogdanović M. (eds.) /2007/: *Sociološki rečnik*, Beograd
- Monahan J. et al. /2001/: *Rethinking Risk Assessment: The MacArthur Study of Mental Disorder and Violence*, Oxford
- Morris D. /2005/: *Goli majmun* (orig. *The Naked Ape*), Beograd
- Murdock D. et al. /1990/: Alcohol and crimes of violence: Present Issues, *International Journal of Addiction*, vol. 25.
- Murphy P. et al. /1990/: *Football on Trail*, London
- O'Connor et al. /2004/: Effect of testosterone on Mood, Aggression and Sexual Behavior in Young Men, *Journal of Clinical Endocrinology and Metabolism*, vol. 86.
- Opalić P. /2008/: *Psihijatrijska sociologija*, Beograd
- Pakes F. and Pakes S. /2009/: *Criminal Psychology*, Cullompton
- Pakes F. and Winstone J. /2007/: *Psychology and Crime – Understanding and tackling offending behaviour*, Cullompton
- Perelberg R. /1999/: *Psychoanalytic Understanding of Violence and Suicide*, London
- Pisapia G. /2002/: *Parole di criminologia*, Padova
- Plant M. et al. /2002/: People and places: Some Factors in the Alcohol-Violence link, *Journal of Substance Use*, vol. 7
- Popović M. /1979/: Socijalni pristupi normalnosti –in: *Normalnost i psihijatrija* (Ignjatović M. ed.), Avalske sveske, vol. 2, Beograd
- Poro A. /1990/: *Enciklopedija psihijatrije*, Beograd
- Prins H. /1980/: *Offenders, Deviants or Patients? An Introduction to the Study of Socioforensic Problems*, London
- Radulović D. /2006/: *Psihologija kriminala – psihopatija i pretpunništvo*, Beograd
- Radzinowicz L. and King J. /1977/: *The Growth of Crime*, New York
- Raistrick D. and Davidson R. /1985/: *Alcoholism and Drug Addiction*, Edinburgh
- Rotter J. /1954/: *Social Learning and Clinical Psychology*, Enlewood Cliffs

- Ruback R. and Carr /1984/: Crowding in women's prison: Attitudinal and behavioral effect, *Journal of Applied Social Psychology*, vol. 14.
- Салъникова В (ed.) /1999/: *Криминологија словарь*, Санкт Петербург
- Schoeck H. /1987/: *Envy– A Theory of Social Behaviour*, Indianapolis
- Schulsinger F. /1977/: Psychopathy: Heredity and Environment –in: *Biosocial Bases of Criminal Behavior* (Mednick S. and Christiansen K, eds.), New York
- Semple D, Smyth R. /2010/: *Oxford Handbook of Psychiatry*, Oxford
- Shaw J. et al. /1999/: Mental disorder and and clinical care in people convicted of homicide: national clinical survey, *British Medical Journal*, vol. 318, n° 8
- Shkolnikov V. and Nemtsov A. /1997/: Anti-alcoholcampaign and variations in Russian mortality –in: *Premature Death in the New Independent States* (Bobadilla et al, eds) Washington
- Simeunović B. /2002/: Socijalne karakteristike izvršilaca krivičnih dela ubistva –in: *Delikti nasilja: krivično-pravni i kriminološki aspekti* (Radovanović D. ed.), Beograd
- Stanko E. /2001/: Violence – in: *Sage Dictionary of Criminology*, London
- Storr A. /1989/: *Ljudska agresivnost* (orig. *Human Agression*), Beograd
- Svendsen L. /2006/: *Filozofija zla* (orig. *Ondskapens filosofi*), Beograd
- Szabo D. /2010/: *Od antropologije do komparativne kriminologije* (orig. *De l'anthropologie a la criminologie comparée*), Beograd
- Toch H. /1978/: *Nasilnici* (orig. *Violent Men– An Inquiry into the Psychology of Violence*), Beograd
- Towl G. et al. (eds.) /2008/: *Dictionary of Forensic Psychology*, Cullompton
- Vold G. and Bernard T. /1986/: *Theoretical Criminology*, New York
- Walsh D. and Poole A. /1983/: *Dictionary of Criminology*, London
- Weiner N. and Wolfgang M. /1989/: Introduction –in: Weiner N. and Wolfgang M. (eds.): *Violent Crime, Violent Criminals*, Newbury Park
- Williams K. /1991/: *Textbook on Criminology*, London
- Wolfgang M. /1958/: *Patterns in Criminal Homicide*, New York
- Wolfgang M. and Ferracuti F. /1981/: *The Subculture of Violence*, Beverly Hills
- Yamarellos E. et Kellens G /1970/: *La crime et la criminologie* (vol.2), Verviers
- Zillmann D. et al. /1974/: Excitation Transfer from Physical Exercise to Subsequent Aggressive Behavior, *Journal of Experimental Social Psychology*, vol. 8.

Djordje Ignjatović

Law Faculty, University of Belgrade

DEFINITION AND ETIOLOGY OF VIOLENT CRIME

SUMMARY

In the first part of paper, after pointing out on meaning of violent crime, effort has been made to explain concepts used in operationalisation, without previous meaning concerning. It has been pointed out that terms „aggression“ and „violence“ are not synonyms, and their possible meanings have been suggested in order to avoid terminology terms misunderstandings.

Term „criminal violence“ is accepted as an adequate expression for interpersonal violence forbidden by norms of Criminal Law.

Then, it was pointed out on the theories of aggression: biological, psycho-dynamic, learning theories, cognitive and social. Theories are followed by violent crime factors presentation, which are divided in two large groups: subjective or personal and external ones. Subjective factors include psychological and biological causes. The first group includes mental disturbance, psychopathological personal trait, hyperactivity, learning disability, lack of self-control, frustration impact, rage, hate and envy, pleasure and alcoholism. As for the biological factors, it has been pointed on testosterone impact, brain damage and genetic imperfections.

External factors are divided on natural (crime scene meaning, heat, noise, ear pollution, personal space and overpopulation are mentioned) and social causes. From all social factors author specially pays attention to impact of social learning process, influence of television, video games and subculture belongings.

In final discussion, author stands for the violence crime control, which implies necessity to use many different measures, applicable to the potential crime scenes, to the perpetrators and victims. It appears that there are real possibilities for making meaningful and effective prevention of such crimes, especially when we take into account the latest scientific knowledge about man and human society.

Key words: crime, violence, factor, psychological factors, biological factors, society impact, violence subculture.

Snežana Soković*

Pravni fakultet, Univerzitet u Kragujevcu

SAVREMENE GLOBALNE TENDENCIJE U KONTROLI KRIMINALITETA (KARAKTERISTIKE, PERSPEKTIVE I OSVRT NA DOMAĆE PRILIKE)

Apstrakt: U radu se analiziraju savremene promene u sistemu društvene reakcije na kriminalitet koje se ogledaju u napuštanju modela sprečavanja i suzbijanja kriminaliteta i uspostavljanju modela kontrole kriminaliteta. Novi modeli reagovanja na kriminalitet u prvi plan stavljaju pojmove rizika i verovatnoće, nisu zainteresovani za uzroke koliko za kontrolu kriminalnog ponašanja, ne teže da smanje kriminalitet, već da ga kontrolišu uz što manje troškove, nemaju aspiraciju da rehabilituju, reintegrišu, već se temelje na upravljanju rizikom, pre svega kroz kontrolu i zatvaranje prestupnika. Posledice se ogledaju, kako u krajnje disonantnim savremenim penološko-teorijskim koncepcijama, tako i u povećanju zatvorske populacije i stavljanjem pod neku vrstu kontrole, kroz alternativne mere nezatvaranja ili kroz mere preventivne kontrole, velikog broja građana. Za razliku od američkog iskustva, neke evropske zemlje, pre svega skandinavske, uprkos globalističkim tendencijama odolevaju novom punitivizmu. Istraživanja pokazuju da ove zemlje imaju nisku kvotu osuđenih na zatvorske kazne, ali i najviša izdvajanja za programe socijalne politike, veoma visok nivo javnog poverenja i političke legitimnosti, kao i najniži nivo straha od kriminaliteta.

Obzirom da se i u domaćim uslovima kontrole kriminaliteta uočavaju posledice globalističkih tendencija (već u dužem periodu domaća kaznena politika se značajno pooštrava, raste broj osuđenih na kaznu zavora) veoma je značajno razumeti savremena kretanja u sferi društvene reakcije na kriminalitet i poznavati iskustva zemalja koje su izbegle ili značajno ublažile „novi punitivizam“.

Ključne reči: kontrola kriminaliteta, globalizam, nova penologija, bezbedonosno krivično pravo, sigurnost.

I. UVOD

U današnje vreme i stručna i laička javnost veoma je okupirana kontrolom kriminaliteta, dok se o sprečavanju i suzbijanju kriminaliteta sve manje govori. Čini se da se radi samo o različitim terminima, jednom pomalo arhaičnom i drugom savremenom, za sadržinski iste aktivnosti. No, osvrt na, kako koncepcijska kretanja u okvirima društvene reakcije na kriminalitet, tako i na trendove u praksi i njihove

* redovni profesor, ssnezana@jura.kg.ac.rs

posledice unazad nekoliko decenija, pokazuje da se u savremenom društvu kriminalitet zaista mnogo više kontroliše, nego što se sprečava i suzbija.

Prelaz suzbijanja i sprečavanja kriminaliteta u kontrolu kriminaliteta odvija se unutar širih socijalno-ekonomskih i kulturoloških procesa globalnog karaktera. Stvarne razmere ovih promena u izvesnoj meri zamagljuje njihov globalistički karakter, zbog čega izgleda kao da se značajna transformacija društvene reakcije na kriminalitet ne događa sada i ovde, nego u nekim drugim prostorima i u neodređenom vremenu. Suočavanje sa posledicama promena događa se po pravilu onda kada se određena praksa već ustalila i održava se uporedo sa nedoumicama oko njene svrsishodnosti i teorijsko konceptualne utemeljenosti. O tome koliko kontrola kriminaliteta podrazumeva sve što i sprečavanje i suzbijanje, pa i više od toga, ili se radi o konceptu koji jeste manje ambiciozan, ali je istovremeno pragmatičniji i efikasniji, govore sada već jasno vidljive posledice u praksi, ponekad vrlo protivrečne i neočekivane. Uprkos značajnim razlikama u političkom, institucionalnom i formalno pravnom smislu, efekti ovih promena su slični u različitim sredinama.¹ Sistem društvene reakcije na kriminalitet i u domaćim uslovima pokazuje sve izraženije crte kontrole, umesto sprečavanja i suzbijanja. Mada se čini da kasnimo sa punim učešćem u savremenim integrativnim procesima i da smo na marginama globalizacije, neki problemi domaćeg krivičnog sistema jesu dobrim delom posledica promena globalističkog karaktera.

II. RELEVANTNI SOCIO-EKONOMSKI I KULTUROLOŠKI OKVIRI SAVREMENIH SISTEMA DRUŠTVENE REAKCIJE NA KRIMINALITET

Tekuća globalizacija slabi kontrolu nacionalnih država u mnogim segmentima društvenog života. Kretanja roba, kapitala i usluga su transnacionalna i nužno povlače povećanu mobilnost i fleksibilnost građana u potrazi za zaposlenjem, povećavaju uposlenost svih članova porodice, razbijaju stare, trajne i homogenizovane socijalne veze i stvaraju nove, manje unificirane i kratkotrajnije. Nužno se menja i lična organizacija vremena i prostora, dolazi do faktičkog produžavanja radnog vremena, dugo se putuje do posla, ili škole i nazad, živi se u predgrađima i kupuje u velikim tržišnim centrima, porodične veze slabe, jača „moralni individualizam“ koji naglašava lične slobode i posebnost. Otuda slabi i socijalna i situaciona kontrola ponašanja. Gotovo da nije moguće izbeći kontinuiran i intenzivan uticaj javnih medija, a nove informacione tehnologije samo pojačavaju efekte globalizacije, šire tržišta, nude obilje informacija o svemu u svakom trenutku, ali i neslućene mogućnosti zloupotrebe istih. Savremena široko rasprostranjena tehnička sredstva nadziranja i u javnim i u privatnim prostorima daju istovremeno i više i manje sigurnosti i informacija: beleže se mehaničke aktivnosti i kretanja velikog broja građana, ali bez informacija kontekstualnog karaktera, bez informacija o ličnosti, kakve daje recimo neformalna socijalna kontrola, susedsko nadziranje i slične mere. Sve to transfor-

1 Đ. Ignjatović /2006/: Kaznena reakcija u XXI veku – Izazovi i dileme, *Novo krivično zakonodavstvo: dileme i problemi u teoriji i praksi*, Beograd, 9–33.

miše, i društvo, i razumevanje samog društva od strane građana, menja socijalni kontekst, kako uobičajenih ponašanja, tako i onih ponašanja koje uređuje i kojim upravlja država. Direktna kontrola države u mnogim oblastima se redukuje, servisi koje tradicionalno direktno obezbeđuje država sve više prelaze u nadležnost agencija, bilo privatnih, bilo javnih, što smanjuje troškove države, ali umanjuje i njenu odgovornost. Zapravo odgovornost u oblastima koje nisu pod neposrednom kontrolom države postaje značajno fragmentizovana i u slučaju potrebe vrlo je teško utvrditi konkretnu odgovornost, jer nijedan subjekat nema punu kompetenciju, pa prema tome ni punu odgovornost.

U osnovi ovakvog razvoja stoji globalna tendencija odbacivanja modela države blagostanja, smanjenje sredstava koja se troše iz državnog budžeta, zamena socijalne politike tržišnim globalizmom, zbog čega uprkos značajnom ekonomskom rastu i povećanju životnog standarda, značajan deo populacije ostaje isključen iz globalnog ekonomskog prosperiteta, povećava se siromaštvo i zaoštavaju ekonomske nejednakosti. Opšta demokratizacija obezbedila je svima, posebno ugroženim društvenim grupama, formalnu jednakost, socijalnu mobilnost i novu slobodu izbora. Međutim, zbog nedostatka potrebnih resursa nove slobode su i za srednje društvene slojeve iluzorne, dok su za marginalne društvene grupe postale razlog intenzivnije kontrole i odbacivanja zbog nedostatka sposobnosti da ih odgovorno koriste i ne ugrožavaju sigurnost drugih.² Korelacija sa povećanim stepenom kriminaliteta jeste očigledna,³ a globalni karakter socijalno ekonomskih i državno-organizacionih promena pogoduje nastanku i održavanju novih formi kriminaliteta.

Kao što je prednost tržišne ekonomije nad socijalnom politikom stvorila konstantnu socijalnu nesigurnost, nove tehnologije stvorile su vidljivu i svakodnevnu fizičku nesigurnost u svim segmentima života. Uvek preti mogući gubitak posla, problemi sa zdravljem, a ne može se računati na sigurne systemske programe državne pomoći. Sa druge strane, zagađenja životne sredine, tehničke havarije velikih sistema, gubljenje privatnosti, povećani rizik saobraćajnih komunikacija, modifikovana hrana, rizici interneta, socijalnih mreža, i slično, čak i sitne izbore svakodnevnog života baziraju na proceni i izbegavanju mogućih rizika. Opšta socijalna i fizička nesigurnost postaje ontološka, generiše i ličnu i emotivnu nesigurnost, otuđenje i krizu identiteta.⁴ U takvim okolnostima zločin ne predstavlja samo mogućnost nastupanja imovinske štete i ličnog povređivanja, već i materijalizovanu potvrdu propadanja socijalnih i moralnih normi, dezintegracije građanskog reda i moralne kohezije društva. U uslovima opšte i veoma izražene nesigurnosti realni kriminalitet nadržavaju mitovi o zločinu⁵, koji proizvode „moralnu paniku“ i zahtevaju adekvatan odgovor, odnosno sve strožije kažnjavanje.⁶ Punitivni populizam postaje deo

2 K. Becket, B. Western /2001/: Governing Social Marginality: Welfare, Incarceration, and Transformation of State Policy, *Punishment & Society*, Vol. 3/1, 43–59.

3 Đ. Ignjatović /2009/: Pretpostavke izgradnje modela kontrole kriminaliteta u novom milenijumu – krosnacionalna perspektiva, *Kontrola kriminaliteta i evropski standardi: stanje u Srbiji*, Beograd, 19–53.

4 F. van Marie, Sh. Maruna /2010/: „Ontological insecurity“ and „terror mangement“: Linking two free-floating anxieties, *Punishment & Society*, Vol. 12/1.

5 Đ. Ignjatović /2010/: *Kriminologija*, Beograd, 138,139.

6 Nista nije rizično samo po sebi, u osnovi rizik nastaje u socijalnoj interakciji, i kao takav podložan je neodmerenoj proceni, dramtizaciji i preuveličavanju.

političke retorike, od krivičnog pravnog sistema se očekuje da reaguje i na ponašanja koja su samo potencijalno kriminalna, što u krajnjoj liniji vodi ka sve represivnijem kaznenom zakonodavstvu, a prevenciji kriminaliteta dodaje elemente represije.

Strah od kriminaliteta i izbegavanje rizika kriminalne viktimizacije u savremenom društvu gotovo da su institucijalizovani, jer utiču na to i gde živimo i kako živimo („sigurna predgrađa“, „odbranjivi prostor“, bezbednost kao nužan faktor urbanističkog planiranja, sigurnosni alarmi, interfoni, videonadzor, autoalarmi, izbegavanje rizičnih lokacija, i slično). Potencijalna izloženost kriminalitetu postaje sastavni deo života, a od građana se i u tom pogledu očekuje racionalno ponašanje i izbegavanja rizika, jer država ne teži da smanji kriminalitet, već samo da ga kontroliše uz što manje troškove. Prevencija kriminaliteta postaje sve više odgovornost „aktivnog građanina“, a manje državnih struktura.⁷

Od krivičnog pravnog sistema reagovanja očekuje se da održava uslove za funkcionisanje bezbednog društva i bezbednog pojedinca i otkloni sve opasnosti u tom smislu, zbog čega se traži njegovo aktiviranje ne samo povodom izvršenog krivičnog dela, nego mnogo ranije, već povodom same mogućnosti da nastupi opasnost od vršenja krivičnih dela.

III. KULTURA KONTROLE I UTICAJ NA KRIVIČNOPRAVNI SISTEM

Savremeno „društvo rizika“⁸ u vremenu globalne nesigurnosti značajno je promenilo gotovo sve oblasti života. U socijalnom smislu, rezultat prilagođavanja transformacijama modernog društva jeste stvaranje tzv. kulture kontrole.⁹ Sigurnost gotovo da postaje fetiš savremenog doba. U sveopštem riziku kome su građani neprestano izloženi, potrebno je u što većoj meri kontrolisati sve izvore opasnosti.

Iskustvo od nekoliko decenija, od osamdesetih godina dvadesetog veka, (dakle bez opasnosti da se samo kratkoročna menjanja ubroje u trajne strukturalne promene, ili da se trendovi tumače kao ustanovljena praksa, a sredstava kao ciljevi), ukazuje na formiranje jednog potpuno novog modela u okviru krivičnog prava i pravosudnih sistema. Gubljenje ideje rehabilitacije; jačanje zahteva za efikasnijom primenom zakona i strožijim kažnjavanjem; umesto racionalno shvaćene humanosti i rehabilitacije u osnovi formalne reakcije na kriminalitet sve su zastupljenija emocionalno obojena stanja nesigurnosti i stav ogorčenosti i ljutnje; „povratak žrtvi“; politizacija zločina i novi populizam; značaj javne bezbednosti; vraćanje verovanja u

7 D. Garland /1997/: „Governability“ and the problem of Crime: Foucault, *Criminology, Sociology, Theoretical Criminology*, Vol. 1(2), 173–214.

8 A. Giddens /2008/: *The Consequences of Modernity*, London, 1990; prema: K. S. Williams: *Textbook on Criminology*, Oxford, str. 585 i dalje.

9 D. Garland /2001/: *The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society*, Oxford.

O kritici koncepta kulture kontrole i odgovoru na kritike: L. Zedner /2002/: *Dangeres of Dystopias in Penal Theory*, *Oxford Journal of Legal Studies*, Vol. 22, 341–346; D. Garland /2004/: *Beyond the Culture of Control*, *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, Vol. 7, No.2, 160–189.

opravdanost zatvaranja prestupnika; transformacija kriminoloških stavova o zločinu u shvatanje o kriminalitetu kao normalnoj, rutinskoj, neodvojivoj aktivnosti savremenog društva koju treba kontrolisati, a ne suzbijati; ekspanzija ideja prevencije, bezbednosti i sigurnosti; jačanje uloge privatnog sektora u kontroli kriminaliteta i održavanju bezbednosti; prihvatanje ideje o „krizi trajnog karaktera“, jesu najznačajnije karakteristike novog modela društvene reakcije na kriminalitet.¹ Napuštanje koncepta rehabilitacije sedamdesetih godina („nothing works“), pozivanje na red i pravo osamdesetih („law and order“), i penalni populizam devedesetih² jesu ključne faze nove kaznene reakcije na kriminalitet.

Savremeni krivičnopravni sistem karakteriše i više kažnjavanja i više prevencije istovremeno. Sve prisutnije strožije kažnjavanje, prati istovremeno uvođenje većeg broja mera neinstitucionalnog, alternativnog karaktera, kao i tzv. „produžena formalna kontrola“.

Strožija kaznena politika jeste rezultat zvanične političke retorike koja strogim kaznama (na primer, „three strikes and you are out“) i kažnjavanjem i za najsitnije prestupe („nulta tolerancija“ kriminala), u vremenu opšte nesigurnosti zadobija naklonost javnosti i zadovoljava neokonzervativnu nostalgiju za klasičnim retributivizmom³ izraženu pre svega kod bogatijih i samim tim i uticajnijih društvenih grupa. Ozbiljnija posledica ove prakse jeste, osim zadovoljenja javnosti, rast osuđeničke populacije, prenaseljenost zatvora, posledično i uvećani troškovi. Kada se jednom dostigne, ovakva želja javnosti postaje neutoljiva, a sama praksa strogog kažnjavanja počinje svoj sopstveni život, dugo se održava zbog potpuno drugačijih razloga u odnosu na one zbog kojih je nastala.⁴ Kao duh oslobođen iz boce, javne emocije povodom zločina, postaju veoma značajne i nekontrolisane⁵, i oblikuju pojednostavljenu populističku koncepciju demokratije. Krivično pravni sistem reagovanja na kriminalitet tako postaje sredstvo unutrašnje politike.

U uslovima privatizacije zatvora stvara se „kazneno-industrijski kompleks“⁶, koji se temelji na profitu, a ne na potrebama javne sigurnosti i kontrole kriminaliteta. Osim toga, prevashodno oslanjanje na kažnjavanje proizvodi i ideologiju „mi i oni“, odnosno mi i oni koji nas ugrožavaju kao preteći otpadnici, opasni prestupnici, stranci, od kojih se moramo štititi.⁷ Ova shvatanja dodatno osnažuju postojeće obrasce ekonomske i socijalne marginalizacije, jačaju opšte osećanje sigurnosti i povećavaju intenzitet društvene reakcije na kršenje zakona.⁸ Ovi procesi su intenziv-

- 1 D. Garland /1996/: The Limits of the Sovereign State: Strategies of Crime Control in Contemporary Society, *British Journal of Criminology*, Vol. 36, 445–71.
- 2 J. Loader /2000/: Fall of Platonic Guardians, Liberalism, Criminology an Political Responses to Crime in England and Wales, *British Journal of Criminology*, Vol 46(4), 561–586.
- 3 C. Shearing /2001/: Punishment and Changing Face of the Governance, *Punishment & Society*, Vol.3/2, 203–220.
- 4 D. Garland /2001/: Epilog: The New Iron Cage, *Punishment & Society*, br. 3, str. 198.
- 5 J. Loader /2000/: *op.cit.*, 561–586.
- 6 S. Armstrong /2007/: What Good Are Markets in Punishment? *Prison Service Journal*, 72, 12– 16.
- 7 D. Garland /2000/: Criminology, Social Theory and the Challenge of our Times, *British Journal of Criminology*, Vol. 40, 189–204.
- 8 S. Hallsworth /2000/: Rethinking the Punitive Turn: Economies of Excess and Criminology of the Other, *Punishment & Society*, 2/2, 145–160.

niji u društvima koja karakteriše konfliktna politička kultura, jak politički uticaj na izbor sudija i tužioca, tabloidni i senzacionalistički mediji, zbog čega se javna vlast smatra obavezanom da zadovolji populističke punitivne zahteve.

Povećanu strogost u kažnjavanju teških i najopasnijih oblika kriminaliteta, istovremeno prati i šira primena neinstitucionalnih mera za počinioce lakših krivična dela, odnosno, stvara se fenomen „bifurkacione strategije ili strategije duplog koloseka“ koji, paradoksalno, dovodi do istovremenog jačanja i blagosti i strogosti u kažnjavanju i uvodi širi krug građana u sistem formalne socijalne kontrole. Šira primena alternativnih mera za lakša krivična dela treba da umanjí zatvorsku populaciju, redukuje troškove zavodskog sistema, podigne efikasnost društvene reintegracije i smanji povrat. Međutim, iskustvo pokazuje i tendenciju da se alternativne mere i programi najčešće koriste kao zamena za druge alternativne mere, ili se ostvaruju u generalno preovlađujućem retributivno-punitivnom konceptu.⁹ Opoziv alternativne mere kojom se kazna suspenduje pod određenim uslovima, neretko dovodi do primene duže kazne od one koja bi bila izrečena odmah bez primene alternative, obzirom na tendenciju sudova da, za razliku od bezuslovnih, uslovno izriču kazne dužeg trajanja. Primenu neinstitucionalnih mera prati i tzv. „efekat širenja mreže“, odnosno pojava da alternativne sankcije i mere uvode više građana pod neki oblik socijalne kontrole, nego što je to slučaj bez primene alternativnih programa. Bipolarnost u savremenoj politici kažnjavanja jeste posledica konceptijske dihotomije savremenih penološko-teorijskih opredeljenja, koja uključuju i neokonzervativni retributivizam i neoliberalni pragmatizam.¹⁰

Specifičan vid socijalne kontrole jeste i tzv. produžena formalna kontrola. Kao opšta karakteristika savremenih društava, ovaj vid kontrole jeste posledica primene novih tehničkih dostignuća u cilju ublažavanja posledica stanja opšte nesigurnosti. Zbog stvarne ili umišljene opasnosti, nadgledanje gotovo svih javnih zatvorenih prostora i mnogih otvorenih prostora danas je uobičajeno.¹¹ U međuvremenu, i ovaj vid kontrole postaje najvećim delom poseban sistem, industrijski kompleks, koji se održava opstajanjem i pojačavanjem te iste nesigurnosti koju treba da umanjí.

IV. KRIVIČNOPRAVNI EKSPANZIONIZAM, „BEZBEDONOSNO“ KRIVIČNO PRAVO I „SRODNA“ KRIMINOLOŠKA ORIJENTACIJA

U kontekstu kulture kontrole i novog modela društvene reakcije na kriminalitet, krivično pravo karakteriše značajno širenje i sve izrazitija represivnost. Važnu ulogu u ekspanziji krivičnog prava, osim međunarodnih konvencija koje zahteva-

9 Jasne prednosti deinstitucionalizacije, „The tree R’s – reparation, restoration and reintegration“, dolaze do izražaja u stabilnim društvenoekonomskim prilikama, dok u periodima kriminalno-političke nestabilnosti i jačanja represije ovi programi pokazuju svoju „kameleonsku prirodu“ i primaju izraženija obeležja punitivno-retributivnog koncepta. A. Worrall /1997/: *Punishment in the community*, London, str. 98, 99.

10 P. O’ Malley /1999/: Volatile and Contradictory Punishment, *Theoretical Criminology*, Vol. 3/2, 175–196.

11 J. Farrell, K. Hayward, Y. Young /2008/: *Cultural Criminology*, London, str. 96, 98.

ju uvođenje brojnih inkriminacija, ima i ekonomski model neoliberalizma.¹² Opšte stanje rizika i nesigurnosti, kao i sve veća realna ugroženost kriminalitetom, posebno njegovim novim formama, pred krivično pravo postavljaju nove zadatke. Očekuje se da krivičnopravni sistem održava uslove za funkcionisanje bezbednog društva i bezbednog pojedinca i otkloni sve opasnosti tom smislu, zbog čega je potrebno krivičnopravno reagovanje ne samo povodom izvršenog krivičnog dela, nego mnogo ranije, već povodom same mogućnosti da nastupi opasnost od vršenja krivičnih dela. Postoji jaka tendencija da se tradicionalno krivično pravo usmereno na ostarijevanje prevencije zasnovane na srazmernoj represiji, u novim uslovima transformiše u bezbedonosno krivično pravo usmereno na otklanjanje izvora opasnosti. Osnov krivične pravne reakcije jeste sve više opasnost, a sve manje krivično delo.¹³

Ekspanzionizam i zaoštavanje krivičnopravne represije jesu nužna posledica „bezbedonosne orijentacije“. Konstantno uvođenje novih krivičnih dela i to delatnosnih krivičnih dela ili krivičnih dela ugrožavanja, zabrana rizičnih radnji bez konkretizacije rizika¹⁴, predviđanje kazne za dovršeno krivično delo za radnje koje u stvari predstavljaju udaljene pripreme radnje¹⁵, odstupanje od nekih bazičnih načela, slabljenje principa ultima ratio, umnožavanje inkriminacija u oblastima u kojima se i postojeće ne primenjuju (organizovani kriminalitet, terorizam, korupcija, međunarodna krivična dela), zalaganje za oštrije mere i duže kazne¹⁶, proširivanje ovlašćenja organa krivičnog gonjenja na račun osnovnih prava građana, predstavlja odgovor savremenog krivičnog prava na „bezbedonosni izazov“.

Prenaglašena preventivna orijentacija krivičnog prava, najvećim delom nastala kao posledica pritiska medija i političara, zapravo jača retributivne crte krivičnog prava. Za razliku od krivičnopravne retribucije koja sadrži samoograničavajući mehanizam (srazmernost kao mera represije), krivičnopravna prevencija u savremenom krivičnom pravu u izvesnom smislu postaje ničim ograničena. Samoograničavajući mehanizam krivičnopravne prevencije bi mogao da bude jedino uspeh koji se postiže u suzbijanju kriminaliteta, a taj pravac dozvoljava i značajnu meru retributivnosti u prevenciji.¹⁷

Savremeni krivičnopravni model prati i ekonomska analiza kriminaliteta i ekonomska racionalnost, kao i kriminološke kontrolne teorije i teorije koje krivično delo razmatraju kao svrsishodan izbor obzirom na okolnosti (teorija racionalnog izbora, teorija rutinske aktivnosti). Kriminalno ponašanje predstavlja rutinski fenomen, zbog čega je i kriminalitet redovna i predvidiva pojava, a kontrola kriminaliteta aktivnost primarno usmerena na upravljanje odgovarajućim socio-ekonomskim procesima, a ne na izdvajanje i popravlanje prestupnika.

12 S. Taboroši /2007/: Neoliberalizam, krivično pravo i tranzicija-u: Đ.Ignjatović, *Stanje kriminaliteta u Srbiji i pravna sredstva reagovanja, I deo*, Beograd, 133–149.

13 Z. Stojanović /2011/: Preventivna funkcija krivičnog prava, *Crimen*, br.1, 3–26.

14 M. Bock /2010/: Über die Positive Spezialprävention in den Zeiten des Feindstrafrechts-u: Đ.Ignjatović, *Stanje kriminaliteta u Srbiji i pravna sredstva reagovanja, IV deo*, Beograd, 9–32.

15 C. Roxin /2008/: Besitzdelikte –u: Đ. Ignjatović, *Stanje kriminaliteta u Srbiji i pravna sredstva reagovanja, II deo*, Beograd, 9–25.

16 Z. Stojanović /2010/: Krivičnopravni ekspanzionizam i zakonodavstvo Srbije-u: Đ.Ignjatović, *Stanje kriminaliteta u Srbiji i pravna sredstva reagovanja, IV deo*, Beograd, 32–49.

17 Z. Stojanović /2011/: *op.cit.*, 3–26.

V. NOVA PENOLOGIJA

Prenošenje socijalnih i kulturoloških promena u legalne okvire formalne reakcije na kriminalitet u domenu krivičnog sankcionisanja ogleda se u nastajanju „nove penologije“.¹⁸ Koncept „nove penologije“ zasnovan je na ideji da je osnovni zadatak penologije da upravlja prestupničkom populacijom. Kao takva, nova penologija jeste deo mnogo šireg koncepta „novog društvenog menadžmenta“, koji generalno teži održavanju integriteta sistema kojim upravlja i efikasnoj kontroli unutrašnjih procesa. Shvatanje da se problem kriminaliteta može eliminisati ili staviti pod punu kontrolu se napušta, predmet interesovanja nije pojedinac nego grupe prestupnika, tipovi i obim kriminalnog ponašanja; umesto tretmana prestupnika javlja se menadžment. Zadatak nove penologije jeste da upravlja prestupništvom, a ne da rehabilituje prestupnike, da „normalizuje“ kriminalitet, a ne da ga eliminiše. Cilj je održavanje integriteta sistema socijalne kontrole, koji ne uključuje i dodatne eksterne društvene ciljeve kao što je eliminisanje kriminaliteta i reintegrisanje prestupnika. Otuda je nova penologija manje zainteresovana za dijagnozu i tretman individualnog počinioca krivičnog dela, a više za identifikaciju, klasifikaciju i upravljanje prestupničkim grupama razvrstanim prema stepenu rizika njihovog ponašanja u odnosu na normirani poredak. Ona nema aspiracija da rehabilituje i reintegriše, već da upravlja rizikom budućeg kriminalnog ponašanja, pre svega kroz različite modalitete zatvaranje prestupnika.

Nova penologija nastaje i kao posledica međusobnog uticaja prava i ekonomije¹⁹ i podrazumeva finansijske i kvantitativne efekte kao primarne, odnosno održavanje sistema kontrole rizičnih grupa uz minimalne troškove.²⁰ U prvom planu su pojmovi rizika i verovatnoće, a ne moralni sudovi o pojedincima. Suština ovog pristupa jeste u primeni metoda procene rizika u pogledu budućeg ponašanja učinioca krivičnog dela i shodno tome njegovo uključivanje u određeni program postupanja, bez dubljeg uplitanja u njegov život. U uslovima naglašene potrebe redukovanja javnih rashoda, popularnost nove penologije se temelji na tome što se njeni ciljevi lakše mogu evaluirati i prezentovati, kao i u činjenici da praktičarima ukazuje na jasne i realne pravce za ostvarivanje ciljeva postavljenih zvaničnom kriminalnom politikom u okvirima raspoloživih resursa.

U domenu generalne prevencije poznato je da je neophodno sadejstvo strogosti, izvesnosti i hitnosti u krivično-pravnom sankcionisanju. Izolovano delovanje faktora obezvređuje njihovo potencijalno značenje.²¹ Bez određene strogosti, kazna postaje rizik koji se isplati. Strogost bez izvesnosti predstavlja praznu pretnju, dok

18 M.M Freely, J.Simon /1992/: The New Penology: notes on the emerging strategy of corrections and its implications, *Criminology*, Vol. 30/4, 449–474.

19 O tome: B. Begović /2010/: Ekonomska teorija generalne prevencije: osnovna pitanja-u: Đ.Ignjatović, *Stanje kriminaliteta u Srbiji i pravna sredstva reagovanja, IV deo*, Beograd, 126–141.

20 J. F. Cauchie, G. Chantraine /2005/: Use of Risk in the Government of Crime, New prudentialism and New Penology; Champ penal/penal field, *Nouvelle revue internationale de criminologie*, Vol. II.

21 „Kazna proističe iz zločina, a zakon izgleda kao nužni poredak stvari, što sve omogućuje da vlast deluje pod maskom tihe i neumitne snage prirode. M. Fuko /1997/: *Nadzirati i kažnjavati*, Novi Sad, str. 103;

„odložena izvesnost“, izricanje zaslužene kazne pretvara u stradanje izvršioca u lavirintu neefikasnog pravosudnog sistema.

Novija istraživanja ukazuju da je za generalno preventivni efekat kažnjavanja značajna i strogost, odnosno srazmernost kažnjavanja, kao i izvesnost, i to pre svega kao kombinacija visokog nivoa izvesnosti kazne sa manje izraženom strogošću, a ne obrnuto.²² To istovremeno daje značajan potencijal za istovremenu redukciju i kriminaliteta i kvote osuđenih lica, što u savremenim uslovima stalno rastućeg kriminaliteta i hronično prenaseljenih zatvora bez sumnje predstavlja veoma poželjan rezultat.²³

Međutim, poželjna interakcija strogosti i izvesnosti ne događa se u fazi izvršenja kazne, već mnogo ranije. Izvesnost u ovom smislu znači pre svega visoku verovatnoću otkrivanja krivičnog dela i učinioca, odnosi se prevashodno na rad policije i varira zavisno od različitih strategija policijskog delovanja. Strogost u kažnjavanju tiče se sudova i faze izricanja krivičnih sankcija, podrazumeva srazmernost između kazne i krivičnog dela, ali zavisi od zakonodavne kaznene politike, konkretnih okolnosti dela i karakteristika učinioca.

Očigledno je da se značajnija pomeranja mogu postići u okviru elementa izvesnosti, prilagođavanjem strateške orijentacije rada policije, nego u pogledu strogosti, odnosno srazmernosti, zbog čega je sa stanovišta ostvarivanja poželjnog efekta generalne prevencije značajna pre svega policijska aktivnost. Zatim slede sudovi i izricanje krivičnih sankcija, dok je samo izvršenje izrečene sankcije u drugom planu.²⁴ U novije vreme ova specifičnost mehanizma generalno-preventivnog delovanja se izražava u zahtevu za striktnom i agresivnom primenom zakona, opredeljenjem za proaktivno delovanje policije i „strategiju nulte tolerancije“.²⁵ Time i prevencija dobija značajne elemente retributivnosti, a kao realnu i očekivanu posledicu treba imati u vidu i jačanje izvršne vlasti i policije, a potiskivanje sudske vlasti u drugi plan.

„Treća komponenta prevencije“²⁶, odnosno hitnost, blagovremenost kazne, ukazuje na to da brza impozicija izrečene kazne jača njene preventivne efekte. Na planu generalne prevencije ona osnažuje poruku da se zločin ne isplati, dok u kontekstu specijalne prevencije vezivanje prestupa za kaznu bez odlaganja može da ima značajan uticaj na buduće ponašanje u smislu izbegavanja vršenja krivičnih dela.

Ne treba zaboraviti da se ideja generalne prevencije zasniva na shvatanju krivičnog dela kao slobodnog izbora, i ukoliko je delo rezultat proračuna o riziku i sop-

22 S. N. Darlauf, D. S. Nagin /2011/: Inprisonment and Crime: Can both be reduced? *Criminology & Public Policy*, Vol. 10/1, 16–21.

23 A. Blumstein /2011/: Approaches to reducing both imprisonment and crime; *Criminology & Public Policy*, Vol. 10/1, 93–100.

24 Povećanje visine izrečenih kazni za određeno krivično delo za 50% vrlo malo će uticati na potencijalne izvršioce tog dela, za razliku od povećanja verovatnoće otkrivanja i lišenja slobode učinioca za istih 50%, pri čemu bi tako krupno zaoštavanje kaznene politike bilo krajnje problematično, dok je povećanje verovatnoće otkrivanja krivičnog dela i učinioca veoma poželjno i smatra se da se može postići prilagođavanjem strategije policijskog rada.

25 D. Weisburd /2011/: Shifting crime und justice resources from prison to police, Shifting police from poeple to places, *Criminology & Public Policy*, Vol. 10/1, 153–161; J. S. Goldkamp /2011/: Optimistic deterrence theorizing, The Role of timeliness, court dysfunction, and community alienation, *Criminology & Public Policy*, Vol. 10/1, 115–121.

26 A. Blumstein /2011/: *op.cit.*, str. 94.

stvenom interesu, generalna prevencija jeste pravi odgovor društva na takva deliktno ponašanje. Međutim, specifična individualna etiologija kriminalnog ponašanja u mnogim situacijama neutrališe očekivani efekat generalne prevencije, pa se može desiti da generalna prevencija zapravo funkcioniše kod onih kojima i nije potrebna, dok u odnosu na one kojima je stvarno potrebna ona nema efekta.²⁷

U okviru koncepta nove penologije, u domenu specijalne prevencije jeste vidno da priroda uspešnih programa postupanja više nema uporište u konceptu rehabilitacije, ili ne uzima rehabilitaciju i reintegraciju prestupnika kao prevashodni cilj, već se u značajnijoj meri oslanja na potrebu kontrolisanja određenih grupa na osnovu procene rizika koji oni svojim kriminalnim ponašanjem nose po društvo i utvrđeni normativni poredak.²⁸ U prostoru između visoke stope recidivizma i rasta kriminaliteta, s jedne, i potrebe da preduzme „nešto efikasno i humano, a da ne košta mnogo“, sa druge strane, penološka praksa značajno modifikuje poznata konceptijska opredeljenja. Centralno mesto ne zauzima rehabilitacija, nego procena rizika i upravljanje procenjenim rizikom, kao orijentacija koja u uslovima rasta kriminaliteta, visoke stope recidivizma i redukovanih ulaganja, obećava realan učinak i merljiv rezultat.

Poznato je da dometi specijalne prevencije zavise od primenjenih korektivnih programa. Kako specijalna prevencija u osnovi predstavlja bihejvioralni odgovor na iskustvo kažnjavanja, pitanje od ključnog praktičnog značaja jeste izdvajanje efektivnih korektivnih programa.

Nova penologija smatra generalno uspešnijim intervencije zasnovane na principu rizika, principu kriminogenih potreba prestupnika, principu responsivnosti, odnosno, usaglašavanja karakteristika tretmana sa karakteristikama prestupnika. Pri tome princip rizika jeste od ključne važnosti za izdvajanje prestupnika koji treba da budu podvrgnuti tretmanu, princip kriminogenih potreba ukazuje na okolnosti na koje treba da bude usmerena intervencija, dok procena responsivnosti treba da opredeli način postizanja punih efekata tretmana. Intenzitet tretmana nova penologija zasniva na proceni rizika prestupnika. Za razliku od prestupnika niskog rizika, visokorizičnim prestupnicima potreban je intenzivan tretman, mada je najčešće reč o prestupnicima koje je i putem intenzivnog programa teško menjati. Posebno je značajno da nivo i sadržina tretmana odgovara stepenu rizika u kategoriji prestupnika srednjeg rizika kao najbrojnijoj, obzirom da programi korisni za određene kategorije prestupnika mogu biti kontraproduktivni za druge. Ovakav pristup odgovara ciljevima nove penologije, jer nova penološka praksa nastoji da upravlja prestupništvom, a ne da rehabilituje prestupnike, teži da „normalizuje“ kriminalitet, a ne da ga eliminiše.

VI. POSLEDICE I PERSPEKTIVE

Najznačajnija konsekvencija nove prakse kontrole kriminaliteta jeste veliko povećanje kvote osuđenih na kaznu zatvora, koje se ne može objasniti samo rastom kriminaliteta. Osim toga, značajno je i da je stavljanjem pod neku vrstu kontrole,

27 Vidi: T. Mathiesen /1994/: *General Prevention as Communication, A Reader on Punishment*, ed. by A. Duff & D. Garland, Oxford, str. 230.

28 G. Robinson /1999/: *Risk Mangment and Rehabilitation in the Probation Service: Collision and Collusion; The Howard Journal*, Vol. 38 No. 4; str. 421.

kroz alternativne mere nezatvaranja ili kroz mere preventivne kontrole, obuhvaćen veliki broj građana. U periodu 1997–2007. raspoložive statistike pokazuju rast zatvoreničke populacije u 60–70% zemalja na svim kontinentima, prenaseljenost zatvora je u 2007. godini u oko 60% zemalja duplo veća od raspoloživih kapaciteta, a u preko 20% zemalja veća i preko 150% raspoloživih kapaciteta. Najveći rast se beleži u zemljama Afrike, Amerike i Azije, ali i polovina evropskih zemalja ima prenaseljenost veću od 100%.²⁹ Posebnu pažnju privlači slučaj SAD³⁰ sa kvotom zatvorenika od 743, odnosno sa ukupnih brojem od 2 292 133. zatvorenika u 2009. godini. Poređenja radi u istom periodu kvota zatvorenih lica u Rusiji iznosi 628, u Nemačkoj 88, Francuskoj 96 Australiji 133, u Engleskoj i Velsu 157, Novom Zelandu 203, Holandiji 94, u Norveškoj 71, u Srbiji 143, Slovenija 65. 2007. godine SAD su imale manje od 5% ukupne svetske populacije ali i 23,4% ukupne svetske zatvorske populacije.³¹

Teško je prognozirati globalističke procese, pa i predstojeća kretanja u sferi formalne socijalne kontrole, budući da se radi o tokovima koji su posledica širih globalnih socioekonomski i kulturoloških promena. Umesto toga, čini nam se korisnim razmatranje iskustva onih zemalja koje su, i pored nezaobilaznog globalizma savremenih društvenih kretanja, izbegle zamke „novog punitivizma“.

Nasuprot SAD, nestajanje modela „socijalne države“ u Evropi nema tako drastične posledice.³² Prenaseljeni zatvori i rast osuđeničke populacije „muče“ i evropske zemlje, ali u manjem obimu. Rizični trendovi u evropskim zemljama odnose se na veliki broj stranaca i pripadnika etničkih manjina lišenih slobode, koji, prema nekim procenama, može da predstavlja veći problem nego hiperinkarceracija Afro- i Hispano-amerikanaca U SAD. Pažnju posebno privlače skandinavske zemlje sa kvotom zatvorenika preko deset puta manjom od one u SAD.³³

Polazeći od toga da je nivo punitivizma u korelaciji sa ekonomskom politikom, ulaganjima u socijalnu politiku, istraživanja pokazuju da različite demokratsko-političke strukture vode ka manjem ili većem populizmu u kažnjavanju i različitoj praktičnoj realizaciji poštovanja ljudskih prava i ljudskog dostojanstva.

U suštini, penalna politika jeste rezultat političkog izbora, a empirijski podaci pokazuju da socijalna politika, nivo demokratizacije i realno uvažavanje ljudskih prava redukuju punitivizam.

Skandinavske zemlje imaju najnižu stopu zatvorenih lica, ali i najveća ulaganja u socijalnu politiku, a osim toga i najviši nivo javnog poverenja i političkog

29 Trends in World prison population, International Statistics on Crime and Criminal Justice, International Center for prison Studies London, str. 153–165;

30 F. E. Zimring /2001/: Imprisonment Rates and the New Politics of Criminal Punishment, *Punishment & Society*, Vol.3(1), 161–166; D. Garland /2005/: The Meaning of Mass Imprisonment, *Punishment & Society*, Vol.3(1), 5–7.

31 R. Walmsey /2008/: *World prison Population List*, 8th ed, London.

32 D. Dowenes /2001/: The *macho* penal economy: Mass Incarceration in the United States – A European Perspective, *Punishment & Society*, Vol. 3(1), 61–80.

33 J. Prat /2008/: Scandinavian Exceptionalism in an Era of Penal Excess, Part I: The Nature and Roots of Scandinavian Exceptionalism, *British Journal of Criminology*, Vol. 48, 119–137; J. Prat /2008/: Scandinavian Exceptionalism in an Era of Penal Excess, Part II Does Scandinavian Exceptionalism Have a Future?, *British Journal of Criminology*, Vol. 48, 275–292.

legitimiteta, kao i najniži nivo straha od kriminaliteta. Evropske države sa višom stopom inkarceracije (Engleska i većina istočnoevropskih zemalja) manje ulažu u socijalnu politiku, i beleže niži nivo poverenja i političke legitimnosti, kao i više straha od kriminaliteta. Visok nivo poverenja i legitimnosti jeste u pozitivnoj korelaciji za socijalnim investiranjem i nivoom socijalne jednakosti, ali ne i sa oštrom kaznenom politikom. Iza ovih korelacija stoji mehanizam putem koga ekstenzivna socijalna politika utiče na oštrinu kažnjavanja. Tako se razvija solidarnost i podela odgovornosti za uzroke svega što predstavlja socijalni rizik, uključujući i kriminalitet, i omogućava materijalni prosperitet i ekonomska sigurnost, usled čega se lakše izražava tolerancija i empatija.³⁴

VII. DOMAĆE PRILIKE

Krivično pravni ekspanzionizam dolazi do izražaja i u domaćem krivičnom zakonodavstvu.³⁵ Brojne zakonodavne intervencije u domenu materijalnog krivičnog prava uglavnom karakterišu nove inkriminacije, skroman broj dekriminalizacija, generalno strožija kaznena politika, koja nije podržana odgovarajućim rešenjima u procesnom i izvršnom zakonodavstvu. Nedoslednost i haotičnost u reformisanju krivičnoprocesnog zakonodavstva, reforma pravosuđa koja je često divergentna u odnosu na reformu zakonodavstva, sistem izvršenja krivičnih sankcija sa kapacitetima koji ne mogu da prate dinamiku inkriminisanja i konstantno rastući nivo punitivnosti, čine domaći sistem krivičnopravne reakcije sporim i neefikasnim, a domaću javnost nezadovoljnu njegovim učinkom i sve glasniju u zahtevu za strožijim kažnjavanjem.³⁶ Gubljenje ideje rehabilitacije; jačanje zahteva za efikasnijom primenom zakona i strožijom kažnjavanjem; uticaj stanja nesigurnosti i javnog stava ogorčenosti i ljutnje, umesto racionalno shvaćene humanosti i rehabilitacije na formalnu reakciju na kriminalitet; „povratak žrtvi“; politizacija zločina i novi populizam; značaj javne bezbednosti; vraćanje verovanja u opravdanost zatvaranja prestupnika; transformacija kriminoloških stavova o zločinu u shvatanje o kriminalitetu kao normalnoj, rutinskoj, neodvojivoj aktivnosti savremenog društva koju treba kontrolisati, a ne suzbijati; ekspanzija ideja prevencije, bezbednosti i sigurnosti; jačanje uloge privatnog sektora u kontroli kriminaliteta i održavanju bezbednosti; prihvatanje ideje o „krizi trajnog karaktera“, kao ključne karakteristike novog modela reakcije na kriminalitet, vidljive su i u domaćim uslovima. Specifičnosti domaćeg tranzicionog procesa, posebnosti društvenih sukoba i konflikata, domaća ekonomska i socijalna kriza i svetska ekonomska kriza, dodatno pojačavaju probleme i protivurečnosti savremenog domaćeg sistema društvene reakcije na kriminalitet.³⁷

34 S. Snacko /2010/: Resisting Punitiveness in Europe?, *Theoretical Criminology*, Vol. 14(3), 273–292.

35 Z. Stojanović /2010/: op.cit. str., 32–49.

36 S. Taboroši /2007/: /: op.cit. str.,133–149.

37 O tome: M. Mitrović /2008/: Promena kulturnih obrazaca i kriminalitet u Srbiji-u: Đ. Ignjatović, *Stanje kriminaliteta u Srbiji i pravna sredstva reagovanja, II deo*, Beograd, 61–80; M. Mitrović /2009/: Struktura političkog delovanja i kriminalitet u srpskom društvu-u: Đ. Ignjatović, *Stanje kriminaliteta u Srbiji i pravna sredstva reagovanja, III deo*, Beograd, 74–89; M. Mitrović /2007/:

VII. ZAKLJUČNE NAPOMENE

Savremeni tokovi u sferi socijalno-ekonomskih i političkih odnosa, koje karakteriše globalna tendencija odbacivanja modela socijalnog blagostanja i smanjenje sredstava koja se troše iz državnog budžeta, u segmentu društvene reakcije na kriminalitet usmeravaju krivičnopravni sistem u pravcu novog bezbedonosnog krivičnog prava i „nove penologije“. Novi modeli reagovanja na kriminalitet u prvi plan stavljaju pojmove rizika i verovatnoće, nisu zainteresovani za uzroke koliko za kontrolu kriminalnog ponašanja, ne teže da smanje kriminalitet, već da ga kontrolišu uz što manje troškove, nemaju aspiraciju da rehabilituju, reintegrišu, već se temelje na upravljanju rizikom, pre svega kroz kontrolu i zatvaranje prestupnika. Posledice se ogledaju, kako u krajnje disonantnim savremenim penološko-teorijskim koncepcijama, tako i u povećanju zatvorske populacije i stavljanjem pod neku vrstu kontrole, kroz alternativne mere nezatvaranja ili kroz mere preventivne kontrole, velikog broja građana. Za razliku od američkog iskustva, neke evropske zemlje, pre svega skandinavske, uprkos globalističkim tendencijama odolevaju novom punitivizmu. Istraživanja pokazuju da ove zemlje imaju nisku kvotu osuđenih na zatvorske kazne, ali i najviša izdvajanja za programe socijalne politike, veoma visok nivo javnog poverenja i političke legitimnosti, kao i najniži nivo straha od kriminaliteta.

Obzirom da se i u domaćim uslovima kontrole kriminaliteta uočavaju posledice globalističkih tendencija (već u dužem periodu domaća kaznena politika se značajno pooštrava, raste broj osuđenih na kaznu zavora) veoma je značajno razumeti savremena kretanja u sferi društvene reakcije na kriminalitet i poznavati iskustva zemalja koje su izbegle ili značajno ublažile „novi punitivizam“.

LITERATURA

- Amstrong, S. /2007/: What Good Are Markets in Punishment? *Prison Service Journal*, 72
- Becket, K., B. Western /2001/: Governing Social Marginality: Welfare, Incarceration, and Transformation of State Policy, *Punishment & Society*, Vol. 3/1
- Begović, B. /2010/: Ekonomska teorija generalne prevencije: osnovna pitanja –u: Ignjatović, Đ., *Stanje kriminaliteta u Srbiji i pravna sredstva reagovanja, IV deo*, Beograd
- Bock, M. /2010/: Über die Positive Spezialprävention in den Zeiten des Feindstrafrechts –u: Ignjatović, Đ., *Stanje kriminaliteta u Srbiji i pravna sredstva reagovanja, IV deo*, Beograd
- Goldkamp, S. /2011/: Optimistic deterrence theorizing, The Role of timeliness, court dysfunction, and community alienation, *Criminology & Public Policy*, Vol. 10/1
- Blumstein, A. /2011/: Approaches to reducing both imprisonment and crime; *Criminology & Public Policy*, Vol. 10/1
- Cauchie, J. F. Chantraine, G. /2005/: Use of Risk in the Government of Crime, New pruden-talisam and New Penology; *Champ penal/penal field, nouvelle revue internationale de criminologie*, Vol. II
- Darlauf, S. N. Nagin, D. S. /2011/: Imprisonment and Crime: Can both be reduced?, *Criminology & Public Policy*, Vol. 10/1

- Dowenes, D. /2001/: The *macho* penal economy: Mass Incarceration in the United States – A European Perspective, *Punishment & Society*, Vol. 3(1)
- Farrell, J. Hayward, K., Young, Y. /2008/: *Cultural Criminology*, London
- Freely, M.M, Simon J. /1992/: The New Penology: notes on the emerging strategy of corrections and its implications, *Criminology*, Vol. 30/4
- Fuko, M. /1997/: *Nadzirati i kažnjavati*, Novi Sad
- Garland, D. /1996/: The Limits of the Sovereign State: Strategies of Crime Control in Contemporary Society, *British Journal of Criminology*, Vol. 36
- Garland, D. /1997/: „Governality“ and the problem of Crime: Foucault, Criminology, Sociology, *Theoretical Criminology*, Vol. 1/2
- Garland, D. /2000/: Criminology, Social Theory and the Challenge of our Times, *British Journal of Criminology*, Vol. 40
- Garland, D. /2001/: *The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society*, Oxford
- Garland, D. /2001/: Epilog: The New Iron Cage, *Punishment & Society*,3
- Garland, D. /2004/: Beyond the Culture of Control, *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, Vol. 7, No.2
- Garland, D. /2005/: The Meaning of Mass Imprisonment, *Punishment & Society*, Vol.3(1)
- Hallsworth, S. /2000/: Rethinking the Punitive Turn: Economies of Excess and Criminology of the Other, *Punishment & Society*, 2/2
- Ignjatović, Đ. /2009/: Pretpostavke izgradnje modela kontrole kriminaliteta u novom milenijumu – krosnacionalna perspektiva, *Kontrola kriminaliteta i evropski standardi: stanje u Srbiji*, Beograd
- Ignjatović, Đ. /2006/: Kaznena reakcija u XXI veku – Izazovi i dileme, *Novo krivično zakonodavstvo: dileme i problemi u teoriji i praksi*, Beograd
- Ignjatović, Đ. /2010/: *Kriminologija*, Beograd, 138,139
- Loader, J. /2000/: Fall of Platonic Guardians, Liberalism, Criminology an Political Responses to Crime in England and Wales, *British Journal of Criminology*, Vol 46
- Mathiesen, T. /1994/: General Prevention as Komunikaation, *A Reader on Punishment*, ed. by A. Duff & D. Garland, Oxford
- Mitrović, M. /2007/: Društveni sukobi i kriminalitet u Srbiji –u: Ignjatović, Đ., *Stanje kriminaliteta u Srbiji i pravna sredsta reagovanja, I deo*, Beograd
- Mitrović, M. /2008/: Promena kulturnih obrazaca i kriminaliet u Srbiji –u: Ignjatović, Đ., *Stanje kriminaliteta u Srbiji i pravna sredsta reagovanja, II deo*, Beograd
- Mitrović, M. /2009/: Struktura političkog delovanja i kriminalitet u srpskom društvu –u: Ignjatović, Đ., *Stanje kriminaliteta u Srbiji i pravna sredsta reagovanja, III deo*, Beograd
- O’ Malley, P. /1999/: Volatile and Contradictory Punishment, *Theoretical Criminology*, Vol. 3/2;
- Prat, J. /2008/: Scandinavian Exceptionalism in an Era of Penal Excess, Part I: The Nature and Roots of Scandinavian Exceptionalism, *British Journal of Criminology* Vol. 48;
- Prat, J. /2008/: Scandinavian Exceptionalism in an Era of Penal Excess, Part II Does Scandinavian Exceptionalism Have a Future?, *British Journal of Criminology*, Vol. 48;
- Robinson, G. /1999/: Risk Managment and Rehabilitation in the Probation Service: Collision and Collusion; *The Howard Journal*, Vol. 38 No. 4
- Roxin, C. /2008/: Besitztdelikte –u: Ignjatović, Đ., *Stanje kriminaliteta u Srbiji i pravna sredstva reagovanja, II deo*, Beograd

- Shearing, C. /2001/: Punishment and Changing Face of the Governance, *Punishment & Society*, Vol.3/2
- Snacken, S. /2010/: Resisting Punitiveness in Europe?, *Theoretical Criminology*, Vol. 14(3);
- Stojanović, Z. /2010/: Krivičnopravni ekspanzionizam i zakonodavstvo Srbije –u: Ignjatović, Đ., *Stanje kriminaliteta u Srbiji i pravna sredstva reagovanja, IV deo*, Beograd
- Stojanović, Z. /2011/: Preventivna funkcija krivičnog prava, *Crimen*, br. 1
- Taboroši, S. /2007/: Neoliberalizam, krivično pravo i tranzicija –u: Ignjatović, Đ., *Stanje kriminaliteta u Srbiji ipravna sredstva reagovanja, I deo*, Beograd
- Trends in World prison population, *International Statistics on Crime and Criminal Justice*, Internacional Center for prison Studies London;
- Van Marie, F. Sh. Maruna /2010/: „Ontological insecurity“ and „terror mangement“: Linking two free-floating anxieties, *Punishment&Society*, Vol. 12/1
- Walmsey, R. /2008/: *World prison Population List*, 8th ed, London, 2008
- Weisburd, D. /2001/: Shifting crime und justice resources from prison to police, Shifting police from poeple to places, *Criminology &Public Policy*, Vol. 10/1
- Williams, K. S. /2008/: *Textbook on Criminology*, Oxford
- Zedner, L. /2002/: Dangers of Dystopias in Penal Theory, *Oxford Journal of Legal Studies*, Vol. 22

Snežana Soković

Law Faculty, University of Kragujevac

CRIME CONTROL CONTEMPORARY GLOBAL TENDENCIES – CHARACTERISTICS, PERSPECTIVES AND LOCAL REVIEW

SUMMARY

Contemporary courses in the sphere of socio-economic and political relations, are characterized by global departure from social welfare model and decrease in the public spending with regard to the enforcement of penal sanctions. It emphasizes the notions of the risk and probability and shifts the focus from the causes of criminal behaviour towards the control of behaviour and from the control of crime towards crime management. It is concerned with cost minimization and risk management through incapacitation without an aspiration to rehabilitation and re-integration of offenders.

On the level of national crime control policy, consequences of those global tendencies have borne significant impact on the national sentencing policy (which is seen to getting harsher with the constantly increasing number of prisoners). Therefore, it is of great importance to understand contemporary courses in the field of social reaction to the criminal behaviour and pay attention to the experiences of those countries who managed to avoid or significantly reduce the level of 'populist punitiveness'.

Key words: crime control, globalism, new penology, security.

Goran P. Ilić*

Pravni fakultet, Univerzitet u Beogradu
Ustavni sud Srbije

PRAVO NA OBRAZLOŽENU SUDSKU ODLUKU

Apstrakt: Pravo na pravično suđenje pored izričito predviđenih garancija fer postupka, sadrži i implicitna jemstva koja su nastala kroz praksu Evropskog suda za ljudska prava. Rukovođen idejom o vladavini prava koja ima poseban značaj u oblasti procesnog prava, Sud u Strazburu je kao sastavni element prava na pravično suđenje ustanovio i pravo na obrazloženu sudsku odluku. U radu je najpre ukazano na teorijsko opravdanje ovog prava, a potom je analizirano njegovo postojanje u uporednom pravu. Detaljno su izloženi standardi prava na obrazloženu sudsku odluku koji su razvijeni u praksi Evropskog suda za ljudska prava, pri čemu je osvrst učinjen i na stavove strazburških organa u vezi sa odlukom porote i činjenicom da ona ne sadrži obrazloženje. Nakon toga su analizirane odredbe Zakonika o krivičnom postupku od 2001. godine koje se odnose na nedostake u obrazloženju presude kao osnovu za izjavljivanje žalbe. S tim u vezi, razmotrena je domaća sudska praksa u periodu od 1994. do 1998. godine i ukazano je da nedostaci u obrazloženju predstavljaju osnov po kojem žalbeni sud najčešće ukida prvostepenu presudu. Dat je i kritički osvrst na stavove teorije i sudske prakse po kojima određeni nedostaci u obrazloženju predstavljaju u suštini razlog za ispitivanje činjenične ispravnosti presude. Učinjen je osvrst i na rešenja sadržana u Zakoniku o krivičnom postupku od 2011. godine i izmene koje se odnose na nedostatke obrazloženja presude kao osnova za izjavljivanje žalbe. Analizirana su i nova zakonska rešenja koja omogućavaju da presuda pod određenim uslovima ne sadrži obrazloženje ili da ono bude delimično. Na kraju, ali ne manje važno, razmotrena je i praksa Ustavnog suda Srbije i stavovi koje on zastupa u vezi sa pravom na obrazloženu sudsku odluku.

Ključne reči: obrazloženje, sudska odluka, pravo na pravično suđenje, bitna povreda odredaba krivičnog postupka, činjenično stanje, sudska praksa.

I

Ostvarivanje standarda ljudskih prava pretpostavlja postojanje odgovarajućih mehanizama njihove zaštite kako na unutrašnjem, tako i na međunarodnom planu. Kada je reč o srpskom pravu, vladavina prava je Ustavom Republike Srbije¹ (u daljem tekstu: Ustav) određena kao temeljno ustavno načelo koje počiva na neotuđi-

* vanredni profesor, gilic@ius.bg.ac.rs
sudija, goran.ilic@ustavni.sud.rs

1 Ustav Republike Srbije („Službeni glasnik RS“, broj 98/2006).

vim ljudskim pravima (član 3 stav 1 Ustava).² S obzirom da se Ustavom zagarantovana ljudska i manjinska prava neposredno primenjuju (član 18 stav 1 Ustava), sud i svaki drugi organ koji primenjuje pravo može se neposredno pozvati na ustavnu normu i neposredno je primeniti na konkretan slučaj.³ Zbog toga postojanje nezavisne sudske vlasti predstavlja jednu od osnovnih pretpostavki vladavine prava (član 3 stav 2 Ustava), a samim tim i zaštite ustavom zajemčenih ljudskih prava. Najviši garant zaštite ljudskih i manjinskih prava i sloboda u našem pravnom sistemu jeste Ustavni sud, a ustavna žalba je pravno sredstvo kojim se pokreće postupak *neposredne* ustavnosudske zaštite ljudskih prava (član 166 stav 1 i član 170 Ustava). Za razliku od pojedinih zemalja u kojima se ustavna žalba može izjaviti samo ako su povređena osnovna ljudska prava ili prava i slobode koji su izričito navedeni u ustavu, pred našim Ustavnim sudom se putem ustavne žalbe mogu štititi sva ljudska i manjinska prava i slobode, nezavisno od njihovog mesta u Ustavu, kao i od toga da li su izričito predviđena Ustavom ili su u naš ustavnopravni sistem „uneta“ međunarodnim dokumentima koje je ratifikovala Republika Srbija.⁴

Postojanje delotvorne sudske kontrole poštovanja ljudskih prava predstavlja takođe osnovno merilo za ocenu da li je i u kojoj meri određeni mehanizam zaštite na međunarodnom planu efikasan. Na osnovu toga se može izdvojiti sistem zaštite koji pruža Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda⁵ (u daljem tekstu: EKLJP) čijom primenom su ljudska prava na evropskom planu u potpunosti postala oblast pozitivnog prava.⁶ Uticaj ljudskih prava na krivično procesno zakonodavstvo je doveo do stvaranja zajedničkog jezgra osnovnih prava koja predstavljaju garanciju dobrog pravosuđa. Na njima je utemeljen univerzalni model pravičnog postupka koji sadrži standarde poštovanja osnovnih sloboda i ljudskih

- 2 Pajvančić ističe da je ustavna definicija prema kojoj je „vladavina prava pretpostavka Ustava“ zamenila mesta uzroku i posledici, jer je postojanje (pisanog) ustava pretpostavka za vladavinu prava. Osim toga, vladavina prava ne počiva na (neotuđivim) ljudskim pravima, već su ljudska prava (njihovo garantovanje i zaštita) razlog i smisao političke zajednice, a vladavina prava gradi pravni, insitucionalni i politički okvir koji čini mogućim ljudske slobode u političkoj zajednici. M. Pajvančić /2009/: *Komentar Ustava Republike Srbije*, Fondacija Konrad Adenauer, Beograd, 15.
- 3 Kao primer takvog postupanja može biti naveden predmet K. br. 1339/06 o kojem je odlučivano pred Drugim opštinskim sudom u Beogradu. Više o tome: G. P. Ilić /2011/: *Država versus kriminalitet i standardi ljudskih prava*, u: L. Kron, B. Knežić (priredile), *Kriminal i državna reakcija: fenomenologija, mogućnost, perspektive*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 14, 15.
- 4 O tome videti: K. Manojlović-Adrić, P. Četković /2011/: *Ustavni sud i zaštita prava učesnika u krivičnom postupku*, u: *Nova rešenja u krivičnom procesnom zakonodavstvu – teoretski i praktični aspekti*, Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu, „Intermex“, Beograd, 159–162.
- 5 Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (*European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*) je postala deo našeg pravnog poretka Zakonom o ratifikaciji Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda sa dodatnim protokolima, uz nekoliko kasnije izmene i dopune („Službeni list SCG – Međunarodni ugovori“, br. 9/2003, 5/2005 i 7/2005-ispravka i „Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori“, broj 12/2010).
- 6 F. Sudre /1997/: *La Convention européenne des droits de l'homme*, Quatrième édition corrigée, Presses Universitaires de France, coll. „Que sais-je?“, Paris, 3, 7.

prava, bez obzira da li je reč o krivičnom, parničnom ili upravnom postupku.⁷ Reč je o svojevrsnom *jus commune* u čijem središtu se nalaze univerzalne vrednosti proizašle iz ustavne tradicije evropskih zemalja.

Na takav zaključak upućuje preambula Evropske konvencije o ljudskim pravima koja proklamuje neraskidivu vezu između osnovnih sloboda i stvarne političke demokratije i poštovanja ljudskih prava. Vladavina prava, kao ugaoni kamen pravne države, podrazumeva postojanje efikasnog sudskog sistema koji pruža delotvornu zaštitu u slučaju povrede ljudskih prava i osnovnih sloboda. Razumljivo je zato da garancija pravičnog postupka, kao izraz duha Evropske konvencije o ljudskim pravima, ima istaknuto mesto u demokratskom društvu. S tim u vezi, treba reći da Evropska konvencija o ljudskim pravima, pored prava koja utemeljuju slobodu (*les droits fondateurs de liberté*), predviđa i zaštitna prava (*les droits de sauvegarde*) koja omogućavaju delotvornu zaštitu prethodno pomenutih prava.⁸ Jedno od najvažnijih zaštitnih prava je pravo na pravično suđenje koje je sadržano u odredbi člana 6 EKLJP.⁹ Ono obuhvata prava organizacionog i prava procesnog karaktera, pri čemu je u okviru procesnih prava, pored onih koja se tiču postupka *sticto sensu*, moguće izdvojiti i prava koja se odnose na sudsku odluku.¹⁰ O njima će biti reći u izlaganju koje sledi, s tim da će pažnja biti usmerena na odluke kojima se rešava krivična stvar.

II

Obrazloženje sudske odluke treba da pruži odgovor na dva zahteva.¹¹ Ono treba da pokaže da se volja suda izražena u određenoj presudi poklapa sa voljom izraženom na apstraktan način u zakonu. Na drugoj strani, obrazloženje omogućava kontrolu logičkog procesa pomoću kojeg je sud došao do odluke i, u krajnjoj liniji, ispitivanje da li su zaključci odluke saobrazni zakonu i logici. Postojanje obrazloženja sudske odluke je logična posledica načela ocene dokaza po slobodnom sudijskom uverenju po kojem se logička i psihološka ocena izvedenih dokaza vrši nezavisno za zakonska pravila o vrednosti pojedinih dokaza, uz obavezu sudije da u obrazloženju navede razloge kojima se rukovodio prilikom donošenja odluke.¹² *Ratio legis* po-

7 Skup ovih procesnih pravila se u literaturi naziva horizontalnim ili osnovnim procesnim pravom (*le droit processuel horizontal ou fondamental*), a u njegovoj osnovi se nalaze načela kao što su pravičnost, čestitost, sloboda pristupa pravosuđu, pravo na odbranu itd. S. Guinchard et al. /2007/: *Droit processuel Droit commun et droit comparé du procès équitable*, 4e édition, Dalloz, Paris, 31, 32.

8 J.-C. Soyer, M. Salvia /1999/: Article 6, in: L.-E. Pettiti, E. Decaux, P.-H. Imbert (sous la direction de), *La Convention européenne des droits de l'homme Commentaire article par article*, 2e édition, Economica, Paris, 240.

9 Njegov značaj prevazilazi okvire procesnih garancija za pravično suđenje, pošto je kroz primenu odredaba Evropske konvencije o ljudskim pravima pravo na pravično suđenje poprimilo materijalni karakter. O tome videti: G. P. Ilić, *op. cit.*, 27.

10 A. Jakšić /2006/: *Evropska konvencija o ljudskim pravima komentar*, Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Beogradu, Biblioteka Priručnici, Beograd, 160.

11 T. Vasiljević /1981/: *Sistem krivičnog procesnog prava SFRJ*, treće izmenjeno i dopunjeno izdanje, Savremena administracija, Beograd, 412.

12 B. Marković /1926/: *Udžbenik srpskog krivičnog postupka s obzirom na projekat krivičnog postupka za Kraljevinu S.H.S.*, Beograd, 261, 262.

stojanja obrazloženja sudske odluke je sadržan i u mogućnosti stranaka da odluku pobijaju pravnim lekom.¹³

Značaj koji se uporednom pravu pridaje obrazloženju sudske odluke zavisi u velikoj meri od pravne tradicije kojoj određena zemlja pripada. Tako se u Engleskoj kao kolevci anglo-američkog prava obrazloženje smatra obaveznim kada je reč o meritornim sudskim odlukama donetim u građanskoj materiji (*judicial duty to give reason*).¹⁴ Situacija je drugačija u krivičnoj oblasti, budući da magistratski sud (*magistrates court*) nema po pravilu obavezu obrazlaganja odluke.¹⁵ Nasuprot tome, odluka krunskog suda (*Crown Court*) o apelu izjavljenom protiv odluke magistratskog suda mora biti obrazložena.¹⁶ U krivičnim postupcima u kojima odlučuje porota postojala je najpre mogućnost da na zahtev sudije porote donese poseban pravorek (*special verdict*) u kojem su bili detaljno izloženi zaključci o spornim činjenicama, dok danas odluka porote sadrži samo stav da je optuženi „kriv“ ili „nije kriv“.¹⁷ Kada je reč o odluci o krivičnoj sankciji, Zakonom o krivičnom pravosuđu (*Criminal Justice Act*) od 1991. godine uvedena je obaveza kako za magistratski, tako i za krunski sud da obrazlože odluku kojom je izrečena kazna zatvora.

I u kanadskom pravu je situacija slična kada je reč o odluci porote.¹⁸ Zbog toga se, prema stanovištu Vrhovnog suda Kanade,¹⁹ prilikom ispitivanja pobijane odluke apelacioni sud mora zadržati na oceni njene razumnosti, a ne na odsustvu obrazloženja. Sudija nije u obavezi da navede pravila koja je pozvan da svakodnevno primenjuje, niti je dužan da pokaže da je sveobuhvatno ocenjen svaki izvedeni dokaz. Međutim, pod uticajem prakse apelacionih sudova koji odustvo obrazloženja ocenjuju kao sporno, Vrhovni sud je počeo da ukazuje na obavezu sudije da, naročito u slučajevima u kojima primena prava može izazvati sumnju, izloži principe na

- 13 Osnov za ulaganje pravnog leka bi mogla da bude bilo povreda procesnog zakona koja se odnosi na nedostatke obrazloženja, bilo činjenični nedostaci sudske odluke.
- 14 Stanovište engleskih sudova, izgrađeno po uzoru na praksu Evropskog suda za ljudska prava, jeste da obrazloženje „mora da pokaže da je sud raspravio suštinska pitanja koja su stranke iznele pred njega i da ukaže na koji način je odgovoreno na postavljena pitanja“. S. Guinchard et al., *op. cit.*, 849.
- 15 Izuzetak postoji ako optužba ili odbrana podnese Okružnom sudu u Londonu (*Divisional Court*) pravni lek (*case stated*) zbog povrede krivičnog zakona. U tom slučaju je magistratski sud obavezan da donese obrazloženu odluku u kojoj će navesti činjenice koje je utvrdio. J. R. Spencer /1998/: *La procédure pénale anglaise*, coll. „Que sais-je?“, Presses Universitaires de France, Paris, 103.
- 16 U engleskom pravu je za razgraničenje sudske nadležnosti značajna podela krivičnih dela na optuživa (*indictable offences*), o kojima odlučuje krunski sud, i na dela koja se sude u skraćenom postupku (*summary offences*), a za koja je nadležan magistratski sud. Postoji i treća vrsta krivičnih dela (*either-way offences*) koja se mogu suditi u jednom ili drugom postupku. Više o tome: J. R. Spencer, *op. cit.*, 75–77; D. Frison /2000/: *Introduction au droit anglais et aux institutions britanniques*, nouvelle édition entièrement refondue et mise à jour, Ellipses, Paris, 107–110.
- 17 J. R. Spencer, *op. cit.*, 102.
- 18 U kanadskom pravu se sudska nadležnost, saglasno Zakonu o tumačenju (*Loi d'interprétation*, L.R.C. 1985), izvodi iz načina na koji se vrši gonjenje učinilaca određenih krivičnih dela, pri čemu je podela krivičnih dela slična onoj koja postoji u engleskom pravu.
- 19 *R. c. Barrett*, [1995] 1 R.C.S. 752., navedeno prema: P. Béliveau, M. Vauclair /2000/: *Traité général de preuve et de procédure pénales*, 7e édition, Les Éditions Thémis, Faculté de droit Université de Montréal, Montréal, 675.

kojima je zasnovana odluka o krivici, kako bi svaka greška koja bi promakla mogla da bude lakše uočena.²⁰ Štaviše, Vrhovni sud Kanade je zauzeo stanovište da pod određenim uslovima odsustvo obrazloženja može predstavljati povredu prava.²¹

Kada je reč o zemljama kontinentalnog prava, u francuskom krivičnom postupku obaveza obrazloženja presude predstavlja pravilo koje postoji u interesu javnog poretka, tako da se protiv presude može izjaviti apel u slučaju nedostataka, protivrečnosti i nedovoljnosti razloga.²² Uprkos tome, odluka porotnog suda (*la cour d'assises*) koji odlučuje o zločinima (*les crimes*) kao najtežim krivičnim delima ne sadrži obrazloženje, već se svodi na odgovore porote sa „da“ ili „ne“ na postavljena pitanja. Iako je Evropski sud za ljudska prava (u daljem tekstu: ESLJP) takvu praksu ocenio kao saglasnu standardima prava na pravično suđenje, argumentujući svoje gledište potrebom da se obrazloženje sudske odluke prilagodi specifičnostima postupka,²³ u francuskoj teoriji takvo postupanje nailazi na kritiku.²⁴ U prilog tome se navodi da obrazloženje predstavlja jemstvo protiv sudske proizvoljnosti, a da istovremeno omogućava okrivljenom da, znajući razloge na kojima se temelji osuda, bolje pripremi pravni lek za njeno pobijanje. Ni kada je reč o prestupima (*les délits*) tj. srednje teškim krivičnim delima, u sudskoj praksi se obaveza obrazlaganja ne poštuje. To se čini bilo posredno, tj. prepisivanjem odluke istražnog sudije o upućivanju predmeta na suđenje, bilo neposredno – sastavljanjem obrazloženja odluke tek kada okrivljeni izjavi apel.²⁵

Nasuprot francuskom iskustvu, u Švajcarskoj je Federalni sud (*le Tribunal fédéral*) još 1893. godine zauzeo stanovište da odsustvo obrazloženja predstavlja

- 20 *R. c. McMaster*, [1996] 1 R.C.S. 740, par. 27, navedeno prema: P. Béliveau, M. Vauclair, *op. cit.*, 675, 676.
- 21 U konkretnom slučaju se radilo o složenim i protivrečnim dokazima, tako da je sudija bio obavezan da obrazloži zaključke do kojih je došao (*R. c. R.(D.)*, [1996] 2 R.C.S. 291, par. 55), navedeno prema: P. Béliveau, M. Vauclair, *op. cit.*, 676.
- 22 G. Clement /1990/: *L'appel voie de nullité en procédure pénale*, *Revue de science criminelle et de droit pénal comparé*, n° 2, Paris, 262.
- 23 Evropski sud za ljudska prava je zaključak da je presuda porotnog suda, saglasno članu 6 stav 1 EKLJP, u dovoljnoj meri obrazložena izveo iz činjenice da su u presudi navedeni svi odgovori porote na 768 pitanja koja joj je postavio predsednik porotnog suda, kao i opis utvrđenih činjenica i članovi krivičnog zakona koji su primenjeni. Iako je porota mogla da odgovara samo sa „da“ ili „ne“ na postavljena pitanja, ona su predstavljala osnov na kojem je zasnovana njena odluka. Evropski sud je ocenio da određenost pitanja predstavlja odgovarajuću zamenu za odsustvo obrazloženja u odgovorima porote (ESLJP, *Papon protiv Francuske*, 15. novembar 2001. godine, § 6).
- 24 S. Guinchard et al., *op. cit.*, 846.
- 25 *Ibid.*, 846, 847. Da je reč o problemu načelnog karaktera svedoče i kritike koje se upućuju najvišoj sudskoj instanci. Naime, na opštoj sednici Kasacionog suda (*l'assemblée plénière de la Cour de cassation*) zauzeto je stanovište da u slučaju nepostojanja izričite zakonske odredbe koja bi to predviđala, odsustvo obrazloženja meritorne odluke donete u određenim oblastima nije protivno opštim pravnim načelima, naročito onim koji se odnose na prava odbrane (Cass. Ass. Plénière, 1er juill. 1994: *Bull. ass. plénière*, juillet 1994, p. 9). Kritičari ovog gledišta ističu da bi njegovo prihvatanje značilo da opšta pravna načela ne mogu biti povređena ako zakonska odredba ne uredi određenu situaciju, iako se, upravo suprotno, pravna načela primenjuju u slučaju nepostojanja odgovarajuće zakonske norme. S. Guinchard, J. Buisson /2002/: *Procédure pénale*, 2e édition, Litec Groupe LexisNexis, Paris, 403.

„kapitalni nedostatak“. Od suštinskog je značaja da presuda bude obrazložena, tj. da sadrži razloge kojima se rukovodio sud prilikom primene i tumačenja zakona. To je zahtev javnog poretka.²⁶ U teoriji se ističe da obrazloženje omogućava učesnicima u postupku da saznaju razloge na kojima je sud zasnovao odluku i da odluče da li će je pobijati pravnim lekom. Takođe, obrazloženje omogućava sudovima pravnog leka da vrše svoju nadležnost.²⁷ Važno je istaći da se prema ustaljenoj praksi švajcarskog Federalnog suda ne zahteva da obrazloženje bude preopširno,²⁸ već je dovoljno da sadrži kratko izlaganje činjenica, zakonske odredbe i razloge za njihovu primenu.

III

Vladavina prava i zahtevi demokratskog društva koje pominje Preambula Evropske konvencije o ljudskim pravima predstavljaju zajednički imenitelj kojim se Evropski sud za ljudska prava rukovodi u primeni odredaba Konvencije. S obzirom da imaju primarnu ulogu u tumačenju Konvencije, Sud ne postavlja nikakva ograničenja prilikom tumačenja odredaba u pravcu promovisanja ovih ideala. Čitava Evropska konvencija o ljudskim pravima je nadahnuta idejom o vladavini prava, a njen poseban značaj se ispoljava u oblasti procesnog prava. Na to upućuju naročito član 6 EKLJP koji garantuje pravo na pravično suđenje i pogodnosti vezane za pretpostavku nevinosti.²⁹ Pri tom se Evropski sud za ljudska prava se ne zadovoljava samo formalnim ispitivanjem poštovanja garancija navedenih u članu 6 EKLJP, već zadržava mogućnost da određenu odluku oceni kao protivnu pravu na pravično suđenje, uprkos tome što su sve formalne garancije ispunjene. Tako je iz teksta članu 6 EKLJP izveden zaključak o postojanju obaveze obrazloženja sudske odluke, iako pomenuta odredba ne postavlja izričito ovaj zahtev.³⁰

Teoretičari koji se bave strazburškom praksom ističu nekoliko razloga na kojima se temelji pravo na obrazloženu presudu.³¹ Reč je najpre o razlozima funkcionalnog usmerenja (*reasons of a functional orientation*) pod kojima se podrazumeva mogućnost stranaka da prouče razloge sudske odluke i da u pravnom leku iznesu svoje argumente. Zbog toga su, prema stanovištu Evropskog suda za ljudska prava, nacionalni sudovi u obavezi da dovoljno jasno izlože osnove na kojima zasnivaju svoju odluku i time omoguće optuženom da uspešno ostvari pravo na ulaganje

26 ATF XIX 469, sp. 470, navedeno prema: G. Piquerez /2000/: *Procédure pénale suisse Traité théorique et pratique*, Schulthess, Zürich, 671. Međutim, stanovište švajcarskog Federalnog suda je da sudske odluke ne moraju da sadrže obrazloženje ako se ne mogu pobijati pravnim lekom, što izaziva podeljena mišljenja u teoriji. S. Trechsel (*with the assistance of S. J. Summers*) /2005/: *Human Rights in Criminal Proceedings*, Academy of European Law European University Institute, Oxford University Press, Oxford, 103.

27 G. Piquerez, *op. cit.*, 671, 672.

28 ATF 112 Ia 107, cons. 2b = JT 1986 IV 149, navedeno prema: G. Piquerez, *op. cit.*, 672.

29 ESLJP, *Salabiaku protiv Francuske*, 7. oktobar 1988. godine, § 28. S tim u vezi, Evropski sud za ljudska prava ukazuje na neophodnost da mešanje izvršne vlasti u prava pojedinca bude podvrgnuto efikasnoj kontroli koju mora da obezbedi, bar u poslednjem stepenu, sudska vlast, jer ona pruža najbolje garancije nezavisnosti, nepristrasnosti i pravilnog postupka (ESLJP, *Sunday Times protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 26. april 1979. godine, § 55).

30 ESLJP, *Ruiz Torija protiv Španije*, 9. decembar 1994. godine, § 29.

31 S. Trechsel, *op. cit.*, 103, 104.

pravnog leka.³² Potreba za obrazloženjem sudske odluke se izvodi i iz razloga pravne prirode (*reasons of legal theory*),³³ jer se pravni stavovi izraženi u odluci mogu ispitati samo ako je sud dao potpuno i logično obrazloženje. Za sudsku odluku koja ne sadrži obrazloženje teško se može tvrditi da je zakonita, bez obzira što je pravilna. *Ratio* obrazloženja sudske odluke se nalazi i u razlozima prihvatljivosti (*reasons of acceptability*).³⁴ Naime, s obzirom na to da presuda rešava spor između stranaka, neophodno je da sadrži uverljive razloge, naročito kada je reč o nepreciznim zakonskim pojmovima kao što su „izuzetne okolnosti“³⁵ ili „velika nepažnja“.³⁶ U prilog postojanju obrazloženja sudske odluke govore još i razlozi transparentnosti (*reasons of transparency*) što je posledica prava na javnu raspravu. Javnost glavnog pretresa čuva poverenje stranaka u sudske institucije i, pomoću transparentnosti, doprinosi pravu na pravičan proces i ostvarenju njegovog cilja.³⁷ Razumljivo je zato da Evropski sud za ljudska prava pridaje veliki značaj pravu na javnu raspravu, ocenjujući njegovo postojanje *in concreto*, pri čemu vodi računa o vrsti sudske instance i celini čitavog postupka, kao i o različitosti zakonskih sistema i sudske prakse u određenim državama.³⁸ Na kraju, ali ne manje važno, obrazloženje sudske odluke se može posmatrati i kao elemenat prava da se bude saslušan.³⁹ Iz obrazloženja sudske odluke treba da se vidi da li je sud sa potrebnom pažnjom saslušao argumente stranaka i razmotrio izvedene dokaze. U slučaju da se sud ne odredi jasno u odnosu na dokazni predlog stranke ostaje nejasno da li je reč o previdu ili o stavu da bi predlog trebalo odbiti.⁴⁰

Prilikom ispitivanja da li obrazloženje sudske odluke zadovoljava standarde prava na pravično suđenje, Evropski sud za ljudska prava polazi od okolnosti konkretnog slučaja i prirode određene odluke. Sudska odluka ne može da bude bez ikakvog obrazloženja, niti ono ne sme da bude lapidarnog karaktera.⁴¹ Obaveza obrazlaganja odluke gubi svaki smisao u slučaju kada iz samog obrazloženja proizlazi da sudija nije pročitao ključne spise predmeta.⁴² Postojanje pomenute obaveze ne znači, međutim, da u odluci moraju da budu dati detaljni odgovori na sve iznete argumente.⁴³ To naročito važi za obrazloženje odluke suda pravnog leka u kojoj su prihvaćeni argumenti izneti u odluci nižeg suda. Međutim, za ocenu da li su u tim slučajevima

32 ESLJP, *Hadjianastassiou protiv Grčke*, 16. decembar 1992. godine, § 33.

33 S. Trechsel, *op. cit.*, 103.

34 *Ibid.*, 104.

35 ESLJP, *H. protiv Belgije*, 30. novembar 1987. godine, § 53.

36 ESLJP, *Georgiadis protiv Grčke*, 29. maj 1997. godine, § 43.

37 ESLJP, *Helmers protiv Švedske*, 29. oktobar 1991. godine, § 33, 36.

38 O tome videti: J.-F. Renucci /2002/: *Droit européen des droits de l'homme*, 3e édition, L.G.D.J., Paris, 276–278.

39 S. Trechsel, *op. cit.*, 104; M. Kuijer /2004/: *The blindfold of Lady Justice Judicial Independence and Impartiality in Light of the Requirements of Article 6 ECHR*, E.M. Meijers Institut of Legal Studies of Leiden University, Leiden, 167.

40 ESLJP, *Hiro Balani protiv Španije*, 9. decembar 1994. godine, § 28.

41 ESLJP, *Georgiadis protiv Grčke*, 29. maj 1997. godine, § 43; *Higgins i ostali protiv Francuske*, 19. februar 1998. godine, § 43.

42 Reč je o odluci Evropske komisija za ljudska prava (u daljem tekstu: EKom.LJP), *Fouquet protiv Francuske*, 12. oktobar 1994. godine, § 28.

43 ESLJP, *Van der Hurk protiv Holandije*, 19. april 1994. godine, § 61.

ispunjeni standardi prava na pravično suđenje neophodno je sagledati da li je sud pravog leka ispitao odlučna pitanja koja su pred njega izneta ili se zadovoljio pukim potvrđivanjem odluke nižeg suda. Ovaj zahtev je utoliko značajniji ukoliko stranka nije bila u mogućnosti da usmeno iznese svoju stvar u toku postupka.⁴⁴

U prethodnom izlaganju je istaknuto da se odsustvo obrazloženja u odluci porote ne smatra protivnim zahtevima koje postavlja član 6 EKLJP. Reč je o stanovištu koje je izvorno zauzela Evropska komisija za ljudska prava, a preuzeo ga je Evropski sud za ljudska prava. U osnovi tog pristupa je gledište da pitanja koja predsedavajući sudija postavlja poroti predstavljaju okvir za porotnički pravorek.⁴⁵

IV

U Zakoniku o krivičnom postupku od 2001. godine⁴⁶ (u daljem tekstu: ZKP/2001) nedostaci pismeno izrađene presude su svrstani u apsolutno bitne povrede odredaba krivičnog postupka. Ova procesna povreda postoji ako je izreka presude nerazumljiva, protivrečna sama sebi ili razlozima presude, ili ako presuda nema uopšte razloga ili u njoj nisu navedeni razlozi o odlučnim činjenicama ili su ti razlozi potpuno nejasni ili u znatnoj meri protivrečni, ili ako o odlučnim činjenicama postoji znatna protivrečnost između onog što se navodi u razlozima presude o sadržini isprava ili zapisnika o iskazima datim u postupku i samih tih isprava ili zapisnika (član 368 stav 1 tačka 11 ZKP/2001).

Nedostaci se, dakle, mogu odnositi bilo na izreku ili na obrazloženje presude, bilo na njihovu međusobnu nesaglasnost.⁴⁷ Ova bitna povreda odredaba krivičnog postupka predstavlja osnov po kojem se najčešće ukidaju prvostepene presude, što je posledica kako velikog broja formalnih nedostataka obuhvaćenih njome, tako i nastojanja drugostepenih sudova da se posredno upuste u ispitivanje ispravnosti činjeničnog stanja.⁴⁸ O tome svedoče podaci iz naredne tabele.⁴⁹

44 ESLJP, *Helle protiv Finske*, 19. decembar 1997. godine, § 60.

45 U konkretnom slučaju Komisija je istakla da su pitanja postavljana u toku glavnog pretresa, pa su stranke imale pravo da zahtevaju njihovu izmenu ili dopunu, ali odbrana nije iskoristila to pravo. Preciznost pitanja, koja su mogla da budu izmenjena na zahtev odbrane, nadoknađuje u dovoljnoj meri kratkoću odgovora porote. Štaviše, okrivljeni je mogao od Vrhovnog suda da zahteva poništenje odluke zbog pogrešne primene prava prilikom utvđivanja konstitutivnih elemenata razbojništva (Ekomp.LJP, *Planka protiv Austrije*, 15. maj 1996. godine).

46 Zakonik o krivičnom postupku („Službeni list SRJ“, br. 70/2001 i 68/2002 i „Službeni glasnik RS“, br. 58/2004, 85/2005, 115/2005, 85/2005 – dr. zakon, 49/2007, 20/2009 – dr. zakon, 72/2009, 76/2010 i 72/2011 – dr. zakon).

47 S obzirom da zakonska odredba govori o izreci presude koja je protivrečna razlozima presude, u teoriji je s pravom ukazano na nedostatak zakonske redakcije, jer obrazloženju daje primat nad izrekom, iako je u njoj sadržana sudska odluka. Nasuprot tome, u francuskom pravu se protivrečnost razloga odnosi kako na same razloge, tako i na protivrečnost razloga sa izrekom presude. G. Clement, *op. cit.*, 263.

48 T. Vasiljević, M. Grubač /2003/: *Komentar Zakonika o krivičnom postupku*, osmo izmenjeno i dopunjeno izdanje, „Službeni glasnik“, Beograd, 684.

49 Podaci su dobijeni analizom 1064 predmeta, iz kojih je po sistemu slučajnog uzorka izdvojen empirijski uzorak od 300 drugostepenih odluka kojima su ukinute ili preinačene prvostepene presude. Pri tome je posmatran period od 1994. do 1998. godine, a iz svake od ovih go-

UKINUTE PRVOSTEPENE PRESUDE																
godina	zbog bitnih povreda odredaba krivičnog postupka												zbog pogrešnog ili nepotpuno utvrđenog činjeničnog stanja		sticaj žalbenih osnova	
	uvažavanjem žalbe								po službenoj dužnosti							
	tačka 3		tačka 7		tačka 11		član 368 stav 2		tačka 8		tačka 11					
	br.	%	br.	%	br.	%	br.	%	br.	%	br.	%	br.	%	br.	%
94	-	-	-	-	8	28,6	2	7,1	-	-	10	35,7	7	25	1	3,6
95	-	-	-	-	4	16	-	-	-	-	3	12	14	56	4	16
96	-	-	1	5	9	45	-	-	-	-	7	35	1	5	2	10
97	-	-	-	-	11	40,7	-	-	1	3,7	5	18,5	5	18,5	5	18,5
98	1	3,8	-	-	11	42,3	-	-	-	-	3	11,5	6	23,1	5	19,2
Σ	1	0,8	1	0,8	43	34,1	2	1,6	1	0,8	28	22,2	33	26,2	17	13,5

Na osnovu izloženih podataka se uočava da bitne povrede procesnih propisa čije postojanje je utvrđeno uvažavanjem žalbe predstavljaju osnov po kojem je od 1994. do 1998. godine ukinuto 37,3% presuda, dok su bitne povrede krivičnog postupka čije postojanje je utvrđeno po službenoj dužnosti u istom periodu dovele do ukidanja 23% presuda. Od bitnih povreda odredaba krivičnog postupka koje su uvažene na osnovu žalbe izdvaja se povreda iz člana 368 stav 1 tačka 11 ZKP/2001, zbog koje je u posmatranom petogodišnjem razdoblju ukinuto 34,1% presuda. Učestalost ostalih bitnih povreda procesnih odredaba je znatno manja. Pored toga, kada je reč o bitnim procesnim povredama koje su utvrđene *ex officio*, u posmatranom periodu su uočene samo dve od ukupno osam bitnih povreda odredaba krivičnog postupka čije postojanje, saglasno članu 380 stav 1 tačka 1 ZKP/2001, drugostepeni sud ispituje po službenoj dužnosti. Reč je o bitnoj povredi odredaba krivičnog postupka iz člana 368 stav 1 tačka 11 ZKP/2001 koja je predstavljala osnov za ukidanje 22,2% prvostepenih presuda, i povredi iz član 368 stav 1 tačka 8 ZKP/2001 zbog čijeg postojanja je ukinuto 0,8% presuda. I u ovom slučaju bitna povreda procesnih odredaba iz člana 368 stav 1 tačka 11 ZKP/2001 čini najčešći, a, može se čak reći, i gotovo jedini osnov po kojem su ukidane prvostepene presude.

Drugostepeno „prodiranje“ u činjeničnu ispravnost presude kroz tačku 11 stava 1 člana 368 ZKP/2001 nailazi na podršku pretežnog dela procesne teorije. Pri tome se, prema shvatanju jedne grupe autora,⁵⁰ osnov za ispitivanje činjenične osnovice presude nalazi u okolnosti da nisu navedeni razlozi o odlučnim činjenicama ili su

dina je uzeto 60 drugostepenih rešenja ili presuda. O analizi dobijenih rezultata videti više: G. Ilić /2004/: *Granice ispitivanja prvostepene krivične presude*, „Službeni glasnik“, Beograd, 299–307.

50 D. Krapac /2002/: *Zakon o kaznenom postupku i drugi izvori hrvatskoga postupovnog prava*, četvrto izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Narodne novine, Zagreb, 348.

ti razlozi potpuno nejasni ili u znatnoj meri protivrečni. Drugi teoretičari⁵¹ smatraju da nejasnost ili u znatnoj meri protivrečnost razloga o odlučnim činjenicama predstavlja sinonim za pogrešno ili nepotpuno utvrđeno činjenično stanje ili bar za njegovu posledicu. Na drugoj strani, ulaženje u činjenične nedostatke presude je podvrgnuto kritici jer se na taj način činjenične greške prerusavaju u procesnu grešku, a sudovi pravnog leka mu pribegavaju kako bi mogli da reaguju na nepotpuno činjenično stanje.⁵²

Pre nego što budu razmotreni nedostaci obrazloženja presude na osnovu kojih drugostepeni sud problematizuje činjeničnu ispravnost presude, treba istaći da je stanovište našeg najvišeg suda blisko stavovima Suda u Strazburu. Naime, Vrhovni sud Srbije stoji na stanovištu da obrazloženje prvostepene presude mora sadržati činjenično stanje *u meri i obimu* (kurziv G.P.I.), koliko je to potrebno za određenu vrstu presude. U suprotnom, radi se o presudi bez obrazloženja.⁵³

Jedan od nedostataka obrazloženja koji može da izazove nedoumice u primeni je nenavođenje razloga o odlučnim činjenicama. Do toga može doći ako sud u obrazloženju presude ne iznese razloge za odlučne činjenice koje predstavljaju osnov za primenu procesnog i materijalnog zakona. Takav propust je u suprotnosti sa obavezom suda da u obrazloženju presude određeno i potpuno iznese koje činjenice i iz kojih razloga uzima kao dokazane ili nedokazane, dajući pri tome naročito ocenu verodostojnosti protivrečnih dokaza, iz kojih razloga nije uvažio pojedine predloge stranaka ili je odbio predloge za izvođenje pojedinih dokaza, iz kojih razloga je odlučio da se ne sasluša neposredno svedok ili veštak čiji je iskaz, odnosno pisani nalaz i mišljenje pročitao bez saglasnosti stranaka, kojim razlozima se rukovodio pri rešavanju pravnih pitanja, a naročito pri utvrđivanju da li postoji krivično delo optuženog i pri primenjivanju određenih odredaba krivičnog zakona na optuženog i njegovo delo (član 361 stav 7 ZKP/2001). Presuda se ne može pobijati zbog ovog nedostatka ako navedeni dokazi nisu dovoljni ili ne opravdavaju zaključak da je izvesna činjenica dokazana, već zbog pogrešno ili nepotpuno utvrđenog činjeničnog stanja (član 370 ZKP/2001).⁵⁴

Sledeći nedostatak koji se koristi za ulaženje u činjenična pitanja postoji ako su razlozi presude potpuno nejasni ili u znatnoj meri protivrečni. Takav slučaj postoji ako se iz razloga o odlučnim činjenicama ne vidi bitna sadržina sudske odluke ili ako više zaključaka iz obrazloženja ne mogu opstati jedan pored drugog.⁵⁵ Za razliku od izreke presude čija nerazumljivost ili protivrečnost samoj sebi ili razlozima presude dovodi do ukidanja presude, zakonodavac takvu procesnu posledicu vezuje samo za *potpuno* nejasne ili u *znatnoj meri* protivrečne razloge.⁵⁶

51 Jekić smatra da se ova odredba, za razliku od prvog dela zakonske formulacije člana 368 stav 1 tačka 11 ZKP/2001, ne može svrstati u bitne povrede odredaba krivičnog postupka. Z. Jekić /1998/: *Pogrešne sudske presude*, Beograd, 165.

52 M. Grubiša /1987/: *Krivični postupak Postupak o pravnim lijkovima*, Informator, Zagreb, 101.

53 Rešenje Vrhovnog suda Srbije, Kž. I 1732/05 od 5. decembra 2005. godine.

54 T. Vasiljević, *op. cit.*, 605; M. Grubiša, *op. cit.*, 103, 104.

55 T. Vasiljević, *op. cit.*, 605; T. Vasiljević, M. Grubač, *op. cit.*, 684.

56 Grubišino mišljenje je da bi u pogledu mnogih, u suštini, sudskih odluka koje su prebačene u obrazloženje presude (npr. odluke o postojanju osnova za isključenje protivpravnosti ili krivice,

Analiza ranije sudske prakse pokazuje da sudovi prihvataju stanovište po kojem nedostatak presude u vidu nenavodenja razloga o odlučnim činjenicama ili potpune nejasnosti ili znatne protivrečnosti tih razloga, omogućava drugostepenom sudu da posumnja u pravilnost i potpunost činjeničnog stanja utvrđenog u prvostepenoj presudi.⁵⁷ Štaviše, takva mogućnost se izvodila i iz ostalih nedostataka predviđenih u članu 368 stav 1 tačka 11 ZKP/2001. Sumnja u činjeničnu ispravnost presude se može zasnivati bilo na pojedinačno utvrđenoj nerazumljivosti izreke presude,⁵⁸ protivrečnosti izreke presude razlozima presude,⁵⁹ znatnoj protivrečnosti između onoga što se navodi u razlozima presude o sadržini iskaza datih u postupku i zapisnika o istim,⁶⁰ ili iz istovremenog postojanja svih pomenutih nedostataka.⁶¹

Za takvo postupanje je teško naći osnov u odredbi član 368 stav 1 tačka 11 ZKP/2001. Naime, ova povreda postupka može postojati samo ako izostanu ili su potpuno nejasni ili u znatnoj meri protivrečni razlozi za odlučnu činjenicu koja je u presudi *utvrđena*, odnosno za koju sud u izreci ili obrazloženju izričito navede da je smatra utvrđenom.⁶² Reč je o grešci u sastavu presude koja onemogućava drugostepenom sudu da ispita postojanje ostalih osnova za pobijanje presude, bilo da su oni istaknuti u žalbi, bilo da se njihovo postojanje utvrđuje po službenoj dužnosti.⁶³ Zbog toga se praksa žalbenih sudova da na osnovu utvrđene procesne povrede iz člana 368 stav 1 tačka 11 ZKP/2001 izvode zaključke o činjeničnoj ispravnosti pobijane presude, ne bi mogla oceniti kao pravilna. Štaviše, ako se ima u vidu da do ispitivanja činjenične osnovice presude može doći jedino ako je izjavljena žalba zbog pogrešno ili nepotpuno utvrđenog činjeničnog stanja (pod uslovom da prethodno nije utvrđeno postojanje neke bitne povrede odredaba krivičnog postupka), suprotno postupanje se može označiti kao *contra legem*. Na osnovu toga se može zaključiti da se drugostepeni sud prilikom ukidanja presude zbog postojanja bitne povrede odredaba krivičnog postupka iz člana 368 stav 1 tačka 11 ZKP/2001 ne sme upuštati u razmatranje činjeničnih pitanja.

Analiza novije sudske prakse pokazuje da se ovom problemu posvećuje više pažnje. Na takav zaključak upućuje stav da je ocena o postojanju bitne povrede odredaba krivičnog postupka koja bi se sastojala u nejasnosti i protivrečnosti razloga presude o odlučnim činjenicama, nezavisna od toga da li je u presudi činjenično stanje pravilno utvrđeno.⁶⁴ Moglo bi se reći da je u skladu sa strazburškom

za ublažavanje ili oslobodjenje od kazne), sudska praksa trebalo da u pogledu nejasnoća i protivrečnosti bude rigoroznija od kriterijuma postavljenog u član 368 stav 1 tačka 11 ZKP/2001 u pogledu obrazloženja presude. M. Grubiša, *op. cit.*, 103.

57 Vrhovni sud Srbije, Kž. I 1210/97 od 21. januara 1997. godine; Kž. I 374/98 od 16. aprila 1998. godine; Kž. I 635/98 od 2. juna 1998. godine; Kž. I 458/97 od 5. novembra 1998. godine.

58 Vrhovni sud Srbije, Kž. I 1411/97 od 30. decembra 1997. godine; Kž. I 388/98 od 28. aprila 1999. godine.

59 Vrhovni sud Srbije, Kž. I 1898/97 od 26. februara 1999. godine.

60 Vrhovni sud Srbije, Kžm. 45/97 od 3. jula 1998. godine.

61 Vrhovni sud Srbije, Kž. I 940/96 od 27. februara 1998. godine; Kž. I 1654/96 od 24. marta 1999. godine.

62 M. Grubiša, *op. cit.*, 104.

63 T. Vasiljević, *op. cit.*, 606.

64 Presuda Vrhovnog suda Srbije, Kž. I 740/05 od 5. oktobra 2005. godine.

praksom i gledište da je izlaganjem samo sadržine pojedinih izvedenih dokaza, bez navođenja utvrđenog činjeničnog stanja, potpuno nemoguće utvrditi kakav je stav prvostepenog suda u pogledu odlučnih činjenica vezanih za okolnosti pod kojima se odigrao predmetni događaj.⁶⁵ Nije dovoljno samo navesti dokaze izvedene na glavnom pretresu, već svaki takav dokaz mora biti predmet ocene i zaključka da li je njime neka relevantna činjenica dokazana ili nije dokazana. U protivnom, presuda nema razloga o odlučnim činjenicama.⁶⁶ Nasuprot tome, ako sud u razlozima presude navede olakšavajuće okolnosti kojima se rukovodio pri ublažavanju kazne, a pri tom ne označi izričito te okolnosti kao osobito olakšavajuće iako one imaju takav značaj, ne može se uzeti da presuda nema razloga o odlučnim činjenicama ako je sud našao da ima mesta primeni odredbe krivičnog zakona o osobito olakšavajućim okolnostima.⁶⁷

V

Novi Zakonik o krivičnom postupku od 2011. godine⁶⁸ (u daljem tekstu: ZKP) predvideo je značajne novine u vezi sa obrazloženjem presude. Prva od njih se odnosi na uvođenje procesne ustanove izdvojenog mišljenja. Za razliku od dosadašnjeg rešenja koje poznaje samo problematiku odvojenog mišljenja proizašlog iz većanja i glasanja, a koje se, u slučaju da nije uneto u zapisnik, priključuje zapisniku o većanju i glasanju (član 181 stav 3 ZKP/2001),⁶⁹ novi ZKP je uveo mogućnost javnog objavljivanja izdvojenog mišljenja. S obzirom da je ovakva mogućnost kod nas postojala samo u postupku odlučivanja pred Ustavnim sudom,⁷⁰ zakonodavac je primenu ove procesne ustanove vezao za postupak pred Vrhovnim kasacionim sudom. U skladu sa tim, izdvojeno mišljenje se može odnositi samo na pitanje o postojanju povrede zakona (član 273 stav 1 ZKP). Sudija je dužan da najavi pismeno obrazlaganje izdvojenog mišljenja i može zahtevati da se ono objavi zajedno sa odlukom (član 273 stav 2 ZKP).

Velika novina koju donosi novi ZKP odnosi se na slučajeve u kojima obrazloženje presude može da izostane ili da bude samo delimično. Takva mogućnost je sve prisutnija u uporednom pravu, a vezuje se uglavnom za izricanje lakših krivičnih sankcija i okolnost da stranke nisu izričito zahtevale dostavljanje presude. U prilog izostanka obrazloženja navode se najčešće zahtevi procesne ekonomije.⁷¹ U našem

65 Rešenje Vrhovnog suda Srbije, Kž. I 1568/06 od 2. oktobar 2006. godine.

66 Rešenje Vrhovnog suda Srbije, Kž. I 1595/03 od 22. februara 2005. godine.

67 Presuda Vrhovnog suda Srbije, Kž. I 1482/05 od 15. novembra 2005. godine.

68 Zakonik o krivičnom postupku („Službeni glasnik RS“, broj 72/2011).

69 I ova odredba je pretrpela određene izmene, tako da se umesto izraza odvojeno mišljenje uvodi naziv *izdvojeno mišljenje*, a izričito je predviđeno da je sudija koji je ostao u manjini dužan da dostavi pisano obrazloženje najkasnije u roku od osam dana od dana glasanja (član 241 stav 4 ZKP). Ovu procesnu situaciju ne treba mešati sa izdvojenim mišljenjem koje je uređeno u članu 273 ZKP o kojoj će biti reči u narednom izlaganju.

70 To je predviđeno članom 61 Poslovnika o radu Ustavnog suda („Službeni glasnik“, br. 24/2008 i 27/2008).

71 Département fédéral de justice et police Office fédéral de la justice /2001/: *Rapport explicatif relatif à l'avant-projet d'un code de procédure pénale suisse*, Bern, 75. Takvu mogućnost predviđa član

pravu je mogućnost izostanka obrazloženja postojala u skraćenom postupku, pod uslovom da su se obe stranke i oštećeni po objavljivanju presude odrekli prava na žalbu i ako niko od njih nije zahtevao dostavljanje presude (član 446 stav 7 ZKP/2001).

Prema novom zakonskom rešenju pismeno izrađena presuda *ne mora* da sadrži obrazloženje ako su stranke, branilac i drugi ovlašćeni titulari žalbe⁷² odmah po objavljivanju presude izjavili da se odriču prava na žalbu (član 429 stav 1 tačka 1 ZKP). Drugi slučaj u kojem obrazloženje presude može da izostane odnosi se na izrečenu krivičnu sankciju i kvalitet dokaznog materijala na kojem je utemeljena osuda. U skladu sa tim je potrebno da optuženom bude izrečena kazna zatvora u trajanju do tri godine, novčana kazna, kazna rada u javnom interesu, kazna oduzimanja vozačke dozvole, uslovna osuda ili sudska opomena, kao i da osuda bude zasnovana na priznanju koje ispunjava određene pretpostavke⁷³ (član 429 stav 1 tačka 2 ZKP).

Prilikom tumačenja zakonske odredbe o izostanku obrazloženja iz presude trebalo bi voditi računa da je zakonodavac napravio razliku između dve procesne situacije. U prvoj, sadržanoj u članu 429 stav 1 tačka 1 ZKP, izostanak obrazloženja je uslovljen odricanjem od žalbe ovlašćenih lica, kao i izricanjem kazne zatvora u trajanju dužem od tri godine i/ili odsustvom priznanja optuženog. U drugoj procesnoj situaciji presuda po pravilu ne sadrži obrazloženje (član 429 stav 1 tačka 2 ZKP), na šta jasno upućuje odredba koja predviđa da stranke, branilac i lica iz člana 433 st. 4 i 5 ZKP imaju mogućnost da po objavljivanju presude izrečene u skladu sa članom 429 stav 1 tačka 2 ZKP, zahtevaju da im se dostavi pismeno izrađena presuda koja sadrži obrazloženje (član 429 stav 2 ZKP).

Kada je reč o presudi koja sadrži delimično obrazloženje, takva mogućnost je vezana za priznanje okrivljenog, prihvatanje sporazuma o priznanju krivičnog dela ili slučaj kada su samo stranke i branilac odmah po objavljivanju presude izjavili da se odriču prava na žalbu. U zavisnosti od toga o kojoj od navedenih procesnih situacija je reč, obrazloženje će biti ograničeno na ocenu prihvatljivosti priznanja i činjenice koje su od značaja za donošenje odluke o krivičnoj sankciji (član 429 stav 2 tačka 1 ZKP), na razloge za prihvatanje sporazuma o priznanju krivičnog dela (član 429 stav 2 tačka 2 ZKP) ili na razloge za donošenje odluke protiv koje lice iz člana 433 st. 4 i 5 ZKP može izjaviti žalbu (član 429 stav 2 tačka 3 ZKP).

Sagledano kroz prizmu bitnih povreda odredaba krivičnog postupka koje predstavljaju osnov za izjavljivanje žalbe, obrazloženje je izgubilo karakter apsolutno

82 švajcarskog federalnog Zakonika o krivičnom postupku (*Code de procédure pénale suisse* [FF 2006 1057]) od 5. oktobra 2007. godine čija primena je počela 1. januara 2011. godine. Sličnu mogućnost sadrži i član 459 stav 7 i član 460 hrvatskog Zakona o kaznenom postupku („Narodne novine“, br. 152/2008, 76/2009 i 80/2011). O tome videti: B. Pavišić /2008/: Novi hrvatski Zakon o kaznenom postupku, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, vol. 15, broj 2, Zagreb, 578.

72 Reč je oštećenom koji može izjaviti žalbu samo zbog odluke suda o troškovima krivičnog postupka i o dosuđenom imovinskopravnom zahtevu, a ako je javni tužilac preuzeo krivično gonjenje od oštećenog kao tužioca, oštećeni može izjaviti žalbu zbog svih osnova zbog kojih se presuda može pobijati. U pitanju je i lice čiji je predmet oduzet ili od koga je oduzeta imovinska korist pribavljena krivičnim delom ili imovina proistekla iz krivičnog dela (član 433 st. 4 i 5 ZKP).

73 Reč je o dužnosti organa postupka da u slučaju priznanja okrivljenog da je učinio krivično delo nastavi da prikuplja dokaze o učiniocu i krivičnom delu samo ako postoji osnovana sumnja u istinitost priznanja ili je priznanje nepotpuno, protivrečno ili nejasno i ako je *u suprotnosti* sa drugim dokazima (član 88 ZKP).

bitne povrede (član 438 stav 2 tačka 2 ZKP),⁷⁴ što se opravdava potrebom da se znatno ubrza postupak i smanji broj bespotrebnih ukidanja prvostepenih presuda.⁷⁵ Do ukidanja prvostepene presude zbog nedostataka koje sadrži obrazloženje ubuduće neće biti dovoljno da presuda nema uopšte razloga ili da u njoj nisu navedeni razlozi o činjenicama koje su predmet dokazivanja ili su ti razlozi potpuno nejasni ili u znatnoj meri protivrečni. Biće neophodno da zbog pomenutih nedostataka sud ne može da ispita zakonitost i pravilnost presude. Drugim rečima, drugostepeni sud bi *in concreto* ocenjivao kakav je uticaj nedostatak obrazloženja imao na sadržinsku ispravnost pobijane presude koja se ispoljava u vidu njene pravilnosti i zakonitosti, i da, u zavisnosti od toga, odbije ili uvaži podnetu žalbu. Pri tom se pod pravilnom presudom može razumeti ona u kojoj je činjenično stanje ispravno i utvrđeno, a izrečena krivična sankcija pravilno odmerena, dok je presuda zakonita ako se zasniva na ispravnoj primeni materijalnog i procesnog zakona.

Relativizacija bitne povrede odredaba krivičnog postupka u vezi sa nedostacima obrazloženja, a posebno njeno dovođenje u vezu sa pravilnošću prvostepene presude, zahtevaće od suda pravnog leka da prilikom ocene formalne ispravnosti obrazloženja pronade pravu meru i da ne zakorači na teren činjeničnih pitanja. Ovo pitanje je od posebne važnosti i za postupanje Ustavnog suda u slučajevima kada odlučuje da li nedostaci obrazloženja mogu predstavljati povredu prava na pravično suđenje (član 32 stav 1 Ustava).

VI

Stavove u vezi sa standardima koji se postavljaju kod obrazloženja prvostepene i drugostepene krivične presude Ustavni sud je izložio u odluci donetoj u predmetu Janković.⁷⁶ Reč je o ustavnoj žalbi u kojoj je podnosilac istakao da su presudom Opštinskog suda u Mionici K. 49/07 od 17. oktobra 2007. godine, kojom ga je sud oglasio krivim za krivično delo ugrožavanja javnog saobraćaja iz člana 289 stav 3 u vezi stava 1 Krivičnog zakonika i izrekao mu uslovnu osudu, kao i presudom Okružnog suda u Valjevu Kž. 434/08 od 15. jula 2008. godine kojom je odbijena žalba podnosioca i potvrđena prvostepena presuda, grubo povređena njegova ustavna prava. Prema mišljenju podnosioca ustavne žalbe reč je o očiglednoj proizvoljnosti i arbitrarnosti u postupanju sudova prilikom donošenja odluka, jer su zanemarili dokaze koji idu u prilog okrivljenom i terete oštećenog kao izvršioca krivičnog dela za koje je podnosilac osuđen.

Prilikom ocene ustavne žalbe, Ustavni sud je podsetio na obavezu instancionih sudova da delotvorno ispituju dokazne predloge stranaka i da ocene njihov značaj

74 Nedostaci u obrazloženju pismeno izrađene presude ne predstavljaju više ni povredu o čijem postojanju drugostepeni sud vodi računa po službenoj dužnosti. Takva obaveza postoji isključivo kada je reč o odluci o krivičnoj sankciji, pod uslovom da je reč o žalbi izjavljenoj u korist okrivljenog (član 451 stav 2 ZKP).

75 N. Važić /2011/: Redovni pravni lekovi u novom Zakoniku o krivičnom postupku, in: *Nova rešenja u krivičnom procesnom zakonodavstvu – teoretski i praktični aspekti*, Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu, „Intermex“, Beograd, 99.

76 Ustavni sud, UŽ-1157/2008, 14. april 2011. godine („Službeni glasnik RS“, broj 61/2011).

prilikom donošenja odluke (Evropski sud za ljudska prava, *Kraska protiv Švajcarske*, 19. april 1993. godine, § 30). Prema shvatanju Ustavnog suda prvostepeni sud je propustio da izvrši ocenu verodostojnosti protivrečnih dokaza i da navede jasne razloge zbog kojih je odlučnu činjenicu o krivici optuženog za predmetni sudar uzeo kao dokazanu. Prvostepeni sud je bio dužan da protivrečnosti između nalaza veštaka i očiglednih okolnosti, kao i sumnju u tačnost datog mišljenja otkloni ponovnim ispitivanjem veštaka, a ako to ne bi bilo moguće, da odredi drugog veštaka koji će obaviti novo veštačenje. Stoga, po oceni Ustavnog suda, Opštinski sud u Mionici u konkretnom slučaju nije dao jasne, dovoljne i ustavnopravno prihvatljive razloge za svoje pravno stanovište u pogledu odlučnih činjenica koje su od značaja za utvrđivanje da li je optuženi učinio krivično delo.

Imajući u vidu da se u postupku po ustavnoj žalbi ispituje da li je krivični postupak u celini bio pravičan, Ustavni sud je razmatrao da li je sud više instance u postupku po pravnom leku *uklonio evidentne propuste prvostepenog suda na koje mu je ukazano*⁷⁷ u žalbi koju je okrivljeni izjavio protiv prvostepene presude. Idući tragom strazburških standarda o kojima je bilo reči u ovom radu,⁷⁸ Ustavni sud je istakao da je drugostepeni sud bio dužan da razmotri navode koje je okrivljeni izneo u žalbi. Međutim, Okružni sud u Valjevu je ocenio kao neosnovane navode koje je okrivljeni izneo u žalbi, pri čemu nije dao izričit i jasan odgovor na protivrečnosti na koje je ukazao okrivljeni. Polazeći od toga, Ustavni sud je utvrdio da Okružni sud u Valjevu nije dao jasne, dovoljne i ustavnopravno prihvatljive razloge u pogledu svih činjenica koje su od značaja za donošenje odluke u ovom krivičnom postupku, *već je, štaviše, eksplicitno ocenio neosnovanim navode žalbe okrivljenog da se kritični događaj desio isključivo na polovini kolovozne trake kojom se on kretao, iako takva tvrdnja sasvim jasno proističe iz priloženog nalaza veštaka*.⁷⁹ Na osnovu izloženog, Ustavni sud je zaključio da osporene presude Opštinskog suda u Mionici K. 49/07 od 17. oktobra 2007. godine i Okružnog suda u Valjevu Kž. 434/08 od 15. jula 2008. godine nisu obrazložene na način koji zadovoljava uslove iz člana 32. stav 1. Ustava, odnosno ne zadovoljavaju standarde pravičnog suđenja, uspostavljene ustavnosudskom praksom i praksom Evropskog suda za ljudska prava.

VII

Standardi prava na pravično suđenje predstavljaju jedno od osnovnih merila za ocenu da li su i u kojoj meri ostvareni ideali vladavine prava u određenoj državi. Razumljivo je zato da pored prava izričito navedenih u odredbi člana 6 EKLJ i člana

77 Ovoj formulaciji se može uputiti kritika, jer bi o *uklanjanju evidentnih propusta* trebalo da raspravlja instancioni sud, dok je nadležnost Ustavnog suda da, na tragu strazburške prakse, ispita da li je sud pravog leka na zadovoljavajući način ispitao argumente koje je izneo okrivljeni. Uostalom, u daljem tekstu odluke Ustavni sud analizira drugostepenu odluku upravo na taj način.

78 ESLJP, *Helle protiv Finske*, 19. decembar 1997. godine, § 60; Ekom.LJP, *Fouquet protiv Francuske*, 12. oktobar 1994. godine, § 38.

79 Obeleženi deo rečenice je trebalo izostaviti, jer se u njemu Ustavni sud upušta u ocenu dokaza, ili bar zameniti stavom da se drugostepeni sud nije na nesumnjiv način odredio prema konkretnom navodu žalbe okrivljenog.

32 stav 1 Ustava, veliki značaj imaju i implicitna prava koja se vezuju za zahteve dobrog deljenja pravde. Jedno od takvih prava je i pravo na obrazloženu sudsku odluku. Svojim postojanjem ono doprinosi transparentnosti sudskog odlučivanja, što ima posebnu važnost u današnje vreme kada uloga sudije u primeni pravne norme, a naročito jemstava koja se vezuju za ostvarivanje osnovnih sloboda i prava, dobija na značaju.⁸⁰

Kada je reč o dosadašnjoj praksi naših sudova u vezi sa obrazloženjem krivičnih presuda, može se reći da je u poslednjih nekoliko decenija ovaj element presude doživeo svoj „procvat“. Naime, od sažetog izlaganja razloga kojima se sud rukovodio prilikom utvrđivanja odlučnih činjenica i primene prava u konkretnom slučaju, obrazloženje je vremenom preraslo u prikaz sudskog spisa, opterećen nepotrebnim prepričavanjem izvedenih dokaza. Usled toga je stavljena u drugi plan ili, čak, zanemarena u potpunosti suština obrazloženja – prikaz logičkog procesa izvođenja zaključaka o relevantnim činjeničnim i pravnim pitanjima. Posebna „zasluga“ za takav razvoj pripada sudovima pravnog leka koji su svojim postupanjem, odnosno (pre)čestim ukidanjem prvostepenih presuda zbog nedostataka obrazloženja, doveli do toga da ono postane puko prepričavanje sudskog predmeta. Ta „nepodnošljiva lakoća“ ukidanja prvostepenih presuda je posledica nastojanja žalbenog suda da se sa predmetom upozna, ne neposrednim proučavanjem spisa, već posredstvom obrazloženja presude. Objašnjenje za to se može naći u rastućem broju predmeta sa kojima su se suočavali sudovi pravnog leka, ali i njihovim čestim prodiranjem u činjeničnu ispravnost prvostepenih presuda upravo kroz određene nedostatke u obrazloženju. Tome je u velikoj meri doprinela i zakonska mogućnost neograničenog ukidanja prvostepenih presuda, pri čemu su, kao što je u radu objašnjeno, formalni nedostaci izreke i obrazloženja predstavljali najčešći osnov za takvo postupanje. Razumljivo je zato što su krivični postupci predugo trajali, a to je imalo za posledicu povredu prava na suđenje u razumnom roku kao jednog od prava koje obuhvataju standardi pravičnog suđenja.

Izlaz iz opisane situacije je potražen najpre u zakonskom ograničenju mogućnosti ukidanja prvostepenih presuda, kao i u novinama koje predviđa novi Zakonik o krivičnom postupku – uvođenjem instituta izdvojenog mišljenja koje može da bude javno objavljeno, mogućnošću da presuda bude bez ili samo sa delimičnim obrazloženjem, kao i svođenjem formalnih nedostataka presude na relativno bitne povrede odredaba krivičnog postupka o kojima drugostepeni sud ne vodi računa po službenoj dužnosti.

Ne treba naravno zaboraviti ni jemstva ustavne kontrole prava na pravično suđenje, pri čemu se Ustavni sud ne može baviti pitanjima utvrđivanja činjeničnog stanja i njegovim podvođenjem pod pravnu normu, jer je to u nadležnosti redovnih sudova. Polje ustavnosudske kontrole pretpostavlja postojanje greške u tumačenju koja se zasniva na načelno netačnom gledištu koje je od značaja za određeno ljudsko pravo, a posebno za obim njegove zaštite i ima naročit značaj u materijalnom smislu za konkretan slučaj.⁸¹

80 G. P. Ilić, *op. cit.*, 18.

81 K. Manojlović-Andrić, P. Četković, *op. cit.*, 173.

LITERATURA

- Béliveau P., Vaclair M. /2000/: *Traité général de preuve et de procédure pénales*, 7e édition, Les Éditions Thémis, Faculté de droit Université de Montréal, Montréal
- Clement G. /1990/: L'appel voie de nullité en procédure pénale, *Revue de science criminelle et de droit pénal comparé*, n° 2, Paris
- Département fédéral de justice et police Office fédéral de la justice /2001/: *Rapport explicatif relatif à l'avant-projet d'un code de procédure pénale suisse*, Bern
- Grubiša M. /1987/: *Krivični postupak Postupak o pravnim lijekovima*, Informator, Zagreb
- Guinchard S., Buisson J. /2002/: *Procédure pénale*, 2e édition, Litec Groupe LexisNexis, Paris
- Guinchard S. et al. /2007/: *Droit processuel Droit commun et droit comparé du procès équitable*, 4e édition, Dalloz, Paris
- Frison D. /2000/: *Introduction au droit anglais et aux institutions britanniques*, nouvelle édition entièrement refondue et mise à jour, Ellipses, Paris
- Ilić G. /2004/: *Granice ispitivanja prvostepene krivične presude*, „Službeni glasnik“, Beograd
- Ilić G. P. /2011/: Država versus kriminalitet i standardi ljudskih prava, in: L. Kron, B. Knežić (priredile), *Kriminal i državna reakcija: fenomenologija, mogućnost, perspektive*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd
- Jakšić A. /2006/: *Evropska konvencija o ljudskim pravima komentar*, Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Beogradu, Biblioteka Priručnici, Beograd
- Jekić Z. /1998/: *Pogrešne sudske presude*, Beograd
- Krapac D. /2002/: *Zakon o kaznenom postupku i drugi izvori hrvatskoga postupovnog prava*, četvrto izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Narodne novine, Zagreb
- Kuijjer M. /2004/: *The blindfold of Lady Justice Judicial Independence and Impartiality in Light of the Requirements of Article 6 ECHR*, E.M. Meijers Institut of Legal Studies of Leiden University, Leiden
- Manojlović-Adrić K., Četković P. /2011/: Ustavni sud i zaštita prava učesnika u krivičnom postupku, in: *Nova rešenja u krivičnom procesnom zakonodavstvu – teoretski i praktični aspekti*, Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu, „Intermex“, Beograd
- Marković B. /1926/: *Udžbenik srpskog krivičnog postupka s obzirom na projekat krivičnog postupka za Kraljevinu S.H.S.*, Beograd
- Pajvančić M. /2009/: *Komentar Ustava Republike Srbije*, Fondacija Konrad Adenauer, Beograd
- Pavišić B. /2008/: Novi hrvatski Zakon o kaznenom postupku, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, vol. 15, broj 2, Zagreb
- Piquerez G. /2000/: *Procédure pénale suisse Traité théorique et pratique*, Schulthess, Zürich
- Renucci J.-F. /2002/: *Droit européen des droits de l'homme*, 3e édition, L.G.D.J., Paris
- Soyer J.-C., Salvia M. /1999/: Article 6, in: L.-E. Pettiti, E. Decaux, P.-H. Imbert (sous la direction de), *La Convention européenne des droits de l'homme Commentaire article par article*, 2e édition, Economica, Paris
- Sudre F. /1997/: *La Convention européenne des droits de l'homme*, Quatrième édition corrigée, Presses Universitaires de France, coll. „Que sais-je?“, Paris
- Spencer J. R. /1998/: *La procédure pénale anglaise*, coll. „Que sais-je?“, Presses Univeristaires de France, Paris
- Trechsel S. (with the assistance of S. J. Summers) /2005/: *Human Rights in Criminal Proceedings*, Academy of European Law European University Institute, Oxford University Press, Oxford

- Vasiljević T. /1981/: *Sistem krivičnog procesnog prava SFRJ*, treće izmenjeno i dopunjeno izdanje, Savremena administracija, Beograd
- Vasiljević T., Grubač M. /2003/: *Komentar Zakonika o krivičnom postupku*, osmo izmenjeno i dopunjeno izdanje, „Službeni glasnik“, Beograd
- Važić N. /2011/: Redovni pravni lekovi u novom Zakoniku o krivičnom postupku, in: *Nova rešenja u krivičnom procesnom zakonodavstvu – teoretski i praktični aspekti*, Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu, „Intermex“, Beograd

Goran P. Ilić

University of Belgrade Faculty of Law
Constitutional Court of Serbia

RIGHT TO A REASONED COURT DECISION

SUMMARY

In addition to expressly stipulated guarantees of fair proceedings, the right to a fair trial also contains implicit guarantees which were developed through the practice of the European Court of Human Rights. Guided by the idea of the rule of law which has a specific meaning in the field of procedural law, the Court in Strasbourg set forth as an integral part of the right to a fair trial also the right to a reasoned court decision. The paper first points to the theoretical justification of this right, and proceeds to analyzing its existence in comparative law. Standards relating to the right to a reasoned decision developed through case-law of the European Court of Human Rights are presented in detail, covering also positions taken by Strasbourg institutions regarding decisions rendered by juries and the fact that they do not contain reasoning. The paper then proceeds to analyze provisions of the 2001 Criminal Procedure Code which pertain to shortcomings in the reasoning of a judgment as a basis for lodging an appeal. In relation to that, the paper analyses domestic case-law in the period from 1994 to 1998 and points to the fact that shortcomings in the reasoning has been the basis relied on most frequently by the appellate court when annulling the first instance judgment. A critique of theoretical positions and court practice whereby certain shortcomings in the reasoning in essence represent a basis for review of factual accuracy of a judgment is also provided. A review of solutions contained in the 2011 Criminal Procedure Code and changes to the rules regarding shortcomings of the reasoning as a basis for lodging an appeal is also provided. The paper also analyses new legislative solutions which provide a possibility for a judgment not to contain reasoning, under specific circumstances, or for it to be partial. Lastly, but in no way of less significance, the paper also considers jurisprudence of the Constitutional Court of Serbia and positions it has taken regarding the right to a reasoned decision.

Key words: reasoning, court decision, right to a fair trial, grave violation of criminal procedure rules, facts, court practice.

*Aleksandra Ilić**

Fakultet bezbednosti, Univerzitet u Beogradu

PRENASELJENOST ZATVORA – FENOMENOLOŠKI I ETIOLOŠKI ASPEKTI

Apstrakt: U radu se razmatra problematika prenaseljenosti zatvora kako u svetu, tako i u Republici Srbiji. Prenaseljenost zatvora je globalni fenomen, prisutan na svim kontinentima, o čemu govore i statistički podaci o stanju u zatvorima u svetu i kod nas. Ovaj fenomen se može posmatrati iz dva ugla. S jedne strane postoji veliki broj zatvorenika koji izdržavaju kaznu zatvora, a naročito kratke kazne zatvora, dok sa druge strane zatvorsku populaciju u značajnoj meri čine i lica koja se nalaze u pritvoru. S obzirom na to da su u pitanju različite vrste zatvaranja i problematika prenaseljenosti se mora razmatrati uzimajući u obzir i ovu činjenicu. U tom smislu treba analizirati i uzroke prenaseljenosti zatvora. Veliki broj izrečenih bezuslovnih kazni zatvora dovodi u pitanje mogućnost ostvarivanja ideje resocijalizacije. Takođe, javno mnjenje u većini zemalja, ali i u Srbiji smatra da je zatvaranje najbolji način rešavanja problema kriminaliteta i na taj način se vrši pritisak na one koji o tome odlučuju čime se dodatno doprinosi razvijanju problema prenaseljenosti.

Ključne reči: prenaseljenost zatvora, fenomenologija, etiologija, kratke kazne zatvora, pritvor, javno mnjenje.

UVOD

Prenaseljenost zatvorskih ustanova je jedan od najvećih problema savremenog sistema izvršenja krivičnih sankcija u kojoj već nekoliko vekova dominira kazna lišenja slobode.

Problem prenaseljenosti zatvorskih ustanova postoji u celom svetu, bez obzira na kontinent i konkretne države. Proces globalizacije nije mogao zaobići ni segment izvršenja krivičnih sankcija.

Zatvaranje je postalo popularan način rešavanja problema kriminaliteta. Javno mnjenje u većini zemalja podržava često izricanje kazne zatvora verovatno smatrajući da je to najbolji mogući način suzbijanja različitih oblika kriminaliteta. Tome doprinosi i stalno medijsko izveštavanje o kriminalitetu, pa je samim tim i stvorena slika da je vršenje krivičnih dela u porastu. Međutim, činjenica je da stopa kriminaliteta u većini država dugi niz godina opada, pa to ne može biti razlog stalnog povećanja zatvorske populacije. Navedeno stanje je posledica opšte retributivne politike koja veruje u zatvaranje kao najvažniju, a prećutno i jedinu meru kojom se može stati na put kriminalitetu.¹ Takođe, pritvor predstavlja najčešće korišćenu meru za nesmetano vođenje krivičnog postupka čime se značajno doprinosi povećanju

* asistent, alex.mag.ilic@gmail.com

1 Đ. Ignjatović /2010/: Kritička analiza stanja i tendencija u krivičnom izvršnom pravu Srbije, *Crimen* br. 2, Beograd, 197.

problema prenaseljenosti zatvorskih ustanova u mnogim državama. Zbog toga je važno ovaj problem posmatrati iz dva ugla. Prvi bi se odnosio na zatvaranje koje predstavlja izvršenje neke krivične sankcije zatvorskog karaktera pri čemu je akcenat na kazni zatvora s obzirom na to da je udeo ostalih takvih sankcija, u ukupnoj strukturi svih izrečenih krivičnih sankcija, veoma mali. Drugi bi se ticao zatvaranja koje predstavlja izvršenje mere pritvora.

Kad se razmatra problematika velikog broja lica kojima je izrečena bezuslovna kazna zatvora, mora se dovesti u vezu sa procesom resocijalizacije takvih osuđenika. Poslednjih decenija mogućnost resocijalizacije osuđenika se ozbiljno dovodi u pitanje. Nju je naročito teško sprovesti u uslovima prenaseljenosti zatvora. U takvim okolnostima i kazna zatvora gubi svoj značaj u velikoj meri, pa se postavlja pitanje na koji način izaći iz te krize. Ipak postoji mišljenje da, bez obzira na činjenicu da je ideja resocijalizacije i popravljanja osuđenika postala uglavnom samo mrtvo slovo na papiru, ne postoji bolji način kontrole kriminaliteta u savremenom društvu od zatvaranja.

Ovde su samo kratko spomenuti neki fenomenološki i etiološki aspekti problema prenaseljenosti zatvora. U daljem tekstu će biti više reči o ovoj problematici.

1. PRENASELJENOST ZATVORA KAO GLOBALNI PROBLEM

Kako je zatvaranje u čitavom svetu postalo uobičajen način rešavanja problema kriminaliteta, tako se i broj zatvorenika stalno uvećava. Nagli porast zatvorske populacije se može s jedne strane objasniti činjenicom da je u savremenom društvu preovladala ideja da se ljudi šalju u zatvor pre svega da bi se kaznili, a ne da bi se učinili boljim.² Na taj način se i jedna od osnovnih ideja modernog sistema izvršenja kazne zatvora, ideja resocijalizacije, dovodi u pitanje. Čini se kao da se u ovom segmentu krećemo retrogradno, da se vraćamo u vreme kada se kazna zatvora po prvi put uvodila u sistem krivičnih sankcija i kada je stanje u prvim zatvorima bilo katastrofalno. Iako su prošla dva veka koja su bila obeležena pokušajima da se stanje u ovoj oblasti popravi, prenaseljenost zatvora i loši uslovi života zatvorenika predstavljaju samo neke od činilaca koji nas nažalost vraćaju u doba prvih reformatora sistema izvršenja kazne zatvora.

Prenaseljenost se javlja onda kada se u zatvorima nalazi više zatvorenika nego što to kapaciteti dozvoljavaju. Pod zatvorenicima svakako ne treba podrazumevati samo lica koja su osuđena na kaznu zatvora u krivičnom i prekršajnom postupku, u ovu kategoriju spadaju i lica zadržana u pretkrivičnom postupku, zatim ona koja su pritvorena tokom krivičnog postupka, kao i lica prema kojima su određene mere bezbednosti povezane sa lišenjem slobode.

Iako je prenaseljenost zatvora prisutna u čitavom svetu, ne postoje precizni kriterijumi za utvrđivanje njenih razmera, tako da se za svaku državu mora izvršiti posebna analiza stanja u zatvorima.³ Međutim, statistički podaci o ukupnom broju zatvorenika i njihovoj strukturi koje vode različite međunarodne organizacije za većinu država sveta mogu poslužiti kao okvir za razumevanje ovog fenomena.

1.1. Porast zatvorske populacije u svetu

Statistički podaci o broju zatvorenika u zatvorima širom sveta samo potvrđuju da je reč o globalnom problemu. Od 1980. godine na svetskom nivou beleži se stalni porast tzv. zatvorske populacije. Za razliku od država sa drugih kontinenata, evropske zemlje su se od-

2 N. Mrvić-Petrović /2007/: *Kriza zatvora*, Beograd, 133.

3 Y. Jewkes, J. Bennett (eds.) /2008/: *Dictionary of Prisons and Punishment*, Devon, 194.

likovale relativno niskom stopom zatvaranja (izraženom odnosom broja zatvorenih lica prema ukupnom broju građana određene države). Međutim, poslednjih godina se i u Evropi uočava trend povećanja te stope i porast zatvorske populacije, uz postepeno ujednačenje stope zatvaranja među različitim zemljama Evrope.⁴ Tako kada se govori o Velikoj Britaniji, stalni rast zatvorske populacije beleži se još od 50-ih godina, ali svoju kulminaciju dostiže 80-ih godina prošlog veka, tačnije 1988/1989. godine da bi u narednim godinama došlo prvo do pada, pa onda opet do porasta zatvorske populacije. U februaru 2008. godine dostiže se rekordnih 81, 861 zatvorenika. Konstantni porast zatvorske populacije nije u saglasnosti sa opadanjem stope kriminaliteta koje je prisutno još od sredine 90-ih godina prošlog veka.⁵

O važnosti problema prenatrpanosti zatvora i porastu broja zatvorenika na evropskom kontinentu govori i odgovarajuća Preporuka Saveta Evrope⁶ u kojoj se ističe da je reč o fenomenima koji predstavljaju izazov za zatvorske uprave i celokupno pravosuđe, kako u pogledu ljudskih prava, tako i u pogledu efikasnog upravljanja zatvorskim ustanovama.

Najnovije osmo izdanje Svetske liste zatvorske populacije (*World Prison Population List*) koju periodično objavljuje Međunarodni centar za istraživanje zatvora (*International Centre for Prison Studies*) samo potvrđuje višedecenijski trend stalnog povećanja broja zatvorenika.⁷ Procena je da se preko 9,8 miliona ljudi širom sveta nalazi u zatvorskim ustanovama,⁸ pri čemu su u najvećem broju u pitanju pritvorena lica ili osuđeni zatvorenici. Sjedinjene Američke Države imaju najveću kvotu zatvorske populacije na svetu, 756 na 100.000 stanovnika. Prenaseljenost zatvora predstavlja problem broj jedan kad je reč o zatvorskom sistemu SAD, bez obzira što se stalno grade novi zatvori. Ona nije rezultat povećanja stanovništva ili veće stope kriminaliteta, već razloge treba tražiti u strogim zakonima u vezi sa drogom.⁹ Međutim, ekonomska kriza je očigledno imala uticaj i na donošenje odluka u vezi sa zatvorima, pa je tako u SAD na nacionalnom nivou postignut konsenzus u pogledu neophodnosti smanjenja zatvorske populacije.¹⁰

Iako je prenaseljenost zatvora prisutna na svim kontinentima, postoje značajne razlike u stopama zatvorske populacije između različitih područja ali i u okviru istog kontinenta između različitih država. Kada je u pitanju afrički kontinent, postoje velike razlike u prosečnim stopama između država zapadne Afrike (35) i južne Afrike (231). Tradicionalne velike stope zatvorske populacije na tlu Južne Amerike dolaze posebno do izražaja u državama Karipske oblasti (324,5). Tako je u jednoj od država podsaharske Afrike zabeležena ispovest zatvorenika koji su opisali kako spavaju u serijama: dok jedan spava po četiri sata na podu, ostali stoje oko zidova ćelije čekajući na svoj red.¹¹ I azijski kontinent je prošaran raznolikostima po pitanju stopa, pa je tako u proseku najmanje zatvorenika u oblasti jugo-centralne Azije, 53 na

4 Dostupno na: http://www.kcl.ac.uk/depsta/law/research/icps/downloads/wpp1-8th_41.pdf. Pristupljeno: 05.03.2011.

5 E. Carrabine, P. Cox, M. Lee, K. Plummer, N. South /2009/: *Criminology: A Sociological Introduction*, Great Britain, 365 i 366.

6 Preporuka br. R (99) 22 Komiteta ministara Saveta Evrope državama članicama o prenatrpanosti zatvora i porastu broja zatvorenika. *Council of Europe, Committee of Ministers: Recommendation No. R (99) 22 concerning prison overcrowding and prison population inflation*.

7 Dostupno na: http://www.kcl.ac.uk/depsta/law/research/icps/downloads/wpp1-8th_41.pdf. Pristupljeno: 05.03.2011.

8 Taj broj se u odnosu na stanje navedeno u prethodnom, sedmom izdanju Svetske liste zatvorske populacije uvećao za otprilike 550.000 novih zatvorenika.

9 F. E. Hagan /2008/: *Introduction to Criminology: Theories, Methods, and Criminal Behavior*, USA, 468 i 469.

10 T. R. Clear, D. Schrantz /2011/: *Strategies for Reducing Prison Population*, *The Prison Journal*, London, 139.

11 Y. Jewkes, J. Bennett J. (eds.), *op. cit.*, 194.

100.000, a najveći u državama centralne Azije (bivše sovjetske republike) oko 184 na 100.000 stanovnika. U Okeaniji (uključujući Australiju i Novi Zeland) prosečna stopa je 124,5.

Stanje na evropskom kontinentu, kada se uporedi sa ostalim oblastima, ne pokazuje tolike raznolikosti između država, ali i tu se može govoriti o državama čije su stope zatvaranja izuzetno velike, poput Rusije i Turske (229) (radi se o državama koje se nalaze na dva kontinenta). Ukoliko se analiziraju podaci za južnu Evropu, mogu se uočiti određene specifičnosti. Tako najveću stopu zatvorenih lica (preko 150) imaju Španija, Gibraltar i Albanija, a najmanju Andora (37). Takođe, bilo bi zanimljivo analizirati stope zatvorenih lica u državama bivše Jugoslavije. Među ovim državama, upravo Srbija ima najveću stopu zatvorenih lica (122), a najmanju Slovenija (65).¹²

U pojedinim državama pritvorena lica čine većinu zatvorenika čime se mera pritvora, koja bi po pravilu trebalo da bude izuzetna, pretvorila u uobičajeni, redovni način obezbeđenja prisustva okrivljenog tokom krivičnog postupka. Tako se u državama bivšeg Sovjetskog Saveza, u periodu koji je prethodio njenom raspadu, primenjivala mera pritvora po neakvom automatizmu, bez uzimanja u obzir dodatnih kriterijuma.¹³ Problem velikog broja pritvorenika postoji i u državama u kojima sudski postupci traju dugo, kao i u onim koji ne obezbeđuju svim pritvoreniciima jednako, bez razlike adekvatnu odbranu tokom postupka.

Neki od novijih podataka o procentualnom učešću pritvorenika u ukupnom broju zatvorenih lica, ako se posmatra čitav svet, pokazuju da skoro 40 država u svojim zatvorima ima preko 50% pritvorenika u ukupnoj strukturi stanovnika zatvorskih ustanova. U pitanju su uglavnom države Azije, Afrike i Južne Amerike, pri čemu se na tom spisku nalaze i tri male evropske države, Monako, Andora i Crna Gora u kojoj pritvorenici čine 59,7% ukupne zatvorske populacije.

Kada se analiziraju podaci u državama bivše Jugoslavije, o broju pritvorenika i njihovom relativnom učešću u ukupnom broju zatvorenika mogu se izvući neki zaključci. Srbija i Hrvatska imaju isti procenat pritvorenih lica u ukupnom broju zatvorenika (28,6%), a Slovenija 24,4%. Kada je Bosna i Hercegovina u pitanju, razdvojeni su podaci o Federaciji odnosno Republici Srpskoj i između ova dva entiteta postoje neznatne razlike (Federacija 19,4%, a Republika Srpska 18,2%). Najnižu stopu pritvorenih lica od bivših jugoslovenskih republika ima Makedonija (16,9%). Crna Gora u velikoj meri odstupa od svih ostalih država jer je učešće pritvorenih lica dva puta veće nego u Srbiji i Hrvatskoj, dva i po puta u odnosu na Sloveniju, tri puta u odnosu na Bosnu i Hercegovinu i čak tri i po puta u odnosu na Makedoniju. Ako se ostavi po strani problem koji Crna Gora ima sa brojem pritvorenika, očigledno je da i Srbija zajedno sa Hrvatskom spada u grupu zemalja u kojima je potrebno rešavati problem prenaseljenosti zatvora i aktivnostima čiji bi cilj bio smanjenje broja pritvorenih lica, odnosno većim korišćenjem alternativa ovoj meri za obezbeđenje prisustva okrivljenog u krivičnom postupku.

1.2. Porast broja zatvorenika u Republici Srbiji

Prenaseljenost zatvorskih ustanova je svakako problem i u Republici Srbiji. Svetski trend porasta zatvorske populacije u poslednjih nekoliko decenija zahvatio je i Srbiju. Povećanje stope zatvaranja se u Srbiji registruje od 1991. godine, pri čemu najveći doprinos tome ima izricanje kazne zatvora do šest meseci.¹⁴ Sa druge strane, ne sme se zanemariti ni problem velikog broja pritvorenih lica.

12 U tabeli su prikazani podaci i za Kosovo, ali oni nisu uzeti u obzir iz više razloga, a najvažniji je da ti podaci nikako ne mogu odražavati pravo stanje stvari.

13 Dostupno na: http://www.kcl.ac.uk/depsta/law/research/icps/downloads/wpp1-8th_41.pdf. Pristupljeno: 05.03.2011.

14 *Strategija za smanjenje preopterećenosti smeštajnih kapaciteta u zavodima za izvršenje krivičnih sankcija u Republici Srbiji (2010–2015)* usvojena od strane Vlade Republike Srbije, dostupno na: <http://>

Čini se kako je zatvaranje, bilo kao krivična sankcija u vidu kazne zatvora, bilo kao mera za obezbeđenje prisustva okrivljenog u krivičnom postupku u formi pritvora, postalo u očima javnosti omiljeni i jedini mogući način rešavanja problema kriminaliteta. Nekritičko zalaganje za što češće korišćenje zatvora podrazumeva i da se od pravosudnih organa očekuje da razmišljaju i postupaju u skladu sa tim očekivanjima. Posledica takvog pristupa je sve složenije stanje u zatvorskom sistemu i sa sve izraženijim problemima: nemogućnost poštovanja usvojenih standarda u postupanju sa licima lišenim slobode, priznizacija ostavlja duboke i trajne posledice na zatvorenike, korekcija ličnosti i ponašanja zatvorenika je minimalna, a povrat je sve izraženiji.¹⁵ Polako ali sigurno vraćamo se starom dobrom retributivističkom principu i kažnjavanju sa ciljem da se učiniocu isključivo nanese zlo zbog zla koje je on naneo izvršenjem krivičnog dela. Zaboravlja se da je jednom u prošlosti penološka praksa pokazala da represivna funkcija kazne ne može bitno doprineti opadanju kriminaliteta, a da će se i recidivizam pojavljivati u sve većem broju slučajeva.¹⁶ Tako i u današnje vreme, više nas ne zanima da li je učinioce moguće popraviti, a i postavlja se pitanje da li ih je uopšte moguće resocijalizovati u uslovima prenaseljenosti zatvora.

U periodu do 2003. godine broj zatvorenih lica u Republici Srbiji kretao se u ustaljenom okviru između 5.000 i 6.000. Od 2003. godine godišnja stopa rasta zatvorske populacije iznosi preko 10%, pa tako danas ukupno povećanje u odnosu na pomenutu godinu premašuje 60%.¹⁷

Možda bi bilo zanimljivije razmotriti kretanje ovog povećanja iz godine u godinu analizom strukture zatvorske populacije.

Struktura zatvorenih lica u toku 2009. godine

zatvorena lica	31.12.2008	30.11.2009	% uvećanja
pritvoreni	2.373	2.941	23,93%
osuđeni na kaznu zatvora	6.709	7.260	8,21%
mere lečenja	218	242	11,00%
maloletnički zatvor	42	43	2,28%
vaspitna mera	191	232	21,46%
prekršajno kažnjeni	168	256	52,38%
ukupno	9.701	10.974	13,12%

Podaci iz 2009. godine pokazuju na koji način je u toku te godine došlo do povećanja zatvorske populacije, odnosno kako se struktura zatvorenih lica promenila tokom te jedne godine. Iako na prvi pogled značajno izgleda povećanje broja npr. prekršajno kažnjenih (čak 52,38% u odnosu na prethodnu godinu), u ukupnom broju zatvorenih lica njihov udeo je mali, tako da bez obzira na povećanje ne utiče bitno na problem prenaseljenosti zatvora. Isto se može reći i za povećanje broja izrečenih vaspitnih mera (21,46%), mera lečenja (11%) ili maloletničkog zatvora (2,28%) s obzirom da je udeo i ovih sankcija u ukupnom broju veoma mali. Ono što predstavlja najveći problem prenaseljenosti zatvora u Srbiji je konstantno povećanje broja osuđenih lica na kaznu zatvora (u toku 2009. godine za 8,21%), kao i masovno određivanje pritvora koje se u toku analizirane godine povećalo za 23,93%.

www.srbija.gov.rs/vesti/dokumenti_sekcija.php?pf=1&tid=45678&url=%2Fvesti%2Fdokumenti_sekcija.php%3Fpf%3D1%26id%3D45678, pristupljeno: 01. 03.2011.

15 Z. Stevanović, Međunarodni standardi u postupku izvršenja krivičnih sankcija, in: *Savremene tendencije krivične represije kao instrument suzbijanja kriminaliteta*, Bijeljina, 2010, 332.

16 Z. Stevanović, *Otvoreni zatvori*, Beograd, 2008, 46.

17 Strategija, *op. cit.*

Praćenjem kretanja broja zatvorenih lica tokom višegodišnjeg perioda moguće je uočiti trend i u skladu sa tim donekle predvideti kako će biti u bliskoj budućnosti. Postoje procene da bi se, ako se ima u vidu uočeni trend, realno moglo očekivati da u 2010. godini broj zatvorenih lica dostigne 12.000, a da u 2012. godini bude veći od 14.000.¹⁸

Tabela broj 1: Broj zatvorenih lica (2005–2009)

31.12.2005	31.12.2006	31.12.2007	31.12.2008	31.12.2009
8.078	7.893	8.970	9.701	10.974

2. UZROCI PRENASELJENOSTI ZATVORA

Postavlja se pitanje uzroka stalnog povećanja zatvorske populacije i samim tim prenaseljenosti zatvora na koje je teško dati jednoznačan odgovor. Kao najlogičnije se nameće objašnjenje koje uzrok tog povećanja nalazi u potrebi da se suzbije kriminalitet, kako sveukupni, tako i njegovi posebni oblici, pre svega oni najopasniji. Međutim, istraživanja nisu dokazala korelaciju između povećane stope kriminaliteta i primene oštrije kaznene politike, tako da nedostaju jasni razlozi naglog povećanja primene kazne zatvora i to naročito ako se ima u vidu da su npr. stope presuđenog kriminaliteta u državama do 2000g. stagnirale ili opadale, a stope zatvaranja rastle.¹⁹ Treba imati u vidu i činjenicu da su u današnje vreme tehnike otkrivanja i dokazivanja krivičnih dela usavršene, pa se mnogo više slučajeva procesuiraju i samim tim se u većem broju izriču krivične sankcije.²⁰

Šta je onda dovelo do prenaseljenosti zatvorskih ustanova u čitavom svetu ako nije u pitanju povećana stopa presuđenog kriminaliteta? Mnogi autori ističu presudnu ulogu izmenjenog društveno-ekonomskog modela funkcionisanja nacionalnih država počev od sedamdesetih godina XX veka koji se prvo pojavio u zemljama anglo-američkog područja da bi se onda u skladu sa principom globalizma počeo širiti po celom svetu. U pitanju je prelazak sa koncepta države blagostanja u sferu neoliberalnog kapitalizma koji je podrazumevao zaostavanje nejednakosti u raspodeli društvenog bogatstva, tako da siromašni, nezaposleni, beskućnici i prosjaci postaju teret za društvo koje na te socijalne pojave odgovara represivnom kriminalnom politikom i povećanjem broja zatvorenika.²¹ U pitanju je tzv. „nova penologija“ koja u prvi plan stavlja pojmove rizika i verovatnoće, nije zainteresovana za uzroke koliko za kontrolu kriminalnog ponašanja, ne teži da smanji kriminalitet, već da ga kontroliše uz što manje troškove, nema aspiraciju da rehabilituje, reintegriše, već se temelji na upravljanju rizikom, pre svega kroz kontrolu i zatvaranje prestupnika.²² Takve okolnosti na najbolji mogući način koriste političari koji pozivajući se na potrebu da se građani zaštite od kriminaliteta, zalažu za represivnu politiku suzbijanja kriminaliteta koja podrazumeva masovna lišenja slobode, veliki broj pritvorenika, kao i često izricanje kazne zatvora, iako bi se svrha izvršenja krivičnih sankcija u mnogim slučajevima mogla postići i nekim drugim alternativnim sankcijama. To je naročito bio slučaj u Velikoj Britaniji i SAD gde se najpre ispoljio taj fenomen. Nepoklapanje stvarnog obima kriminaliteta i masovnog zatvaranja u tim zemljama se vezuje za ime Ronalda Regana i Margaret Tačer, odnosno njihovu politiku poznatu kao „reganizam“ i „tačerizam“.²³

18 *Ibidem*.

19 N. Mrvić-Petrović, *op. cit.*, 142.

20 M. Pavlović /2006/: Prekobrojnost zatvorske populacije, *Pravni život*, Beograd, br. 9, 932.

21 N. Christie, *Kriminalitets kontroll som industri. Mot GULAG vestling type?*, Universitetsforl, 1993, Oslo, navedeno prema: N. Mrvić-Petrović, *op. cit.*, 150.

22 S. Soković, /2011/: Izvršenje krivičnih sankcija – mogućnosti i perspektive– in: *Kriminal i državna reakcija: fenomenologija, mogućnosti, perspektive* (Kron L. ed.), Beograd, 312.

23 Z. Nikolić /2009/: *Savremena penologija – Studija kazni i kažnjavanja*, Beograd, 128 i 129.

Na nekom osnovnom nivou do povećanog zatvaranja dolazi zbog toga što sudovi šalju više ljudi u zatvor. Neki autori smatraju da je uzrok porasta zatvaranja kombinacija nekoliko faktora koji uključuju: sve veću naklonost javnosti prema kažnjavanju zatvaranjem, strožiji zakoni kojima se propisuju krivična dela, neke promene u obrascima izvršenja nekih krivičnih dela pa samim tim i percepcija tih promena od strane onih koji odlučuju.²⁴ Međutim, masovnost zatvaranja je podrazumevala i da u toj sferi dođe do izražaja nejednakost među građanima s obzirom da nisu svi u istom „riziku“ da budu zatvoreni. Tu je možda najbolji primer SAD u kojoj najviše dolaze do izražaja te raznolikosti, rasne, verske ili etničke. Tako je npr. rat protiv droga doveo do toga da se više crnaca Amerikanaca nalazi u zatvorima nego u koledžima.²⁵ Međutim ni ostale države koje pokušavaju da slede primer Amerike, nisu imune na te različitosti.

U poslednjih nekoliko godina sve su uočljivija i socijalna raslojavanja koja takođe mogu uticati na fenomen o kojem se na ovom mestu govori. Taj uticaj se pre svega ispoljava tako što se u većem broju kažnjavaju oni koji se nalaze niže na socijalnoj lestvici ili koji se razlikuju po rasnoj, verskoj, etničkoj pripadnosti, kao i zbog drugačijeg političkog opredeljenja. S druge strane, moguće je da ta masovnost kažnjavanja pripadnika pojedinih društvenih grupa izostane, ali onda često biva oštrija.²⁶

Teorija etiketiranja je možda na najbolji način pružila objašnjenje procesa selekcije osoba koje zbog svojih određenih karakteristika imaju više šanse da dođu pod udar mehanizama krivičnogopravnog progona nego osobe koje ne poseduju takve karakteristike. To posledično dovodi do stvaranja *stereotipa* kriminalaca ili profila tipičnog izvršioca krivičnog dela. Stereotip tako izaziva odbojnost kod viših socijalnih slojeva, razvija se osećaj ugroženosti od takvih lica i potrebe zajedničke borbe protiv njih što u stvari predstavlja *društvenu funkciju stereotipa*. Takođe, stereotip privlači pažnju organa formalne socijalne kontrole i upućuje ih da potencijalne i nepoznate učinioce krivičnih dela traže među pripadnicima tih marginalizovanih društvenih grupa (crnci, Romi, siromašni) koji zbog toga često bivaju pogrešno etiketirani kao prestupnici.²⁷ S obzirom na smanjenu toleranciju prema tim društvenim grupama, njihovi pripadnici imaju više šansi da se nađu u pritvoru ili da budu osuđeni na bezuslovnu kaznu zatvora u odnosu na druge koji ne pripadaju nekoj marginalizovanoj grupi. Šta će u kojoj sredini predstavljati stereotip kriminalca zavisi od dominantnog kulturno-ekonomskog modela. To su npr. u SAD-u mladi muškarci, neobrazovani i siromašni, nezaposleni, pri tom najčešće Afro-Amerikanci ili Hispanci.²⁸ Prosečan osuđenik u Rusiji ima ispod 30 godina, uglavnom sa srednjim stručnim obrazovanjem, pri čemu njih 60% nije bilo zaposleno pre nego što je dospelo u zatvor.²⁹

2.1. Pritvor i prenaseljenost zatvora

Trend masovnog određivanja pritvora u velikom broju zemalja možda najviše doprinosi održavanju i razvoju problema prenaseljenosti zatvorskih ustanova i zbog toga se čini važno da se to izdvoji kao poseban uzročni faktor. Statistički podaci o učešću pritvorenika u ukupnoj strukturi zatvorenih lica samo potvrđuju ovu konstataciju kao i stalan rast broja pritvorenika u čitavom svetu.

24 E. Carrabine, P. Cox, M. Lee, K. Plummer, N. South, *op. cit.*, 366.

25 F. E. Hagan, *op. cit.*, 469.

26 N. Mrvić-Petrović, *op. cit.*, 152.

27 Đ. Ignjatović, *Kriminologija*, Beograd, 2011, 81.

28 N. Mrvić-Petrović, *op. cit.*, 154.

29 A. Bobrik et. al. /2005/: Prison Health in Russia, *Journal of Public Health Policy*, 26, No. 1, 30–59., navedeno prema: N. Mrvić-Petrović, *op. cit.*, 154.

Pritvor je očigledno popularna mera za obezbeđenje prisustva okrivljenog u krivičnom postupku. Ovom merom se na najlakši način rešava dilema šta sa okrivljenim dok traje krivični postupak. A da li je taj najlakši način ujedno i najbolji, kompleksno je pitanje. Kao i u svim stvarima, i kod određivanja pritvora potrebno je naći odgovarajuću meru. Ukoliko se ta mera ne pronade, jedna od najvećih posledica je prenaseljenost zatvora. Odnosno prenaseljenost zatvora je možda najveći problem kad je pritvor u pitanju jer se pritvorenici moraju odvojiti od osuđenih lica i smeštajni kapaciteti namenjeni ovoj kategoriji zatvorenika usled njihovog prekomernog broja uglavnom su nedovoljni. To onda stvara dodatni niz problema, ali o tome će biti reči u delu koji se odnosi na posledice prenaseljenosti zatvorskih ustanova.

Pritvor je najteža mera kojom se obezbeđuje prisustvo okrivljenog tokom krivičnog postupka i zbog toga bi je trebalo određivati samo ako je to neophodno radi vođenja krivičnog postupka i ako se ista svrha ne može ostvariti drugom merom.³⁰ Podrazumeva se i da mora biti ispunjen neki od zakonskih razloga za njeno određivanje. Tako je npr. u još važećem Zakoniku o krivičnom postupku Republike Srbije,³¹ predviđeno kada se nekom licu u odnosu na koga postoji osnovana sumnja da je učinio neko krivično delo, može odrediti pritvor.

Pritvor ponekad može trajati nekoliko godina tako da neki pritvorenici duže borave u pritvoru nego što bi im mogla biti izrečena kazna zatvora za dela za koja su okrivljeni. Može se izdvojiti nekoliko faktora koji utiču na dužinu trajanja pritvora:³²

- brzina kojom se sprovodi istraga
- kapacitet sistema transporta okrivljenih iz zatvora u sud
- dostupnost branilaca i zaštitnika prava pritvorenika
- broj predmeta u sudovima i raspoloživa sredstva za vođenje suđenja
- pod određenim uslovima, zainteresovanost pritvorenog lica da se odugovlači suđenje što je više moguće

Odgovornost za predugo trajanje pritvora u mnogim državama leži na svim akterima krivičnog procesa, ali se neke specifičnosti vezane za pojedine aktere ipak mogu izdvojiti. Policija i tužilaštvo su najzaslužniji za povećanje broja pritvorenika. Policija prvo hapsi osumnjičene koji onda aktivnošću tužilaštva završe u pritvoru. Neki autori smatraju da je tužilaštvo nekako ostalo najmanje vidljiv deo krivičnog procesa i u mnogim državama je karakteristično odsustvo javne odgovornosti ovog organa. Odluke u vezi sa optužbama, u smislu da li će se neko goniti i za koja krivična dela, imaju suštinski uticaj na veličinu i sastav zatvorske populacije.³³ Tužioci ponekad smatraju da imaju više šanse da dođu do dokaza ako se okrivljeni nalazi u pritvoru pre suđenja a možda i da dobiju priznanje krivice. Pritisak zbog teških uslova boravka u prenaseljenim pritvorskim jedinicama okrivljeni pokušavaju da prevaziđu priznanjem krivice samo da bi ubrzali čitav proces i omogućili sebi da, nakon donošenja pravnosnažne presude, pređu u bolju sredinu.³⁴

U nekim državama tužilaštvo može da zabrani pritvorenima posete porodice i prijatelja, a negde može i da zahteva da se onemoguću komunikacija između samih pritvorenika u

30 M. Škulić 2009/: *Krivično procesno pravo*, Beograd, 142.

31 Zakonik o krivičnom postupku Republike Srbije („Službeni list SRJ“, br. 70/01 i 68/02 i „Službeni glasnik RS“, br. 58/04, 85/05, 85/05, 115/05, 49/07, 20/09-dr. zakon, 72/09 i 76/10).

32 Pre-trial detention, *Guidance Note 5*, KING'S College London, International Centre for Prison Studies, dostupno na: <http://www.kcl.ac.uk/depsta/law/research/icps/downloads/gn5-pre-trial-detention.pdf>. Pristupljeno: 15. 03. 2011.

33 A. Rutherford /1984/: *Prisons and the Process of Justice-The Reductionist Challenge*, London, 26.

34 Pre-trial detention, *Guidance Note 5*, KING'S College London, International Centre for Prison Studies, dostupno na: <http://www.kcl.ac.uk/depsta/law/research/icps/downloads/gn5-pre-trial-detention.pdf> . Pristupljeno:15. 03. 2011.

istom zatvoru. Posledica ovakvih zahteva u stvari predstavlja zabranu društvenih aktivnosti pritvorenika koji neretko u ćelijama provode 23 sata dnevno.³⁵

Učestalo određivanje pritvora predstavlja jedan od ključnih razloga preopterećenosti zavoda za izvršenje krivičnih sankcija i u Republici Srbiji. O tome svedoči i podatak da u ukupnom broju osuđenih, primljenih u toku 2008. godine na izdržavanje kazne zatvora u trajanju do tri godine, udeo onih koji su u toku krivičnog postupka bili u pritvoru iznosi 34%.

Pored tužilaštva, odgovornost donekle za takvu situaciju snose i sudovi pre svega zbog predugog trajanja postupaka. Jedan od problema je i inertnost sudova koji se retko udubljuju u ispitivanje da li tokom postupka i dalje postoje razlozi jednom određenog pritvora, odnosno u praksi to izgleda tako da ko jednom uđe u pritvor teško iz njega izlazi, a novi pritvorenici stalno dolaze i na taj način samo raste problem prenaseljenosti zatvora. Zaključak međunarodnih organizacija je da je kaznena politika država krivac za prenaseljenost zatvora, a ne povećana stopa kriminaliteta.³⁶

2.2. Kratke kazne zatvora i prenaseljenost

Ne postoji opšta saglasnost oko toga šta se podrazumeva pod kratkim kaznama zatvora. Uobičajeno je da se takvim kaznama smatraju one do šest meseci, ali postoje i gledišta da bi to trebalo da budu one do godinu dana.³⁷ Iako na ovom mestu nije moguće izvršiti uporednu analizu udela kratkih kazni zatvora u ukupnoj strukturi izrečenih kazni zatvora, u Republici Srbiji one u velikoj meri utiču na problem prenaseljenosti zatvora. Bez obzira na koji način se one definišu, kratkotrajne kazne zatvora su dosta zastupljene u ukupnoj strukturi izrečenih kazni zatvora i uz uslovne osude čine najveći deo svih izrečenih krivičnih sankcija u Republici Srbiji u poslednjih nekoliko godina. To znači da je u strukturi ukupno izrečenih kazni zatvora i dalje izrazito zastupljena kazna zatvora do šest meseci i kazna zatvora preko šest meseci do dve godine. Ovakva kaznena politika direktno utiče na preopterećenost smeštajnih kapaciteta zavoda za izvršenje krivičnih sankcija, jer se iz godine u godinu održava veliki broj osuđenih na kaznu zatvora do 6 meseci, koji stupe na izdržavanje (u periodu od 2005. do 2009. godine oni su u proseku činili 41,6% od ukupnog broja osuđenih koji stupe na izdržavanje kazne).³⁸

Rezultati nekih istraživanja su pokazali da među osuđenim licima na kratke kazne zatvora značajan procenat čine oni starosti između 21 i 35 godina. U pitanju su lica koja se nalaze u godinama kada se stvara profesionalna karijera i zasniva porodica što predstavlja procese važne kako za pojedince, tako i za društvo u celini pa se čini da bi sa kriminalno-političkog stanovišta bilo celishodnije da se kratke kazne zatvora zamene nekim alternativnim kaznama.³⁹ S obzirom da se među osuđenima na kratke kazne zatvora nalazi značajan broj onih koji su osuđeni za dela imovinskog kriminaliteta, postavlja se pitanje uolikoj meri zatvaranje uopšte može da utiče na ova lica u smislu uticaja da ubuduće ne vrše krivična dela. Zatvori su pogodna mesta da se sklonost ka vršenju takvih krivičnih dela dodatno razvije, da se nauče još neke veštine. Zbog toga ne treba da čudi da među osuđenim na kratke kazne zatvora ima dosta recidivista, kao i multirecidivista.⁴⁰ Kako kratko vreme inače nije dovoljno da se proces resocijalizacije sprovede, onda bi trebalo ozbiljno razmisliti o

35 *Ibidem.*

36 Z. Nikolić, *op. cit.*, 129.

37 Đ. Ignjatović, *Kriminologija, op.cit.*, 173,

38 Strategija, *op. cit.*

39 M. Radoman /2002/: Stavovi osuđenih na kratke kazne zatvora, *Prava čoveka*, Beograd, br. 5–6, 48.

40 *Ibid.*, Prema rezultatima ovde navedenog istraživanja, čak 46% osuđenika na kratke kazne zatvora su recidivisti od kojih 12% multirecidivisti.

smanjenju učesća kratkih kazni zatvora u ukupnoj strukturi izrečenih krivičnih sankcija i njihovoj zameni npr. novčanom kaznom ili radom u javnom interesu.

2.3. Uticaj javnog mnjenja na porast broja zatvorenika

U kojoj meri stavovi javnog mnjenja utiču na donošenje sudskih odluka u vezi sa određivanjem pritvora ili izricanjem безусловnih kazni zatvora je veoma zanimljivo pitanje. Javnost je pretežno represivno orijentisana i postoji mišljenje da se zatvaranjem mogu rešiti ako ne svi, onda većina problema u vezi sa kriminalitetom. Da li je šira javnost uopšte upoznata sa životom u zatvoru? Ogroman broj ljudi nije nikada bio u zatvoru, niti je imao priliku da obiđe neki zatvor osim ako su bili u poseti nekom ili su sami bili zatvoreni.⁴¹ Stavovi u javnosti se iznose putem medija, tako da je važno istaći njihovu odgovornost u tom procesu jer pogrešna medijska slika o zatvorima utiče i na percepciju života u njima. Zahvaljujući uticaju medija predstave građana o zatvorima, njihovim stanovnicima i životu u njima su pune stereotipa i pogrešnih shvatanja.

Utisak je da se o problemima u vezi sa funkcionisanjem zatvorskog sistema u javnosti nerado govori. Većinu ljudi obično ne interesuju problemi sa kojima se zatvorenici suočavaju jer po njima, oni su dobili ono što su zaslužili. Sa druge strane, neka istraživanja su pokazala da građani u velikom broju smatraju da je život u zatvoru lak što onda dovodi do pritiska javnosti na sudove i povećanog kažnjavanja kaznom zatvora, jer ako je zatvorski život jednostavan, treba što češće izricati kaznu zatvora.⁴²

Međutim, zatvorski život je daleko od jednostavnosti u većini zatvora u svetu. Činjenica nedovoljnosti smeštajnih kapaciteta naspram broja zatvorenika je dovoljna da ukaže da problemi itekako postoje i da ih je potrebno rešavati. Za to vreme javnost budno prati da li je pritvor određen svakome kome je trebalo i da li je izrečena bezuslovna kazna zatvora uvek kada je sud javnosti smatrao da to tako treba. Postaje manje važno da li su stvarno ispunjeni uslovi bilo za određivanje pritvora, bilo za kažnjavanje zatvorom. Ako se javnost zainteresuje za neki slučaj, raste pritisak na sudove da se on okonča na prihvatljiv način što u praksi znači donošenje „kompromisnih presuda“, presuda koje nisu u potpunosti dokazno utemeljene i koje neretko podrazumevaju i izricanje kazne zatvora.

ZAKLJUČAK

Sigurno je da će kazna zatvora i dalje dominirati u sistemu izvršenja krivičnih sankcija. Bez obzira na sve njene nedostatke, savremeno društvo očigledno nije pronašlo efikasniji način kontrole kriminaliteta.

Barem za vreme dok se osuđenici nalaze u zatvoru, građani su bezbedni. Takav stav je očigledno doveo do nastanka i razvijanja problema prenaseljenosti zatvora. Iako je prenaseljenost zatvora realnost koja se ne sme zanemarivati, sigurno je da će kazna zatvora i dalje biti jedan od najznačajnijih instrumenata u borbi sa različitim oblicima kriminaliteta.

I pritvor predstavlja veliki problem. Veoma lako se određuje, a teško ukida. Postoji mišljenje u javnosti da je pritvor najefikasniji način da se lica, za koja postoji osnovana sumnja da su izvršila neko krivično delo, drže pod kontrolom, ali pitanje je da li je to i najbolji način. Ono što je sigurno je da je trenutno stanje u zatvorima takvo da mora da se menja u pravcu smanjivanja broja zatvorenika. Posledice prenaseljenosti zatvora su mnogobrojne i ozbiljne i zato je potrebno razmisliti na koje je sve načine moguće postići taj cilj.

41 N. Mrvić-Petrović, *op. cit.*, 156.

42 *Ibid.*, 157.

Značajnu ulogu u tom procesu imaju mediji putem kojih se po pravilu promovišu nove ideje. Podrazumeva se da svi oni koji učestvuju u kontroli kriminaliteta i koji utiču na donošenje odluka po pitanju borbe sa kriminalitetom treba da budu svesni ozbiljnosti problema prenaseljenosti zatvora. Takvo stanje će postojati sve dok se dominantna ideja „prepunjavanja zatvora“ ne zameni idejom njihovog pražnjenja.⁴³ Taj problem se ne tiče samo zatvora i života u njemu; on ima mnogo šire društvene posledice kojih svi moramo da budemo svesni.

LITERATURA

- Carrabine E., Cox P., Lee M., Plummer K. and South N. /2009/: *Criminology: A Sociological Introduction*, Great Britain
- Clear T. R. and Schrantz D. /2011/: *Strategies for Reducing Prison Population*, *The Prison Journal*, London
- Hagan F. E. /2008/: *Introduction to Criminology: Theories, Methods, and Criminal Behavior*, USA
- Ignjatović Đ. /2011/: *Kriminologija*, Beograd
- Ignjatović Đ. /2011/: Kritička analiza stanja i tendencija u krivično izvršnom pravu Srbije, *Crimen*, Beograd
- Ignjatović Đ. /2011/: Novine u pravu izvršenja krivičnih sankcija– in: *Kaznena reakcija u Srbiji*, Beograd
- Jewkes Y., and Bennett J. (eds.) /2008/: *Dictionary of Prisons and Punishment*, Devon
- Mrvić-Petrović N. /2007/: *Kriza zatvora*, Beograd
- Nikolić Z. /2009/: *Savremena penologija – Studija kazni i kažnjavanja*, Beograd
- Pavlović M. /2006/: Prekobrajnost zatvorske populacije, *Pravni život*, Beograd, br. 9
- Pre-trial detention, *Guidance Note 5*, KING'S College London, International Centre for Prison Studies, dostupno na: <http://www.kcl.ac.uk/depsta/law/research/icps/downloads/gn5-pre-trial-detention.pdf>
- Radoman M. /2002/: Stavovi osuđenih na kratke kazne zatvora, *Prava čoveka*, Beograd, br. 5
- Rutherford A. /1984/: *Prisons and the Process of Justice-The Reductionist Challenge*, London
- Soković S. /2011/: Izvršenje krivičnih sankcija-mogućnosti i perspektive– in: *Kriminal i državna reakcija: fenomenologija, mogućnosti, perspektive* (Kron L. ed.), Beograd
- Stevanović Z. /2008/: *Otvoreni zatvori*, Beograd
- Stevanović Z. /2010/: Međunarodni standardi u postupku izvršenja krivičnih sankcija-in: *Zbornik radova Savremene tendencije krivične represije kao instrument suzbijanja kriminaliteta*, Bijeljina
- Strategija za smanjenje preopterećenosti smeštajnih kapaciteta u zavodima za izvršenje krivičnih sankcija u Republici Srbiji (2010–2015)* usvojena od strane Vlade Republike Srbije, dostupno na: http://www.srbija.gov.rs/vesti/dokument_i_sekcija.php?pf=1&id=45678&url=%2Fvesti%2Fdokument_i_sekcija.php%3Fpf%3D1%26id%3D45678
- Škulić M. /2009/: *Krivično procesno pravo*, Beograd
- http://www.kcl.ac.uk/depsta/law/research/icps/downloads/wpl-8th_41.pdf
- Preporuka br. R (99) 22 Komiteta ministara Saveta Evrope državama članicama o prenatrpanosti zatvora i porastu broja zatvorenika, *Council of Europe, Committee of Ministers: Recommendation No. R (99) 22 concerning prison overcrowding and prison population inflation*.
- Zakonik o krivičnom postupku („Službeni list SRJ“, br. 70/01 i 68/02 i „Službeni glasnik RS“, br. 58/04, 85/05, 85/05, 115/05, 49/07, 20/09-dr. zakon, 72/09 i 76/10)

43 Đ. Ignjatović /2011/: Novine u pravu izvršenja krivičnih sankcija, in: *Kaznena reakcija u Srbiji*, Beograd, 48.

Aleksandra Ilić

Faculty of Security Studies, University of Belgrade

PRISON OVERCROWDING – PHENOMENOLOGICAL AND ETIOLOGICAL ASPECTS

SUMMARY

This paper discusses the problems of overcrowding in prisons throughout the world and in Serbia. Prison overcrowding is a global phenomenon, present in all continents, which is proved by statistics on the situation in prisons in the world with us. This phenomenon can be seen from two angles. On the one hand, there is a large number of prisoners serving a sentence in particular, short prison sentences; on the other hand, prison population largely consists of persons who are in custody. Given that these are different types of detention and the overcrowding problem must be considered taking into account this fact. In that sense it is necessary to analyze the causes of prison overcrowding. A large number of unconditional prison sentences imposed leads to the possibility of realizing the idea of re-socialization. Also, public opinion in most countries but also in Serbia believes that closing is the best way of solving problems of crime and thus put pressure on those who decide which further contributes to the development problems of overpopulation.

Key words: prison overcrowding, phenomenology, etiology, short prison sentences, detention, public opinion.

IZ ISTORIJE KRIVIČNIH NAUKA

**ПРАВНИК
ЛИСТ ЗА ПРАВНЕ И
ДРЖАВНЕ НАУКЕ**

ОРГАН СРПСКОГА ПРАВНИЧКОГ ДРУШТВА

уредници

ЈОВ. АБИМОВИЋ И ДР. МИЛ. Р. ВЕСНИЋ

КЊ. III. СВ. 1-12 ЈАНУАР-ДЕКЕМБАР 1893.

БЕОГРАД

ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

1893

POSTANAK CETINJSKE TAMNICE

PRILOG SRPSKOM KRIMINALNOM PRAVU

od
D-ra P. Miljanića

Istorija sadašnjeg kaznenog zavoda, cetinjske tamnice, to je nedavna istorija mučnog ukidanja plemenske samovolje i uvođenja reda i zakonitosti u Crnoj Gori. Do vladike Rada nije se davalo nikom ništa, niti je i ko i kog slušao, – tako je Crnogorac slobodu razumijevao. Za vrijeme duge vlade Petra I (svetog) bilo je poslušnosti, ali to nije bilo iz bojazni od karanja zemaljskog zakona, već iz straha od mogućeg prokletstva svetitelja, od straha božijeg. I sad su u narodu žive uspomene gdje je koga, kad i kako sustigla sigurna kletva vladčina za osvetu, krađu, neposlušnost. Inače su Crnogorci znali samo za tursko sužanjstvo i mljetačku tamnicu. Iz narodnih usta priča vojvoda Draško o Mljetkama: „Najgore im pak bjehu tamnice, konj hoćase u njima crknuti, sav protrnem da ih Bog ubije, kad pomislim za ono strašilo!“ Zar među narod, koji je navikao na sve oskudice i vječitu borbu protivu neprijatelja i koji smrt od puške smatra kao najljepšu i najlakšu, koji lacmane opominje: što im take muke udarate, što junački ljude ne smaknete?“ – Zar za Crnogorca, kog, kad se rani, pozdravljaju sa ‘sretna ti rana’, „da se zavede lišavanje slobode, zatvor i nekakvo drobljenje kazni po vrstama i teškoći krivice?!

Pa ipak to se čudo dogodilo. Istina već prodoše dva tri naraštaja od kako je država kao apsolutna jedinica i oličena pravda počela po dužnosti goniti sva zla, pronalaziti krivce i kazniti ih, i ipak ćete u zemlji po koji put vidjeti, da braća i srodnici, kad im ko pogine, ne gledajući na silni autoritet državne vlasti, padaju u iskušenje, da krivca sami kazne, da svoga osvete. U sadašnjoj tamnici, osim drugih, ima jedno momče iz Drobnojaka, koje je na pravdi boga ubilo čovjeka, samo za to, što mu je djed ubio njegova djeda.

Daleko bi nas zavelo kad bi se upuštali u izučavanje crnogorske kriminalistike, počevši od Dušanova Zakonika, kao glavnog juridičkog spomenika i opšteg srpskog izvora, s kojim nije prekinuo vezu ni docniji razvitak pravne svijesti i našeg običajnog prava. Poslije propasti srpske države, usljed turske najeзде, nestalo je staležnih razlika, nije bilo više vlastele, meropsa, pronjara, sebara. Nastade jednakost u ropstvu. Ko izbježe u Zetske katune, u Crnu Goru, ostade slobodan, ali i samovoljan. Pošto mine opšta opasnost od spoljnjeg neprijatelja, počinju opet međjusobne zadjevice, svađe i krvne osvete, koje su često izvršivane nad nevinim i bezazlenim članovima u brastvu i plemenu. Opšte-narodna svijest o pravičnosti i srpskim interesima bunila se protiv toga. Počelo se zlo goniti i kazniti. Društvo, selo, dobri ljudi, kmetovi sudili su krađe, tjelesne povrede, svađe i ubistva i sve to kaznili novčanim kaznama, *globama*, ali to društvo niti je bilo kadro niti je smjelo da se za prolivenu krv sveti, i da se od zlikovaca brani ograničavanjem slobode ili smrtnom kazni.

Iz već objelodanjenih sentencija u „Pravu“ i „Pravniku“, koje su većinom kriminalne prirode, a po nešto i sporovi oko zemalja, može se vidjeti cio sudski rad, ispitivanje, dokazi i presude za razne vrste zločinštava i prijestupa.

U sentenciji iz 1723. g., koja govori o „nevolji, krvi i ranama“ između zakrvljenih Krstinića i Pribilovića, čitamo da se mrtva glava plaćala jevtinije nego li docnije (devet krvi po 90

groša), da se dadu „dva pobratimstva krvna“, da ima Pribilović dati šest kolijevaka, 40 groša frankijeh, lakat i po svite i tri kumstva za dvije rane. Sinovi Nika Đurića prebijaju svog ubijenog oca za glavu brata protivne strane. Na kraju se veli: „naša sentenca biti će posjedočena i potpisana ot gospodina vladike Danila i ot gospodina patrijarha Arsenija.“

U 1800. godini dođe u Dragomilovićeve „sudija i kuluk sve zemlje“, da razbira inate i kontove između Pavićevića i Gojikaša. Onaj što je tuđe dijete tukao – presuđuje kuluk – plaća 4 cekina. Na Đikana rekli su da je pet bremena luka ukrao i koze muzao, ali se on zakle da nije više no rukovet, „za to rekosmo da da talijer“. Za ubijenog psa globe se sa dva, za presječen badnjak sa jednim cekinom.

Po presudi od 1812. g. glavari Đeklički i bjelički „sudiše rane Ćiraka Stankova cekinah 40, makoše kmetovi 10, a odbiše 10 zašto bješe Ilija Ivanov tada dočekaó čotek po živomu, i da Ilija dá Ćiraku barberinu (vladarinu). Za ubistvo dvaju Brájovića (1819) glavari crnogorski i brdski izagone iz zemlje zločince, njihove dvije familije preturaju iz kuća da ih hrane bratstvo i prijatelji, a da Brajovići nemaju nikoga ubiti, nako dva rukostavnika, kojima je ruka krvava.“ Dakle državna ili narodna vlast još nema moći da ubice zatvara, a kamo li na smrt osuđuje, već ih iz zemlje proganja da ne bude više zla.

Za nehotično ubistvo (jedno dijete ubilo drugo u igri 1821) cijeniše glavu sina Spasojeva sto i trideset i tri cekina i dva groša, „odbismo polovinu e bi po nesreći, a ne navlaš, a od polovine makosmo polovinu, zašto bjehu braća.“ Dakle četvrti dio one globe, što se daje za ubistvo s predumišljajem. Za nehotičnu tešku povredu glave, gdje je medik dolazio i mozak otvorao, sentenca od 1831. god. kazni krivca sa 20 cekina. „Ako bi ova žena od ovog čoteka umrla, da ne bude s nje više zla, no da Marko pridaje dokle ispuni što zakon zemaljski izgovara.“ Za otmicu djevojke (1832) otmičar plaća globe 50 cekina, a oca i braću njezinu pozivlje na kumstvo za njeno samoubistvo.

Obično lupež nije krao u svome brastvu i plemenu, već u tuđem. A što se kralo i plijenilo van Crne Gore po selima i gradovima, gdje su Turci, to je bilo junačko četovanje. Za malu ili velju krađu pak u istom plemenu među sobom plaćalo se 20 talijera globe. No takve krađe, od klasa rumetina do vola, mogle su stati nejačicu po 100 talijera. Za prokazivanje, sočbinu, plaćala se nagrada. Pokradeni javljao bi preko svojih ljudi lupežu da je izašao sok, koji po čisto zna da je stvar ukrao. Ako je lupež priznao, plaćao bi sočbinu i štetu naknadićvao, a sok ostajao nepoznat. Inače je potkazivač izlazio na vidik i pred sudom dokazivao.

Kao što se iz gornjih pismenih spomenika vidi, postojala je kletva i u krivičnim stvarima. Ona i danas u nas postoji, ali više kao dopunjavajuća druge dokaze o svojoj nevinosti. Isto tako oštećenom morao je svaki, na kog se posumljalo, primiti ponuđenu kletvu, samo ako mu dá cekin putnine. Neprimanje kletve, to je bio dokaz protiv sebe.

Po sentencijama ne može se znati način kako su se dugovi utjerivali, bilo oni koji su priznani ili dosuđivani. Stari ljudi pričaju da je svaki sam sebi dugove skužavao i namirivao se samovlasno. Kad dužnik ne dođe na urečeni dan na pazar i ne donese ugovoreno, dužitelj bi napadao dužnikova rođaka ili jednoplemenika, koga prvo vidi, te javno otimao stvari za tuđ dug. Kažu da je nekad na Rijeci po dućanima visjelo mnogo oružja, struka i dr., sekvestrisanih na ovaj policijski način. Do polovine ovog vijeka, a gotovo i do posljednjeg rata, Ceklinjani su bili najbogatije pleme, imaju ribolova ukljevima, trguju, a vode Skadarskog Blata nijesu im još bile pritisle bogatu zemlju, te su oni davali novce po narodu i ne rijetko se na gornji način namirivali. U početku vlade vladike Rada za vrijeme prazničnog skupa na Cetinju, neki Nikola Đurašković, Ceklinjanin, zaište od serdara Đura uzajmljeni cekin. U odgovor na izvinjavanje dužnika, Nikola mu otme ledenicu iza pasa, Đurov rođak, drugi Njeguš, na to udari dužitelja po glavi, narod se pokrvi, te za čitave tri godine nijesu Njeguši silazili na pazar na Rijeku. Kako su častoljublje i kičeljivost u Crnogoraca jako razvijeni,

samovoljno namirivanje, dokazivanje i parničenje često je prelazilo mjeru. Pričaju za nekog Gavrila Ivanova Lubardu, koji je sve svoje znatno imanje izgubio davijajući se. Povod je bio taj, što je rekao da mu je rođak, Ivo Nikov, ukrao sa njive capun (budak). Zna se za mnoge take primjere iz prošlosti, ređe iz sadašnjosti, ali ih biva, i ako u nas sudske takse i advokati ne postoje. Iz ovakvih slučajeva ponikla je narodna mudrost: „i u pravu svome ne tjeraj mak na konac“, kao i druge pravne poslovice, koje je g. Bogišić pri kraju Imovinskog Zakonika zgodno pribilježio.

Po smrti Petra I. 1830. g. okupljeni glavari prime sebi za gospodara njegova sinovca, mladog Rada Tomova i zakunu se na mrtvim ostacima svog dobrog vladike, da će ga poslušati i držati vjeru mira od Lučina do Đurđeva dne. Odmah se ustanovi narodna vlada ili senat iz prvih ljudi, 12 na broju, pod predsjedništvom Pera Tomova. Odredi im se plaća po 100 talijena na godinu. Izaberu perjanike sa po 40 tal. i sastave gvardiju iz 32 čovjeka po 15 tal. plate. U Avgustu 1831. g. dođe na Cetinje Ivanović (Vukotić), prikazavši se kao ruski đeneral, rodod iz Podgorice. Vjerovatno po preporuci svetopočivšeg, koji mu je pomogao da dobije u Rusiji neko veliko nasljedstvo, mladi vladika pokloni mu veliko povjerenje. Podržavanje od strane ruskog konzula Gagića i oglašeno bogastvo učini te Ivanović zauzme odmah dominirajući položaj. Bio je strog i energičan čovjek, što je onda i trebalo pri unutrašnjem neredu Crne Gore i opasnosti spolja. Senat se umnoži brojno na 16, a Ivanović postane predsjednik. Senat sa stalnim mjestom na Cetinju i svojim organima perjanicama, bio je vrhovna instancija i opšta kontrola. Gvardija je išla po nahijama da sudi i red održava. To su bili panduri, pokretna žandarmerija, koja je izviđala lupeštine, svade, a najglavnije, gonila s uspjehom ukorjenjenu krvnu osvetu. Medaković veli da je Ivanović propisao nekoliko pravila u vidu zakona, a po narodnom pričanju, on je za ubistvo odredio – strijeljanje, a za krađu – vješanje. Bio je podigao na ugled vješala na Cetinju (baš je gdje pekarnica Iva Martinova), na Rijeci, Krstcu, Prentinoj Glavici (sad Danilovgrad) i u Crmnici. Kao što pripovijedaju svježi starci, vojvoda Đuro Matanović i Savo Martinović, prvi Crnogorac, koji je u tamnicu zatvoren i od strane vlasti na smrt osuđen – izuzimajući vremena Šćepana Malog – bio je neki Jovo Đukanov iz Donjeg Kraja. Taj Jovo ukrade dva lakta platna iz jednog dućana na Rijeci, uhvate ga i bace u guvernaduricu (ne zna se da li je to bilo prije ili poslije apšjenja guvernadura Vuka Radonića, koji je zatvoren 6. jan., a prognan u aprilu 1833). Iste noći Ivanović dade zvati senatore, od kojih se mnogi nijesu htjeli dizati do trećeg poziva, i objese Jovana s naredbom, da stoji kao strava na vješalima dokle god istrune. Sjutra dan dočuju to Bajice, učine poklič, i 100 naoružanih momaka dođu, skinu leš i sahrane u prkos naredbi. Na poziv senata dođe riječka nahija i ostali Katunjani, te Bajice za to plate globe 600 talijera. No ta drakonska kazna toliko je podještvovala, da se, kažu, za vrijeme Ivanovića (vratio se u Rusiju 1835.g.) moglo zlato na putu ostaviti, da ga niko ne dirne.

Pri postupnom prijelazu iz plemenskog u državni život i vršenju jedne ili druge kazni nad pojedincem u ime viših obzira, rodbina kažnjenog ne rijetko se svetila nad izvršiocom kazni kao organom vlasti. Vladika Rade bio je strogo zabranio krađe u austrijskoj granici. Gavrile Čupica iz Cuca često je uskakao u Boku, krao i razbojništva činio. Senat pošlje nekog Jagoša Tomaševa, te lupeža ubije. Kroz godinu dana rodbina osveti ubijenog, ubivši izvršitelja kazni. Zbog ovoga Petar II. naređivao je da krvnika ubiju njegovi brastvenici, ili da ga, ako zaslužuje, otkupe umirivanjem krvnine (133 ½ talijera i kumstvo).

Prva dakle tamnica u Crnoj Gori bila je guvernadurica, nahodi se u manastiru pod sadašnjom kuhinom mitropolije i pokazuje se kao kuriozum. Vlažna je, tijesna i mračna, bez i jednog prozora. Prvi čuvari zatvorenika bili su iz Bajica, neki Savo Perov, a poslije njega Vuko Stanišin. Oba su pomrli. Treći po redu čuvar, Vuko Dajićin, držao je ključe od tamnice za sve vrijeme pok. knjaza Danila. U nedostatku pismenih dokumenata njegovo je kazivanje interesno. Godišnji broj zatvorenika iznosio je 20–30 do 50. Ključar nije imao platu iz na-

rodne kase, već mu je svaki tamničar morao dati po jedan fiorin, pa bio u tamnici jedan dan ili godinu. Jedne godine Vuko iz šale prodade taj svoj prihod pok. Krcu Petroviću i Đoku Pejoviću za 30 talijera. Kad su se na kraju godine proračunali, našlo se da su stekli 5 talijera preko prodajne cijene, – bilo je dakle 70 tamničara. Za sve vrijeme svoje desetogodišnje službe Vuko ne pamti da li je osuđivan ili ko tamnovao na više od pola godine, osim jednog Donjokrajca Ivanovića, koji je igrao neku dvoličnu ulogu pri nekoj brastvenoj osveti između dvaju brastava, Martinovića i Stojanovića iz Brajića, i za to bio na smrt osuđen, ali pomilovan i pošto mu je globa uzeta, nakon godine oslobođen. Osim njega ležali su pola godine u tamnici dva Crmničanina, koji su uz Đordžija radili protiv knjaza Danila. Isto i jedan Bjelopavlić, koji je ukrao zvona sa crkve u Primorju, te u Crnu Goru preprodao.

U tamnici nije ni moglo biti mnogo pritvorenika. Osude na robiju nije bilo. Da navedemo što iz zakonika knjaza Danila. Član 27. veli: ko bez krivice i bez nužde, već od sile i opačine ubije brata Crnogorca ili Brđanina, takovi ubica biće raznesen ognjem iz pušaka. Čl. 29. kaštiguje onog, koji primi i pritaji takvog zločinca isto kao i samog ubojicu. Za nehотиčno ubistvo ili ranu, veli se, (čl. 37) da takovo učinjeno zlo treba sudom smiriti. Za nehottičnu ranu plaća se trošak oko vidanja, a ako povrijeđeni ostane sakat u ruku ili nogu, plaća se tal. 50; ako se izbije oko ili slomije glava: 30 tal. Ako je bila namjera, u prvom slučaju plaćalo se 100 tal., a u drugom 50.

Ko ubije čovjeka napastnika svrh sebe, za toga pogovora nema, može ga slobodno ubiti (čl. 38). Ako li ko udari Crnogorca kamišem („kamiš je za žene“) ili nogom, ako ga napadnuti odmah ubije, za toga pogovora nema, koliko ni za lupeža, koji u krađi pogine (34). Ako li napastnika ubije poslije jednog sata pošto je već udaren, onda će biti kastigan isto kao i oni, koji samovoljno čovjeka ubije (čl. 35). Karakteristično je ovdje to, što je vrijeme trajanja afektu određeno jedna ura.

Za krađe (čl. 80) određuje se ova gradacija: koji lupež ukrade Crnogorcu oružje, udariće mu se 100 batina; za konja, vola, ulište, – batina 50; za brava malog ili velikog, – batina 20; za pokrađu iz kuće ili iz obora i za ostale najmanje lupeštine, – batina 20. Koji se lupež po treći put uhvati u krađi, taj se ima osuditi na smrt (čl. 78).

Nema tu: ubistvo s predumišljajem, bez predumišljaja, u jarosti, olakšavajuće ili otežavajuće okolnosti, prosta, opasna krađa itd. Motivacije i odredbe su vrlo proste i jasne: ko ubije – biće ubijen. Za pričinjene rane, udarce, nehottično ubistvo – globa. Za krađu – batine. Sudeње i izvršivanje kazni bilo je brzo i prosto. Koliko je bilo ubistava, toliko i smrtnih kazni, 4–5 na godinu, kao što priča Vuko Dajićin. Odricanja kod krivaca nije bilo, nije bila potrebna teorija dokaza, obično su priznavali. Naravno da tamnica nije morala biti prepunjena, jer se sa teškim zlikovcima brzo svršavalo. Ostali prestupnici i istupnici bivali su po 10–15 dana u tamnici, na ime za svađe, ružne riječi, prijevare i t. s.

U krivičnom dijelu zakonika vladalo je načelo zastrašivanja, načelo samodbrane, po državne izdatke ekonomno i praktično. Kurjaci navalili da kolju ovce, selo ne jako, brani se puškom u ruci, a nema se kad niti se može graditi kavez da se vukovi krste i pripitome. Ko će tu krivca izučavati, već se goni zlo da se spase stado.

Naravno, kad se državna ideja sa svim ukrijepila, da su se docnijem senatskim izmjenama, dopunama i boljom sudskom praktikom kazni sporije i bolje razmjerale. Osim pomenutih kazni zavedena je, prema vrstama prijestupa i zločina, jedna ili višegodišnja i vječita robija.

Do knjaza Danila, kako stari ljudi pričaju, narod je u Crnoj Gori patio od tri stvari: od draga, od mita i od atara. Danilo i Mirko učiniše kraj tome.

Do knjaza Danila bilo je neke vrste advokata. Mogao je čovjek naći i platiti koga, koji se umije dobro parničiti, da ide za nj pred sud. Danilo je to ukinuo i rekao: svak za sebe. Ko nije odvažni vojnik – kecelju mu, a ko ne umije braniti sebe i svoje pravo pred ljudma i sudom, neka ga izgubi. Tako je taj veliki Srbin uzdigao duh u narodu.

U gubernadurici tamnovalo se do 1862–3. god., premda su tu i docnije stavljali iz rijetka i to one iz osuđenih na smrt, za koje se bojalo da ne uteku. Od tog doba zatvaralo se u bolji i prostorniji lokal, sa prozorima na istok, pod odajama mitropolije, koji sad istoj služi kao podrum za drva, vino i ostalu proviziju.

Godine 1881. poslani su iz cet. tamnice svi oni, što su osuđeni preko 10 godina na Grmožur, otočić, iz gologa krša od nekoliko koračaja, bivšu tursku forticu do rata na Skadarskom Blatu prema ostrvu Vranjini. Poslije godine dana osuđenici su vraćeni na Cetinje i opet 1886. taki pokušaj činjen i napušten usljed žalbe tamničara na pustinjski i nepokretni način života.

Sadašnja tamnica sagrađena je 1869. godine. To je jednokatno zdanje, što postoji između varoši, manastira i Medovine, zatvoreni kvadrat sa 4 prostrane kavuše ili nepatosane sobe za prestupnike muške u zajednici i 3 volta, t. j. male ćelije s kamenim svodom za jedinično zatvaranje teških i nepokornih zlikovaca. Vrata su u avliji, u kvadratu, a prozori van. Jedna četvrtina, strana, što je na jug, ima tri kavuše, ima i vrata i prozore van kvadrata i služi kao žensko odjeljenje. Ta je zgrada trošna i tijesna, niti odgovara cjeljima kazni niti zdravstvenim zahtjevima. To se odavno uvidjelo na mjerodavnom mjestu i odavno se kombiniše kako da se potrebi doskoči. Obrazovala se već komisija za to. Ima se u vidu da ovo zdanje s popravkama ostane kao istražni pritvor do konačne presude, a nova kaznionica da se gdje god u unutrašnjosti podigne po planu na osnovu dobivenih rezultata kaznioničke nauke, da se u njoj zavedu razne radnje i zanati, da se prestupnik uči i moralise, te pri povratku bude kući i društvu koristan član.

Teritorijalno proširenje i napredak Crne Gore poslije rata povlači za sobom i umnožavanje broja prestupnika i napredak u popravci sudbine njihove. Kad je građena sadašnja tamnica nije se po dotadašnjim statističnim podacima moglo znati buduće brojno stanje osuđenika; nijesu bile pred očima nikakve teorije i sisteme o cjelji kazne i sortama kaznenih zavoda. O tome se u pravnoj nauci i sad vodi spor, a u mnogih naprednijih naroda kaznionice su još daleko iza običnih zahtjeva humaniteta i javne higijene. I u drugim državama zahtjevi ovi često padaju ili se krnje prema finansijskim obzirima i razlozima javne sigurnosti protiv bjegstva iz zatvora. Je li se moglo i imalo kad u Crnoj Gori misliti na sekvestrirane domaće prestupnike, na njihovo zdravlje, hranu, vazduh i popravku morala? U gladne godine mislilo se od kud da se nabavi žito i kako da se narod prehrani, a i u gladne i u rodne godine misao je lebdila samo oko praha i olova, oko zavjetnog oslobođenja.

U Velikom Sudu (zvao se senat do 1879.g.) nahode se sajužena akta o svakom pojedinom prestupniku sa njegovim iskazima, ispitivanjem svjedoka, dokazima i motivacijom presude. Po kratkoći iscrpnosti i svojoj jasnosti to su presude, koje se ne stide sentencija najboljih evropskih sudova. Razgledati ovdje njihovu sadržinu bilo bi suvišno. No da bi se dobio u nekoliko pojam o prestupnim djelima, mi smo letimično razgledali naročiti, „tamničarski protokol“. Ima ih za više godina, pišu ih mlađi pisari i šalju se često iz Vel. Suda u apsansku upravu i obratno. Uz ime krivca, u osobitoj rubrici, zabilježen je običnim razgovornim, ne tehničkim, izrazima ovlašni navod za što je ko zatvoren. Od decembra 1873. do kraja 1885. g. među ostalim bilo je teških zločinaca 58, od kojih 39 ljudi i 19 ženskinja (32 ubistva, 6 opasnih krađa, ostali za pokušaj ubistva i t. d.).

Po tim protokolima bilo je zločinaca, prestupnika i istupnika u tamnici:

1886	godine	304
1887	– –	374
1888	– –	554
1889	– –	482
1890	– –	525
1891	– –	456
1892	– –	501

Radi primjera da iz njih navedemo što-šta. U godini 1886. jedan je zatvoren „što je posjekao ženu“ (osuđen na 6 godina), drugi zbog svađe, onaj zbog pogreške sa ženom toga i toga, zbog davije s kapetanom, sa svojom ženom ili kim drugim; zbog tog čovjeka, zbog te žene; dvojica zbog gatanja (po 15 dana); zbog prelaska preko granice. Jedan za to što je prodao državnu pušku, ostragušu, drugi zbog bijenja, zbog planine (parničenje), rđavih riječi, onaj što je gađao Turčina, zbog govede bolesti (valjda nije javio vlasti), zbog svjedodžbe, ona opet što ne hoće muža (3 mjes.). Osim toga zatvoreni su iste godine 5 zbog ubistva i 14 zbog krađe.

U 1888. god. bilo je 28 krađa i 12 ubistava. Među ostalim pored mnogih zabilježeno: s toga što su ustanak dizali u Bugarskoj. Zatijem: što je prodavao živo u Kotor, što je htjeo ženi nos da otkine; gorosječa; mnogo njih zbog davije oko planina. Milija Simonov iz Polja što drži dvije žene; 14 njih zbog narušenog ugovora mira i osvete Turcima na granici Arbanije, od kojih su dvojica kao glavni puškarani. Jedan zbog paljevine, i ovo je valjda jedinstveni slučaj te vrste u nas. U zak. knjaza Danila propisano je mušketanje (§ 41) za prestupnika, ali se ne pamti da li je ko zbog toga kažnjen smrtnom kazni. U vrijeme krvnina i međusobnih zadjevica Crnogorci su smatrali za grijeh tajno zapaliti kome sijeno, kuću, listnik i t. s. Svetili su se na ličnosti i srodnicima, a kad bi se zagnali, plijenili su stoku, palili kuće, ali mučke paljevine nije nikad bilo.

Srednja svakodnevna cifra internisanih u cet. tamnici iznosi oko 120, od kojih su 80–90 muški, a 20–30 ženske. Nešto preko polovine od tog broja, to su osuđenici za zločine i prijestupe. Drugu manju polovinu sastavljaju pritvoreni za manje prijestupe i istupe, još nepresuđeni ili osuđeni na mjesečne ili nedjeljne zatvore. U prvoj kategoriji ima 14 osuđenih na vječitu robiju, ostali otpadaju na jedno ili višegodišnji zatvor i robiju. Gvožđe na jednoj nozi nose njih 35, a na obje 13. Upravi osuđeničkoj ostavljeno je dosta široko polje da prema dobrom vladanju, u brzo poslije osude, skida gvožđe s jedne, a nakon izvjesnog izdržanja kazni sa obadvije noge. Ljetos, kad je popravljan put do na Lovćen, skinuto je gvožđe sa 30 najtežih prestupnika, te su otpravljeni na radnju; radili su 20 dana, noćivali pod bukvama, gdje je koji htjeo. Nije bilo pokušaja bjegstva, no su se svi povratili u tamnicu da se većini opet gvožđe stavi.

Maloljetnika u tamnici ima dva: jedno dijete od 14 g. sa Njeguša, koje je tu skoro ubilo, igrajući se sa ovcama, puškom svog druga nehotično. Počem strada epilepsijom drži se više na posmatranju nego li radi kazni. Zatim jedno momče je od 15 godina iz Bjelopavlića za krađu jedne štice, osuđeno na 2 mjeseca zatvora.

Imamo tri prestupnika, koji su duševno boni i koji se drže u tamnici iz obzira javne sigurnosti i za to što na žalost još nemamo zavoda za sumanite. Jedan je iz Morače, strada epilepsijom iz djetinjstva, slabouman je i lako mu dolaze nastupi silnog gnjeva (raptus epilepticus). U takvom stanju ubio je sjekirom svoju majku. Drugi je neki Kolašinac, recidivista, sa znacima degeneracije; čim se iz zatvora pušti prva mu je briga da što ukrade. Njegova fizična i narastvena osjetljivost jako je smanjena: ubod iglom po nogama i rukama kao i prinešeni plamen trpi bez reakcije, a drao je živu stoku i o tom cinički priča. Treći je neki Ljubotinjanin s neobičnim nagonom skitanja i varanja po svijetu, gdje se čak i jednom vladaocu obraćao s nekim čudnovatim molbama i prijedlozima; ideje veličija vrzu mu se po glavi, osobito od kako je u zatvoru, grdi vladu i sud napada.

Na druga interesna pitanja, naime, je li baš u gladne godine bilo više prijestupa protiv imovine, a kad i u koje mjesece protiv ličnosti i morala; da li je mortalitet naših tamničara veći nego na slobodi, ili viši no u drugim osuđeničkim zavodima po svijetu, i najposlije da li je lišavanje slobode dalo povod kome slučaju ludila, – na njih se zbog kratkoće posmatranja ne može pozitivno odgovoriti.

Među bezbrojne zasluge i tekovine knjaza Nikole na političnom, zakonodavnom, kulturno-ekonomnom i književnom polju, uvrstiće se, bez sumnje, i preustrojstvo crnogorske kaznionice u duhu vremena, na korist naroda i popravku naših prestupnika, tih proizvođa društvenih prilika i mučnog istorijskog života u Crnoj Gori.

ЉУПЧО АРНАУДОВСКИ, *Судски менаџмент*

2 Август С, Штип, Скопје, 2011, 500 стр.

Samostalno i nezavisno sudstvo postalo je sinonim demokratske države i garant ostvarivanja osnovnih ljudskih prava u jednom društvu. Podela vlasti na zakonodavnu, sudsku i izvršnu treba da omogući realizaciju ideje vladavine prava i ostvarenje pravne države. Međutim, put ka dostizanju tog ideala nije nimalo lak, jer je prethodno potrebno prevazići mnogobrojne probleme koji postoje kako u funkcionisanju samog sudstva, tako i van njega.

Republika Makedonija poput ostalih država bivše Jugoslavije prolazi kroz period tranzicije koji podrazumeva i sprovođenje odgovarajućih reformi u oblasti sudstva. Sudovi i sudije su po pravilu najviše na udaru javnosti i veoma često im se upućuju kritike. Neefikasnost, nesamostalnost u radu i korumpiranost, samo su neke od najčešćih primedaba koje se mogu čuti.

Upravo je ove probleme u funkcionisanju sudstva imao u vidu i profesor dr Ljupčo Arnaudovski tokom rada na svojoj knjizi „Sudski menadžment“. Uspešna realizacija poslova u bilo kojoj sferi zavisi od dobre organizacije i planiranja, odnosno primene nekih osnovnih pravila menadžmenta. I upravo bi sudski menadžment predstavljao skup pravila koji bi trebalo da pomogne sudijama da budu uspešniji u svom svakodnevnom radu, naročito u rešavanju predmeta što bi svakako doprinelo i boljem funkcionisanju čitavog sudskog sistema.

Knjiga „Sudski menadžment“ se sastoji iz dva dela. Prvi deo, koji predstavlja neku vrstu uvoda u problematiku sudskog menadžmenta, sadrži dve glave. Prva je posvećena definisanju menadžmenta kao praktičnog i naučno potvrđenog znanja, kao

i faktorima koji su doprineli njegovom nastanku i razvoju. U tom smislu autor se bavi analizom veze između naučno-tehnološke revolucije i razvoja menadžmenta, na jednoj strani, i uticaja koncepta ljudskih prava i sloboda koji je došao do izražaja u mnogim međunarodnim dokumentima poput Povelje Ujedinjenih Nacija, na drugoj. Proces globalizacije utiče i na razumevanje uloge sudskog menadžmenta naročito u svetlu suzbijanja naopasnijih oblika kriminaliteta, kao što je organizovani kriminalitet koji se odlikuje transnacionalnim karakterom.

Druga glava se odnosi na određivanje pojma i predmeta menadžmenta. S obzirom na težinu zadatka autor nastoji da pojam i suštinu menadžmenta objasni ukazivanjem na njegove dimenzije. Prva dimenzija je *planiranje*, a druga je *organizovanost*. Treća se odnosi na *rukovođenje*, budući da je jedna od pretpostavki za dobro sprovođenje zadatka postojanje osobe koja ume da rukovodi tim procesom. Sledeća dimenzija je *kontrolna* koja logično proizilazi iz prethodne. Peta dimenzija je *komunikativnost*. *Znanje, stručnost i profesionalnost* su dimenzije koje određuju postojan i dinamičan razvoj menadžmenta /str. 55/. Sve ove dimenzije predstavljaju ujedno i osobine koje bi menadžer trebalo da ima. S tim u vezi, postavlja se pitanje kako bi ove opšte zahteve trebalo preneti na teren sudstva.

Autor dalje dovodi u vezu „organizacionu kulturu“ i menadžment. U okviru toga analizira značaj vremenske dimenzije, tačnije planiranja i sprovođenja aktivnosti u skladu sa datim vremenskim odrednicama. Menadžment, takodje, dobija smisao samo ako se prilagodi konkretnom društvenom ambi-

jentu (pravnom, političkom, ekonomskom, socijalnom). Imajući sve to u vidu, profesor Arnaudovski razmatra kakva je uloga uopšte menadžmenta i organizacijske kulture u okviru Republike Makedonije kao zemlje u tranziciji. Pri tom se posebno bavi ulogom menadžmenta u uslovima tranzicionih procesa kroz koje prolazi sudska vlast.

Drugi deo knjige obuhvata problematiku sudskog menadžmenta i sadrži sedam glava. U prvoj glavi su razmotrena neka opšta pitanja vezana za funkcionisanje sudskog sistema, a koja su važna i za razumevanje suštine sudskog menadžmenta. U tom smislu je istaknuto da je sudskom sistemu nepohodan menadžment kako bi sudstvo brzo, efikasno i kvalitetno obavljalo poslove. To je značajno kako zbog samog sudskog sistema, tako i zbog drugih organa i institucija, a nužno proizilazi iz sudske funkcije da deli pravdu i pravično postupa /str. 130/.

Utvrđivanje posebnosti sudskog menadžmenta u odnosu na druge vrste menadžmenta pretpostavlja davanje odgovora na pitanja šta je sudski sistem i koji su njegovi elementi. Pri tom posebnu važnost ima sagledavanje sudskog sistema u kontekstu vršenja vlasti koju, kroz odlučivanje o konkretnim pravnim predmetima, ostvaruje primenom zakona i donošenjem presuda /str. 138/. Sudski sistem se odlikuje takođe jedinstvenošću, kao i organizacijskim aspektom koji podrazumeva ostvarenje određenih uslova. To su: obezbeđivanje i garantovanje stabilnosti, oslobađanje od starih navika, standarda i načina rada, omogućavanje inicijative sudijama, kao i određena hijerarhija. Važna karakteristika odgovarajućeg sudskog sistema je i stalno vođenje računa o specijalizaciji pripadnika sudskog sistema i njihovoj stručnosti.

Profesor Arnaudovski u svom delu posebnu pažnju poklanja odnosu sudstva i javnosti kao značajnom aspektu funkcionisanja sudskog sistema, koji u velikoj meri određuje karakteristike sudskog menadžmenta. Javnost načelno ima pravo da bude upoznata sa radom sudova, ali u pojedinim slučajevima može iskrsnuti potreba da se to

pravo donekle ograniči ili uskrati. Zadatak sudskog menadžmenta bi zato bio da uredi odnos sudova i javnosti na odgovarajući način, uzimajući pri tom u obzir kako unutrašnje propise, tako i međunarodne standarde u toj oblasti.

S obzirom da sudovi čine osnovu sudskog sistema razumljivo što je, u cilju pravilnog razumevanja značaja sudskog menadžmenta, njima posvećena posebna glava. To je učinjeno pre svega ukazivanjem na suštinu suda, a naročito razmatranjem suda kao institucije koja odlučuje o pravdi i koja je sastavljena od sudija /str. 236/. Autor razmatra ovu problematiku u svetlu određenih zakona Republike Makedonije kao što je Zakon o sudovima, pa u tom smislu govori o organizaciji sudskog sistema.

Koncept sudskog menadžmenta podrazumeva i postojanje sudije-menadžera. Upravo je treća glava posvećena pitanjima šta je sudija i ko može to da bude, odnosno koje osobine treba da poseduje osoba koja pretenduje da bude sudija. Sudija treba da bude svestan odgovornosti koju nosi profesija kojom se bavi i zato se od njega očekuje da bude istinski delilac pravde, da bude častan i pravičan /str. 261/. Posebno se ističe važnost nezavisnosti i samostalnosti u vršenju sudijske funkcije što predstavlja garant da će se odluke donositi nepristrasno.

U četvrtoj glavi je autor razmotrio problematiku nezavisnosti sudova. Istinsko deljenje pravde ne postoji bez ostvarenja principa nezavisnosti. Šta je u stvari nezavisnost? Prema shvatanju profesora Arnaudovskog, reč je o karakteristici koju poseduje neki subjekt u bilo kojem odnosu, a koja podrazumeva mogućnost da se nezavisno od tuđe volje odlučuje o svojim postupcima, da se izraze svoje namere, kao i da se iznesu i zastupaju svoji stavovi /str. 298/. Ukazano je i na činjenicu da mnogobrojni međunarodni dokumenti govore o značaju nezavisnosti sudstva, jer to predstavlja izraz vladavine prava i pravne države. Svakako najvažnija ideja koja je izneta u ovoj glavi odnosi se na činjenicu da je nezavisno sudstvo negacija zavisnosti, odnosno negacija uticaja drugih

vlasti na sudsku vlast. U krajnjoj liniji nezavisnost sudstva se konkretizuje donošenjem odluka od strane sudija koji u tom procesu, kada odlučuju o slobodama i pravima čoveka, moraju da deluju nepristrasno. Nema nezavisnog sudstva ako sudije nisu nepristrasne i obrnuto. Iako postoji više faktora koji mogu predstavljati opasnost po ostvarenje idela nezavisnog sudstva i nepristrasnog sudije, profesor Arnaudovski se posebno osvrnuo na problem nepotizma u sudskom sistemu. Na kraju ove glave je analiziran značaj suđenja u razumnom roku kao prava koja su zajemčena članom 6 Evropske konvencije o ljudskim pravima i osnovnim slobodama. Međutim, razumni rok je standard koji nije lako definisati, pa se autor osvrće na kriterijume za njegovo određivanje koji postoje kako u Evropskoj konvenciji, tako i u odgovarajućim zakonima Republike Makedonije. S tim u vezi, zaključak je da ostvarenje pravde i pravičnosti nije moguće bez suđenja u razumnom roku.

Sudski menadžment, pored sudija kao menadžera u sudskom predmetu po kojem postupa i o čijoj sudbini odlučuje, podrazumeva i predsednika suda koji se može odrediti kao menadžer suda kao institucije putem koje se ostvaruje sudska vlast na nivou organizacije sudskog sistema /str. 407/. Ova problematika je predmet razmatranja u okviru pete glave. U tom smislu je profesor Arnaudovski razmotrio funkcije predsednika suda, pri čemu je naglasak na njegovoj menadžerskoj, ali i rukovodećoj ulozi, a u skladu sa tim i poželjnim osobinama koje bi predsednik suda trebalo da ima.

Sedma glava se odnosi na finansiranje sudskog sistema. Način finansiranja sudskog sistema predstavlja osnovu njegove nezavisnosti i samostalnosti o čemu govore i odgovarajući međunarodni dokumenti. U prilog ovom stavu autor ukazuje na važnost samostalnog sudskog budžeta, pri čemu bi jedan od aspekata sudskog menadžmenta predstavljalo i upravljanje sudskim budže-

tom. Kad se govori o sudskom budžetu, ne sme se zanemariti ni pitanje sudijskih plata, pa je autor i tom pitanju posvetio dužnu pažnju.

Poslednja glava u okviru drugog dela, i ujedno poslednje poglavlje u knjizi, posvećeno je Sudskom savetu Republike Makedonije. Saglasno Ustavu Republike Makedonije, reč je o samostalnom i nezavisnom sudskom organu koji treba da obezbedi i garantuje nezavisnost sudske vlasti. S tim u vezi, autor se bavi sastavom i izborom članova Saveta, kao i njegovom nadležnošću, a naročito onom koja se odnosi na izbor sudija i njihovo razrešenje. Ujedno se ukazuje i na primedbe koje se najčešće upućuju na račun rada Sudskog saveta. U tom smislu profesor Arnaudovski zaključuje da bi, u cilju uspešnog ostvarivanja svoje funkcije, bilo neophodno da Sudski savet razvije i oblikuje sopstveni sudski menadžment i organizacionu kulturu, posebno u smislu odgovornosti koju ima da obezbedi nezavisno i samostalno funkcionisanje sudskog sistema, nezavisan položaj i samostalno funkcionisanje sudske vlasti, naročito u odnosu sa drugim vlastima u državi. Na taj način se doprinosi i funkcionisanju pravne države kao države vladavine prava i demokratske države /str. 496/.

Knjiga profesora Ljupča Arnaudovskog pod nazivom „Sudski menadžment“ predstavlja hvale vredan rad u kojem je obrađena tema kojoj na našim prostorima nije posvećeno dovoljno pažnje. Vršanje sudske vlasti podrazumeva ne samo deljenje pravde i rešavanje sporova koji budu izneti pred sud, već i postojanje određene uprave u sudskim institucijama. Reč je o složenoj problematici koju je profesor Arnaudovski svestrano obradio, učinivši na taj način ovu temu neozaobilaznom u budućim raspravama o problematici sudske vlasti.

Goran Ilić

MILAN ŠKULIĆ,

Maloletničko krivično pravo,

Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2011, 428 str.

Problem maloletničke delikvencije tema je koja zaokuplja pažnju ne samo pravnika, već i psihologa, pedagoga, socijologa, pa i prosečnog građanina koji se putem medija svakodneвно sreće sa ovom pojavom i ne može, a da se iznova ne začudi brutalnostima sa kojima oni najmlađi i „najneiskvareniji“ vrše krivična dela. Zlostavljanje nastavnika, roditelja ili vršnjaka, scene brutalnog premlaćivanja, silovanja ili prostitucije po školama, snimane mobilnim telefonima, svakodnevna su tema novinskih članaka. Rubrika crne hronike po pravilu obiluje osumnjičenima koji se označavaju inicijalima, jer je reč o maloletnim licima. Poslednjih godina kretanje kriminaliteta maloletnika pokazuje dramatičan porast, a posebno zabrinjava brži porast ovog kriminaliteta u odnosu na kriminalitet punoletnika. Dok neki za to krive društvo u kome živimo i sistem vrednosti (tačnije njegov nedostatak), drugi porodicu koja „ih nije vaspitala“, treći političare, svetske sile i moderno doba, četvrti pravosudni sistem i policiju, činjenica je da „traženje krivca“ predstavlja opravdanje, ali da ne rešava problem. Da bi se problem rešio, neophodno ga je razumeti i sagledati. Pred čitaocima se konačno nalazi sveobuhvatna, detaljna i celovita studija maloletničke delikvencije. U izdanju Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu objavljena je monografija *Maloletničko krivično pravo*, autora Milana Škulića, redovnog profesora Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu.

Profesor Škulić dosta se bavio problematikom maloletničke delikvencije, počevši od doktorske disertacije (*Delikvencija dece i maloletnika-krivično-procesni i kriminalistički aspekt*), pa preko knjiga *Maloletnici*

kao učinioci i žrtve krivičnih dela, *Maloletni delikventi u Srbiji-neka pitanja materijalnog, procesnog i izvršnog prava* (koautorski rad sa Mr. Ivanom Stevanović), kao i brojnih članaka i učešća na konferencijama i savetovanjima iz ove oblasti. Knjiga *Maloletničko krivično pravo* predstavlja krunu dosadašnjeg rada na proučavanju ovog fenomena. U njoj se, prvi put na našem jeziku, dosta detaljnije i sistematičnije nego do sada, objašnjavaju neki problemi, poput pitanja krivice u maloletničkom krivičnom pravu, kao i osnovna uporednopravna pitanja (osnovni modeli pravosuđa za maloletnike, problematike starosne granice sposobnosti za snošenje krivice, sistematike krivičnih sankcija za maloletnike i sl.). Dobro poznavanje i analiza uporedno-pravnih rešenja izloženih u ovoj monografiji ne treba da iznenađuje, imajući u vidu činjenicu da je profesor Škulić predstavnik Srbije u projektu Evropske Unije (*AGIS projekat*) koji se bavi proučavanjem krivičnog pravosuđa za maloletnike u Evropi. Na više od četiri stotine stranica pisanih jasnim i zanimljivim stilom, podeljenih u osam poglavlja, autor suštinski produbljuje i do detalja slojevito objašnjava osnovne probleme, pitanja i institute maloletničkog krivičnog prava.

Monografija započinje analizom osnovnih teorijskih pogleda na etiologiju maloletničke delikvencije. Terminološku dilemu po pitanju korišćenja izraza kriminalitet ili delikvencija, autor rešava u prilog ovog drugog, pravdajući to potrebom da se izrazi specifičnost krivičnoprocesnog položaja maloletnika, kao i načelom terminološke povlašćenosti u odnosu na ovu kategoriju učinilaca krivičnih dela. Nakon toga se ispi-

tuju socijalni činioci povezani sa maloletničkom delikvencijom, pre svega uticaj porodice i porodični status, stepen urbanizacije, kriminogene tendencije u široj društvenoj zajednici, kao i neadekvatna društvena reakcija na ovu negativnu pojavu. Profesor Škulić maloletničku delikvenciju posmatra kroz prizmu osnovnih kriminoloških teorija (sociološke, biološke, psihološke i multifaktorske teorije) i socioloških, bioloških i psiholoških osobina kojima je uslovljena. Načelne kriminološke postavke autor prilagođava ovoj kategoriji učinilaca slikovito ih ilustrujući primerima iz našeg društva, te tako primera radi Mertonovu doktrinu socijalne dezorganizacije i anatomije potvrđuje primerima dečije i maloletničke delikvencije koji su se poslednjih godina dešavali u našoj zemlji, nazivajući mlade „taocima društvenih promena“. U okviru psiholoških teorija, autor argumentovano obara koncepte o uticaju inteligencije na maloletničku delikvenciju, ističući da manje inteligentni učinioci krivičnih dela bivaju lakše otkriveni i uhvaćeni, a da im se delo lakše dokazuje, dok se uticaj emotivne stabilnosti inovativno posmatra kroz novi i dosta popularni koncept emocionalne inteligencije. Uprkos činjenici da se u svetu uočavaju visoko razvijene forme organizovanog kriminaliteta u koje su isključivo ili pretežno uključeni maloletnici, u literaturi se retko govori o maloletnicima kao pripadnicima organizovanih kriminalnih grupa. Prof. Škulić se bavi i ovom, možemo reći tabu-temom maloletnika i organizovanog kriminala, kroz ilustrativan i interesantan primer delovanja bande „*Mara Salvatrucha*“. Organizovani kriminalitet maloletnika objašnjava se činjenicama da maloletnici pretežno i vrše krivična dela u grupi i imaju izrazitu sklonost ka određenim formama organizovanja. Po rečima autora: „*Život u grupi počinje da vrši odlučujućí uticaj na formiranje maloletnikove ličnosti, na njegovo ponašanje, stavove, način reagovanja, dolazi do prihvatanja određenih vrednosti i ideala, a time i opšteg potčinjavanja društvenim standardima ponašanja grupe. U ovom uzrastu javlja se u ličnosti maloletnika*

jedno ambivalentno stanje. S jedne strane on oseća i izražava izraziti otpor prema autoritetu roditelja, otpor prema kućnim, školskim i javnim društvenim obavezama i normama ponašanja, a s druge strane red i norme koje postavlja grupa vršnjaka priznaje bez diskusije i izvršava ih slepom odanošću i poslušnošću.“

Drugo poglavlje počinje određivanjem pojma maloletničkog krivičnog prava, čemu sledi detaljna analiza uporednopravnih rešenja iz ove oblasti. Prof. Škulić temeljno i slojevito izlaže i razmatra rešenja prihvaćena u evropskim državama, a koja se odnose na pitanja izvora maloletničkog krivičnog prava, predmeta postupka prema maloletnicima, osnovnim karakteristikama krivičnog postupka prema ovoj kategoriji učinilaca, krivičnim sankcijama i drugim merama, kao i elementima restorativnog pravosuđa u odnosu na maloletnike. Analizi osnovnih uporednopravnih rešenja prethodi izlaganje o tipiziranim modelima postupka prema maloletnicima (zaštitnički, pravosudni, modifikovani pravosudni, participativni, korporativni neokorektivni modeli, te model i kontrole delikvencije, minimalne intervencije i restorativnog pravosuđa), a zatim se govori o njihovoj praktičnoj primeni u unutrašnjim sistemima evropskih država. Govoreći o osnovnim karakteristikama krivičnog postupka prema maloletnicima u uporednom zakonodavstvu, autor se posebno bavi pitanjima (ne)postojanja sudova za maloletnike i načelom specijalizacije, nadležnosti u pojedinim fazama postupka, učešća i uloge socijalnih službi, učešća branioca po službenoj dužnosti, zaštitom maloletnika prema kome se vodi postupak, pitanjem pritvora i njegovih procesnih supstituta, ulogom oštećenog u postupku prema maloletnicima, kao i alternativnim modelima postupka u odnosu na ovu kategoriju učinilaca. Zatim, ilustracije radi, daje primere krivičnih postupaka prema maloletnicima u tri različite države čija se rešenja prilično razlikuju (Nemačkoj, Škotskoj i Švedskoj). Ovo poglavlje obiluje i tabelarnim prikazima koja predstavljaju koristan pregled različitih rešenja u

Evropskim državama, te su tako dati prikazi nadležnosti u odnosu na vođenje postupka prema maloletnicima, nadležnosti u preliminarnom procesnom stadijumu postupka prema maloletnicima, (ne)postojanja određenih socijalnih i sličnih službi, načela javnosti u postupku prema ovim licima i organa nadležnih za diverziono postupanje.

Osnovni međunarodni standardi u oblasti maloletničkog pravosuđa i postupanje prema maloletnim učiniocima krivičnih dela, tačnije Konvencija UN o pravima deteta, Evropska pravila o postupanju prema maloletnim učiniocima krivičnih dela i Evropska konvencija o ljudskim pravima, predmet su trećeg poglavlja ove monografije. Od posebnog značaja za naše zakonodavstvo i praksu je detaljna analiza određenih odluka Evropskog suda za zaštitu ljudskih prava vezana za položaj maloletnih učinilaca krivičnih dela, u skladu sa kojima autor daje korisne, *de lege ferenda* predloge.

Četvrto i peto poglavlje bave se pitanjima krivice i starosnom granicom sposobnosti za njeno snošenje u krivičnom pravu donekle bilo zanemareno u našoj dosadašnjoj teoriji i praksi, i pridavana mu je manja važnost nego kada je reč o punoletnim učiniocima. Profesor Škulić dovodi u pitanje ovaj stav, argumentovano objašnjavajući da je postojanje krivice kod maloletnika (isto kao i kod punoletnih učinilaca) neophodno za izricanje bilo koje krivične sankcije, sa izuzetkom onih medicinsko-psihijatrijskog karaktera. On naime insistira na razlikovanju formalnog oglašavanja krivim, od utvrđivanja postojanja krivice kao subjektivnog elementa krivičnog dela. Tako se i punoletno i maloletno lice formalno oglašava krivim samo kada se donosi osuđujuća presuda, što ne znači da mu se dela za koja se rešenjem izriče sudska opomena (kod punoletnih učinilaca) ili neka druga sankcija (kod maloletnika) ne mogu pripisati u krivicu. Pored pitanja krivice u maloletničkom krivičnom

pravu koje je obrađeno dosta obimnije i detaljnije nego što je to bio slučaj u našoj dosadašnjoj literaturi, autor se bavi i pitanjem krivice u anglosaksonskom pravu, što prevazilazi opseg maloletničke delikvencije i od koristi je svima onima koji se bave krivičnim pravom. Analizi ovih pitanja sledeće razmatranje starosne granice sposobnosti za snošenje krivice u krivičnom pravu smislu gde se, pored rešenja u našem zakonodavstvu i njegovog detaljnog objašnjenja, navode i uporednopravna rešenja evropskih i vanevropskih država.

Positivnopravna rešenja u vezi sa krivičnim sankcijama i drugim merama koje se primenjuju prema maloletnicima, krivičnog postupka prema maloletnicima kao i postupka u kome se pojavljuje oštećeno maloletno lice i maloletničkog izvršnog krivičnog prava, izložena su u poslednja tri poglavlja monografije. Zakonske i podzakonske odredbe nisu izložene po klasičnom *de lege lata* pristupu, već autor konstruktivnom kritikom daje i korisne *de lege ferenda* predloge.

Na kraju možemo reći da je profesor Škulić uspeo da kompleksnu problematiku maloletničkog krivičnog prava prikaže na jasan i jezgrovit način, obogaćujući je bogatom komparativnopravnom analizom. Pred nama se nalazi ozbiljno, zaokruženo i temeljno delo iz oblasti koja traži stalno promišljanje i preispitivanje nauke, države, društva, institucija, roditelja. Po rečima autora, „*misao da je dete otac čoveka* dobro objašnjava suštinu odrastanja i sazrevanja, ali ona ukazuje i na opasnost koja nastaje kada pravni sistem ne reaguje sasvim adekvatno na problem maloletničke delikvencije, jer onda takvo *dete* odrasta u punoletnog i po društvo daleko opasnijeg učinioca krivičnog dela.“ Zato ovaj udžbenik, teorijski produbljeno napisan, pledira da postane nezaobilazno štivo svih onih koji se bilo teorijski ili praktično bave problematikom maloletničke delikvencije.

JOANNE SAVAGE,
The development of persistent criminality

Oxford, 2009, 561 str.

U kriminološkoj literaturi posebno pažnju zavređuju prestupnici koje odlikuje kriminalna karijera. Ta zainteresovanost proističe iz sprovedenih istraživanja koja pokazuju da je kriminalitet neravnomerno distribuiran i da je za značajan udeo izvršenih krivičnih dela odgovoran mali broj lica. Tako je npr. jedna studija pokazala da je oko 20% lica koja su imala kriminalnu karijeru bila odgovorna za 80% svih izvršenih krivičnih dela a još manje njih (od 8–14%) za sva teška krivična dela.¹ Pod pojmom kriminalne karijere se po nekim autorima podrazumeva identifikacija prestupnika sa zločinom, koncept o sebi kao kriminalcu, grupna podrška i udruživanje sa drugim kriminalcima, progresija u kriminalnoj aktivnosti, zločin kao način života² dok se od strane drugih određuje i kao „longitudinalni proces činjenja krivičnih dela u nekom periodu života.“ Po drugom navedenom shvatanju kriminalnu karijeru imaju sva lica koja su u određenom vremenskom periodu izvršila više od jednog krivičnog dela (po nekim autorima i samo jedno krivično delo) pri čemu kriminalna aktivnost takvih pojedinaca ne mora biti motivisana koristoljubljem niti predstavljati izvor prihoda i način života. Prvi zastupnici ovog koncepta kriminalne karijere bili su Jacqueline Cohen i Alfred Blumstein a akcenat kod ovakvog definisanja zapravo nije na analiziranju ličnosti prestupnika i

uzroka povrata već na izučavanju karakteristika kriminalnih karijera kako bi se dobili podaci o licima koja uzimaju učešće u kriminalnim delatnostima, o vremenu uključivanja u kriminalnu aktivnost, frekvenciji krivičnih dela kao i o trajanju kriminalne angažovanosti.

Uporedo sa ovom vrstom proučavanja kriminalnih karijera u poslednje vreme dosta pažnje posvećuje se i utvrđivanju uzroka koji dovode do istrajavanja u kriminalnim aktivnostima. Kriminolozi smatraju da postojeća etiološka objašnjenja zahtevaju preispitivanja. Ako se tvrdi da je uzrok kriminalnog ponašanja npr. nizak nivo inteligencije ili određeni tip ličnosti, kako je onda moguće objasniti prestanak kriminalne aktivnosti? Da li to znači da se IQ vremenom poboljšava ili da određene lične karakteristike nestaju? Isto tako, kako objasniti promene koje se odvijaju tokom kriminalne karijere? Neki prestupnici počinju sa vršenjem lakših krivičnih dela, potom prelaze na teža, neki prestaju sa kriminalnim aktivnostima posle dva izvršena krivična dela a neki posle nekoliko desetina itd. Umesto orijentisanja na individualne faktore, nastaje pravac razvojnih teorija u kriminologiji koji kriminalnu karijeru posmatra kao proces koji je uslovljen drugim društvenim događanjima u životu (poput završetka škole, pronalaska posla, zaključenja braka). U okviru ovog pristupa razvila su se dva pravca. Prvi se označava kao shvatanje o životnom putu (*life course perspective*)³ a najpoznatiji predstavnici su

1 Britta Kyvsgaard /2004/: *The Criminal career, The Danish longitudinal study*, Cambridge, 88–90.

2 Đorđe Ignatović /2011/: *Kriminologija*, Beograd, 133.

3 Više o tome: Đorđe Ignatović /2009/: *Teorije u kriminologiji*, Beograd, 453–459.

Robert Sampson i John Laub. Oni kriminalitet vide kao dinamični proces koji je pod uticajem brojnih individualnih odlika i socijalnih iskustava. Drugi pravac označen je kao shvatanje o latentnim karakteristikama (*latent trait perspective*) i po njemu je ljudsko ponašanje uslovljeno ključnom karakteristikom ličnosti (prisutna kod čoveka od rođenja ili nešto kasnije a u pitanju je defektna inteligencija, impulsivnost, genetska abnormalnost, neke funkcije mozga) koja dolazi do izražaja u sadejstvu sa spoljašnjim okolnostima. Najznačajniji predstavnici ovog pravca su David Farrington, Michael Gottfredson i Travis Hirschi.⁴

Autor i urednik knjige *Razvoj istrajne kriminalnosti* Joanne Savage, smatrajući značajnim pitanje etiologije kriminalnih karijera, objedinila je na jednom mestu radove brojnih autora kojima se iz različitih uglova doprinosi pojašnjavanju ove problematike. Joanne Savage je vanredni profesor Kriminologije (istorija i filozofija) na Fakultetu za javne poslove Američkog Univerziteta u Vašingtonu. Posebno je interesuje polje etiologije nasilničkog kriminaliteta (uticaj porodice kao i uticaj medija) a njena empirijska istraživanja predstavljala su potporu opšte evoluciono-ekološke paradigme čiji je autor Bryan Vila.

Knjiga *Razvoj istrajne kriminalnosti* podeljena je u šest celina kojima prethodi rad urednika. Prva grupa radova objedinjena je pod naslovom „Porodica, siromaštvo i stresni životni događaji“ a posvećena je upravo analiziranju istrajne kriminalnosti u svetlu navedenih faktora. U drugom poglavlju autori se bave pitanjima uticaja biosocijalnih uzroka na kontinuirano kriminalno ponašanje. Treći deo knjige posvećen je posebnim kategorijama prestupnika koje odlikuje kriminalna karijera. Predmet sledeće grupe radova su metodološka pitanja od značaja za proučavanje istrajne kriminalnosti dok se u petoj celini vrši konceptualizacija perzistentnog prestupnika kroz različite

teorijske postavke. Poslednja celina posvećena je zaključnim razmatranjima i pitanjima budućih istraživanja i politike suzbijanja istrajne kriminalnosti.

U prvoj celini u radu čiji je autor Linda Pagani ispituje se povezanost porodičnog okruženja sa nastankom i razvojem antisocijalnog ponašanja. Autorka smatra da u izučavanju te veze treba koristiti podatke iz longitudinalnih studija u kombinaciji sa znanjima koja o ovoj oblasti nudi razvojna psihologija. Postoje dve grupe faktora koji zavređuju pažnju. Jedni su statičnog a drugi dinamičnog karaktera. U prvu grupu ulaze uzroci poput siromaštva, nižeg nivoa obrazovanja majke, ranog roditeljstva, porodičnih promena u vidu razvoda i ponovnog stupanja u brak (ne znači da će deca koja žive sa očuhom ili maćehom uvek imati veće šanse za kriminalne obrasce ponašanja), nekonformizma roditelja ili braće/sestara, depresije kod majke i zloupotrebe alkohola od strane roditelja. Još jedan statičan faktor je veličina porodice. Što više članova broji jedna porodica veće su mogućnosti za kriminalno ponašanje jer roditelji ne mogu dovoljno pažnje da posvete svim potomcima, postoji problem sa prostorom kao i više mogućnosti da starija braća i sestre pruže delinkventni uzor. Pored statičkih, autorka navodi i dinamične faktore. Jedan od njih je porodična disfunkcionalnost oličena u parametrima kao što su način rešavanja problema u porodici, uloge, komunikacija, samo-kontrola. Podaci o disfunkcionalnosti porodice upoređeni su sa učešćem mladih u delinkvenciji i zaključeno je da deca iz najagresivnijih grupa imaju i do dvadeset puta veće šanse pripadanja disfunkcionalnoj porodici. Loša komunikacija takođe predstavlja dinamičan faktor a podrazumeva osuđivanje, naređivanje, posramljenje, prebacivanje i sličnu retoriku. Strogo kažnjavanje dece dovodi prvo do ispoljavanja nasilja prema vršnjacima i nastavnicima a potom i prema drugima. Autorka takođe razmatra povezanost porodične disfunkcionalnosti sa genetskim predispozicijama. Ove poslednje mogu uticati na pojavu rizika za

4 Larry Siegel /2010/: *Criminology (Theories, Patterns and Typologies)*, USA, 272–283.

kriminalnu karijeru pri čemu porodica ima ulogu posrednika. Ako kod deteta zbog genetske predispozicije postoji problematična struktura ličnosti koja potom utiče na način ophođenja roditelja prema detetu, u smislu oštrog postupanja, nastaje jedan rizik za kriminalnu karijeru. Ipak, studije o uticaju porodičnog okruženja na usvojenika pokazuju da disfunkcionalnost ima značajnu ulogu nevezano od naslednih predispozicija.

Vežu između siromaštva i i kriminalne karijere analizirali su u sledećem radu autori Carter Hay i Walter Forrest. Pre iznošenja rezultata sprovedenog istraživanja ukazano je na postojeće stavove u literaturi u pogledu ove povezanosti. Tako npr. Cohen smatra da siromaštvo koje je trajnog karaktera utiče na oblikovanje vrednosti i stavova što se potom prenosi na decu. Wilson ukazuje da dugotrajno siromaštvo utiče na premeštanje porodice u siromašan kraj koji stvara dodatni rizik za dete. Moffitt smatra da je kriminalna karijera rezultat neuropsiholoških deficita (korišćenje opojnih droga od strane majke kao i korišćenje alkohola tokom trudnoće, slaba prenatalna ishrana, zanemarivanje deteta) i kriminogene društvene sredine pri čemu navedeni autor vidi koren oba uzroka u siromaštvu. Prema autorima ovog rada ključno je ispitivanje trajnog siromaštva zbog čega nisu dovoljne presečne (cross-sectional) analize jer je moguće da porodica u jednom vremenskom trenutku bude siromašna ali ne i u drugom. Autori su sprovedli istraživanje koje je obuhvatilo podatke o 11 000 dece uzrasta od 10–14 godina (od desete godine lice može krivično odgovarati) i njihovom kriminalnom ponašanju u periodu od uzastopnih pet godina. Podaci dobijeni istraživanjem potvrđuju polazne pretpostavke. Deca koja su živela u dugogodišnjem siromaštvu imaju znatno veće šanse za kasniju kriminalnu karijeru u odnosu na onu koja su kratko živela siromašno a još je izražajnija razlika u odnosu na decu koja nisu živela u lošem materijalnom okruženju. Zaključak je prema tome da siromaštvo u detinjstvu utiče na kriminalnu karijeru u ranoj adolescenciji.

Stephanie Ellis i Joanne Savage u svom radu ispituju povezanost pritiska, socijalne podrške i kriminalnih karijera. Polaznu osnovu čini teorija o pritisku koju je definisao Agnew a njeni ključni elementi su: 1. Nesklad između očekivanja i nemogućnosti postizanja ciljeva, 2. Uklanjanje pozitivnih stimulansa, 3. Prisustvo negativnih stimulansa. Pod stresorima se podrazumevaju npr. smrt bliskog lica, zanemarivanje, zlostavljanje, razvod roditelja a oni mogu izazvati kriminalno ponašanje. Socijalna podrška je pojam širi od socijalne kontrole koju je definisao Hirschi i podrazumeva bilo koji proces kroz koji se poboljšavaju društveni odnosi. Pitanja koja zanimaju autore u ovom radu su da li pritisak u ranoj adolescenciji doprinosi razvoju istrajne kriminalnosti, da li postojanje socijalne podrške inhibira dejstvo pritiska i da li je važan vremenski period pojave oba faktora? Autori su napravili razliku između nasilnih i imovinskih krivičnih dela. Rezultati do kojih su u istraživanju došli su da rani pritisak nema uticaja na nasilno ponašanje dok socijalna podrška ima određeni značaj. Veći pritisak i veća podrška daju manje nasilja od većeg pritiska i manje podrške dok rani pritisak ima značajan uticaj na kasnije nenasilno ponašanje kao i podrška koja, ako postoji, redukuje kasnije nenasilno ponašanje.

Teorija pritiska koju je formulisao Agnew predstavlja polaznu osnovu i u sledećem radu čiji su autori Timothy Ireland, Craig Rivera i John Hoffmann. Takođe se uzima u obzir i klasifikacija kriminalnih karijera koju je formulisao Moffitt i po kojoj se istrajni prestupnici mogu podeliti na one koji imaju životnu karijeru (počinje u ranom detinjstvu i traje do odraslog doba) i na one čija karijera je ograničena na adolescentski period. Autori navode da se etiologija kriminalnih karijera razlikuje prema navedenoj podeli. Tako npr. prestupnike čije kriminalno ponašanje započinje u uzrastu između 15–17 godine odlikuju sledeće karakteristike: loše obrazovanje, slaba porodična podrška, zloupotreba alkohola i droga, stresni događaji u životu. Navedeni uzroci nisu

zastupljeni kod lica čiju kriminalnu karijeru čini mali broj krivičnih dela ili kod onih koji u kasnijem životnom periodu počinju sa kriminalnim aktivnostima. Elementi teorije pritiska (blokiranje pozitivno vrednovanih ciljeva, negativni stimulans i gubitak ili očekivani gubitak pozitivno vrednovanog stimulansa) imaju dinamičan a ne statičan karakter pod čime se podrazumeva trajanje takvih događaja kao i značaj njihovog broja u životu deteta. Ako ih je više (hronični stresori) veće su šanse za razvoj delinkvencije nego ako je zabeležen samo jedan stresor. Ova hipoteza je u istraživanju potvrđena. Autori su zaključili da oni adolescenti koji su bili izloženi hroničnim stresorima ne samo da su imali najaktivniju delinkventnu putanju već su činili drugu grupu prestupnika sa kriminalnim karijerama – onih koji rano ulaze u takve obrasce i istrajavaju do odraslog doba. Oni adolescenti koji kasnije tokom adoloscenskog perioda prolaze kroz hronične stresne događaje imaju hroničnu delinkventnu putanju dok oni koji prolaze kroz umereno i donekle stabilnu fazu hroničnih događaja imaju delinkventnu putanju takvog istog karaktera.

U drugom delu knjige razmatra se uticaj bioloških faktora na kriminalne karijere. Autori Patrick Sylvers, Stacy Ryan, Amanda Alden i Patricia Brennan u radu koji se bavi ovom problematikom najpre iznose stavove iz dosadašnje teorije. Tako je npr. Moffitt tvrdio da je uporna kriminalnost povezana sa prenatalnim neurološkim poremećajima što utiče na temperament, slabe kognitivne sposobnosti, impulsivnost i hiperaktivnost. Kada se ove predispozicije spoje sa nepovoljnim spoljašnjim okolnostima dolazi do trajne kriminalnosti. Damasio navodi da određene anomalije u prefrontalnom korteksu onemogućavaju pojedinca u označavanju situacija kao pozitivnih ili negativnih. Takva lica ne umeju da uče iz loših iskustava što kasnije dovodi do recidiva. Gray je utvrdio da na inhibiranje ponašanja utiču određeni centri u mozgu a isto važi i za aktivno ponašanje. Kod lica kod kojih prvi centri nisu dovoljno

razvijeni a drugi i više nego što je potrebno dolazi do nasilnog ponašanja. Navedeni centri su takođe u vezi sa psihopatijama a ona je često prisutna kod recidivista. Autori su u ovom radu analizirali povezanost prenatalnih uzroka sa kasnijim problematičnim ponašanjem dece (tj. lica koja su mlađa od 18 godina). Među te faktore ubrajaju se stresni događaji tokom trudnoće, zloupotreba alkohola i droga. Potom se prelazi na razmatranje genetske predispozicije i zaključuje da do sada nije pronađena veza jednog konkretnog gena i nekonformističkog ponašanja ali da postoji genetska predispozicija za zloupotrebu alkohola što je povezano sa nasilnim ponašanjem. Što se tiče hormonskih uticaja, utvrđeno je da rano sazrevanje kod devojčica može biti povezano sa problematičnim ponašanjem dok je kod dečaka to slučaj sa kasnijim sazrevanjem koje dovodi do agresivnosti. Autori su takođe pažnju posvetili neurobiološkim i psihopatološkim razmatranjima.

Uticaj bioloških faktora analiziraju i autori John Paul Wright i Kevin M. Beaver. Oni pokušavaju da odgovore na pitanje zašto npr. dva deteta, koja odrastaju u istoj porodici, istom širem društvenom okruženju imaju različita ponašanja? U razmatranju ove problematike polazi se od analize genetike. Ljudi su genetski slični, razlike se zastupljene u 1% ali imajući u vidu da postoji oko 30 000 gena, varijacije među ljudima iznose oko 30 miliona kombinacija. Ono što je ključno je da geni uzrokuju vrstu reakcije na spoljašnje događaje. Genetska predispozicija je npr. nizak stepen samokontrole koji mladog čoveka vodi u situacije nepoštovanja pravila, sukoba i kriminala. Jedan gen sam po sebi ne može biti dovoljan za objašnjenje kriminaliteta već je važno shvatiti da je genetika povezana sa društvenim uslovima. Autori ukazuju na dve vrste gena. Prvi je gen X koji se odnosi na socijalne interakcije (GxE) a drugi gen X koji se odnosi na društvene korelacije (rGE). Prvi ukazuje na međusoban uticaj sredine i genetske predispozicije, načina na koji pojedinac prima,

obrađuje i reaguje na spoljašnje podsticaje. Za objašnjenje uporne kriminalnosti uziman je u obzir ovaj gen u studijama o blizancima i usvojenicima. Kada se na genetsku predispoziju za agresivno ponašanje nadoveže nepovoljno okruženje rezultat je antisocijalno ponašanje. U jednoj studiji, samo 12% dece bilo je u ovoj situaciji a odgovorno je za 44% krivičnih dela. Drugi gen se odnosi na korelacije. Npr. kažemo da nezaposlenost vodi u kriminalitet. Ali šta je ono što dovodi do nezaposlenosti? Kriminalci, kako navode autori, nisu inače vredni i savesni radnici. Dakle, imamo genetsku predispoziju i okruženje koji su u korelaciji. Dete koje ima genetsku predispoziciju za kriminalitet raste u kriminalnom okruženju. Još jedan primer koji se navodi je uključenost u gang. Da li lice koje ima genetsku predispoziju svojevolljno traži takvo okruženje a ono ga potom vodi u kriminalitet?

Treća celina posvećena je posebnim kategorijama lica koje odlikuje kriminalna karijera. Ovde će biti predstavljen rad koji se bavi pitanjem zastupljenosti istrajnog kriminalnog ponašanja kod žena kao i analiziranjem razlika između kriminalnih karijera žena i muškaraca. Kriminolozi se uglavnom drže podele kriminalnih karijera koju je ustanovio Moffitt i po kojoj jednu grupu čine lica čije su karijere ograničene na adolescentski period a drugu lica čije kriminalne karijere opstaju sve do odraslog doba. Istrajno nekonformističko ponašanje žena u najvećem broju slučajeva ulazi u prvu kategoriju. Dosadašnja istraživanja pokazuju da je učešće žena u kriminalnim karijerama i do deset puta manje u odnosu na muškarce. Takođe, karakteristike njihovih kriminalnih karijera su drugačije. Žene kasnije postaju kriminalno aktivne a karijera im nije u značajnoj meri ozbiljna i istrajna. Što se tiče početka karijere, autori navode da žene kasnije počinju sa vršenjem krivičnih dela ali navedeno važi samo kada se radi o težim zločinima dok kada su u pitanju lakši prestupi nema bitnije razlike u poređenju sa muškarcima. Što se tiče vrste krivičnih dela,

žene znatno ređe čine nasilna dela a vrlo često krivična dela u vezi sa drogom. Ipak, u poslednje vreme mnogi autori tvrde da je učešće devojčica u nasilju, tučama pa čak i korišćenju vatrenog oružja poraslo. Međutim, pitanje je da li se radi o stvarnom porastu ili promeni krivične reakcije jer se sada ne reaguje blago, kako su tvrdile feministkinje, već se pre radi o pristupu nulte tolerancije. I kada se radi o uzrocima istrajnog kriminalnog ponašanja žena, postoje određene specifičnosti. Na primer, u biološkoj sferi se ukazuje na izraženu asimetriju u mozgu kod delinkventnih žena što nije primećeno kod muškaraca. Takođe, depresevna stanja i posttraumatski stres su često prisutni kod ovih žena. Dalje, kada se radi o socijalnim uzrocima važnu ulogu za devojčice ima doživljena viktimizacija. One su znatno češće u odnosu na muškarce žrtve. Takođe, one koje su kriminalno aktivne potiču iz nekohezivnih i razbijenih porodica a izgleda da ovaj uzrok ima izraženije dejstvo kod ženskog pola. Autori takođe navode da žene koje su uključene u trajnu kriminalnu aktivnost snose teže posledice u vidu psiholoških poremećaja, značajne stope korišćenja alkohola i droga, loših porodičnih i bračnih odnosa, nestalnog zaposlenja i niskog nivoa obrazovanja.

U četvrtom poglavlju razmatraju se metodološka pitanja u oblasti kriminalnih karijera. Tako npr. Alex Piquero u svom radu postavlja pitanje kada za nekoga možemo reći da je istrajan u kriminalnim aktivnostima? Da li je potrebno da čini mnogo krivičnih dela u dužem ili kraćem vremenskom periodu ili da možda izvrši manji broj dela u kraćem periodu? Ne postoji saglasnost oko ovog pitanja. Autori daju različite teorijske i radne definicije kriminalne karijere pa rezultati ne mogu uvek da se upoređuju. Autor predlaže ograničavanje definicije na određeni vremenski period i frekventnost krivičnih dela. To bi takođe trebalo da se odnosi i na metodološka pitanja. Potrebno je odrediti na koji će se način prikupljati podaci, da li putem studija samooptuživanja ili

putem zvaničnih statistika kako bi se postiglo ujednačano postupanje.

U petom delu knjige razmatra se koncept istrajnog prestupnika na osnovu različitih teorijskih pristupa. Tako npr., Travis Pratt polazi od kontrolne teorije čiji je tvorca Hirschi. Po njoj do kriminalnog ponašanja dolazi zbog nedostatka samokontrole na čiji razvoj utiču pre svega roditelji. Autor ipak smatra, što se i u kriminološkoj literaturi potvrđuje, da koreni nedostatka samokontrole leže i u biološkim i neurobiološkim faktorima, odnosno nisu isključivo posledica lošeg roditeljstva. Pored toga, na razvijanje samokontrole utiče i okolina koja može stvarati podsticajne ili otežavajuće uslove za roditeljstvo. Osim porodice, postoje i druge institucije koje imaju uticaja na razvijanje samokontrole a posebno značajnu ulogu u postupku socijalizacije ima škola.

Per-Olof Wikstrom i Kyle Treiber ispituju koji faktori utiču na stabilnost kao i promene u kriminalnim karijerama. Ističu kako dosadašnja literatura ukazuje isključivo na individualne uzroke u vidu lične sklonosti ka istrajnom kriminalnom ponašanju pri čemu se zanemaruje uticaj šire društvene sredine. U radu se prvo objašnjava koncept „hronični prestupnik.“ Autori ukazuju da se pod navedenim pojmom podrazumeva kriminalna aktivnost jednog lica tokom dužeg vremenskog perioda a ne prosto izvršenje više od jednog krivičnog dela. Potom autori navode savremene kriminološke pravce kojima se objašnjava navedena problematika (opšta teorija kriminaliteta čiji su autori Gottfredson i Hirschi, dualizacija lica sa kriminalnim karijerama na koju je ukazao Moffitt, teorija neformalne socijalne kontrole čiji su autori Sampson i Laub). Autori na kraju nude svoj koncept koji se naziva teorija situacione aktivnosti. Polazi se od pretpostavke da su ljudi razumni i da su njihovi postupci determinisani kako razumom tako i pravilima. Ljudski izbori mogu biti habitualnog tipa („dopuštanje“ spoljašnjim okolnostima da određuju njihove postupke) i odlučujućeg tipa

(kada se odluka donosi na osnovu vaganja argumenata za i protiv). Autori navode da upravo prva vrsta odlučivanja predstavlja odliku istrajnih prestupnika.

Poslednju celinu knjige čini zapravo rad urednika u kome se sumiraju zaključci iz svih predstavljenih radova i daju određene smernice za budućnost. Autor ukazuje na ključne faktore koji se provlače u sabranim tekstovima. To su biološki uzroci, siromaštvo, emocionalni pritisak i porodična dezorganizacija. Ipak, određena pitanja, od značaja za razumevanje kriminalnih karijera, čekaju detaljnije pojašnjenje. Tako npr., nije jasna veza između hroničnih prestupnika i onih koji tokom dužeg vremena čine teška, uglavnom nasilna krivična dela. Autor smatra da između njih ne može biti stavljen znak jednakosti i da se u literaturi već vide naznake po kojima istrajni prestupnici nisu ujedno i učinioci teških krivičnih dela. To nadalje implicira da etiologija njihovih kriminalnih aktivnosti ne može biti zajednička. Još jedno pitanje koje zavređuje pažnju je početak kriminalne karijere. Među autorima ne postoji saglasnost u pogledu starosne granice koja ukazuje na dalji razvoj istrajne kriminalnosti (ta granica varira i kreće između 11–15 godina). Mnogi autori tvrde da neurobiološki faktori utiču na početak kriminalne karijere ali ta veza nije dovoljno ispitana. Dalje, još jedan rizični faktor jeste zlostavljanje deteta. Iako mnogi autori tvrde da postoji povezanost zlostavljanja i kriminalne karijere, nije ispitano da li postoje okolnosti koje imaju posrednu ulogu, kao npr. način roditeljstva, socioekonomski status, inteligencija itd. Pažnju istraživača treba usmeriti i na društvene faktore. Među njima posebno je značajan uticaj koju okolina u kojoj lice živi ima na njega. Autor ukazuje i na potrebu daljeg testiranja kriminoloških teorija u oblasti kriminalnih karijera i skreće pažnju na već pomenute metodološke nedoumice vezane za ovu problematiku. Na kraju detaljno se daju predlozi za preduzimanje mera kako u oblasti neformalne tako i u oblasti formalne socijalne kontrole.

Proučavanje etiološke dimenzije kriminalnih karijera ukazalo je na ključne faktore kojima treba i u budućim istraživanjima posvetiti pažnju, kako zbog razumevanja razloga stalnog vraćanja prestupnika takvom ponašanju tako i zbog preduzimanja odgovarajućih mera na planu prevencije. U knjizi *Razvoj istrajne kriminalnosti* je kroz radove brojnih autora dat doprinos razumevanju ove problematike. Ukazano je da lica sa kriminalnim karijerama možemo klasifikovati i da prema toj podeli treba osmisliti mere reagovanja organa neformalne i formalne socijalne kontrole. Takođe, sprovedena istraživanja dovode do zaključka da kriminalne karijere u najvećem broju slučajeva započiju u ranom životnom periodu a ponuđeno je nekoliko objašnjenja te pojave. Saznanja

dobijena ovim ispitivanjima već su dovela do primene odgovarajućih mera preventivnog karaktera u mnogim zemljama. Tekstovi, sadržani u knjizi *Razvoj istrajne kriminalnosti*, predstavljaju produbljenu analizu postojećih saznanja o ovoj temi i skup otvorenih pitanja na koja tek treba odgovoriti u budućim istraživanjima. Imajući u vidu da u našoj literaturi nije mnogo pažnje posvećeno ovom problemu, a da je on nesporno univerzalnog karaktera, knjiga *Razvoj istrajne kriminalnosti* predstavlja jednu od neophodnih polaznih i osnova daljeg izučavanja kriminalnih karijera.

Natalija Lukić

SPERRVERFÜGUNGEN IM INTERNET

Nationale Rechtsdurchsetzung im globalen Cyberspace?

von Ulrich Sieber und Malaika Nolde

Duncker & Humblot, Berlin, 2008, XX + 263 str.

„The Internet is the first thing that humanity has built that humanity doesn't understand, the largest experiment in anarchy that we have ever had.“

Ove reči Eric-a Schmidta, člana Upravnog odbora Google-a, osobe očito vrlo kompetentne da se oglašava u datom kontekstu, u prvi mah mogu da deluju kao apokaliptično preterivanje, ali nakon prvobitnog skepticizma, ostaje pitanje nije li ipak donekle u pravu, barem u pogledu nesagledivih posledica koje će internet imati po ljudsko društvo. Nastanak interneta,¹ jednog od najvažnijih tehnoloških dostignuća čiji je uticaj već sada vidljiv u svim sferama života, vezuje se za šezdesete godine prošlog veka i ministarstvo odbrane vlade SAD koje je tada osnovalo *Advanced Research Project Agency* (ARPA) čiji je zadatak bio da, u to doba Hladnog rata, od centralizovanog i osetljivog, stvori decentralizovani vojni informacioni sistem, sastavljen iz više autonomnih mreža koji bi

preživelo mogući nuklearni rat.² 1969. godine stvorena je prva takva računarska mreža pod nazivom ARPANET. Nedugo potom, *National Defense Foundation* (NSF) stvorio je kompatibilnu mrežu za naučna, ne-vojna istraživanja,³ kojoj se između ostalog, priključio i Univerzitet Harvard. 1983. godine se sa NCP-a (*Network Control Protocol*) prešlo na TCP/IP (*Transmission Control Protocol/Internet Protocol*), što predstavlja jedan od najbitnijih koraka, jer je to upravo tehnologija kakva se i danas koristi. Kako se kao argument za pojačanu krivičnopravnu represiju često koristi slikovita konstatacija da „kriminalitet ne poznaje granice“, jasno je da upravo ovaj (relativno) novi, brzi, jeftin i lako dostupan medij kriminalitetu daje jednu sasvim novu dimenziju; on čini nacionalne granice još poroznijim; moglo bi se reći da ih zapravo virtuelno briše, dok kriminalitet sa svojim posledicama ostaje stvaran. U novonastalom ambijentu, u kom je sve teže kontrolisati protok informacija, neophodno je stoga da i krivičnopravne aktivnosti država pokažu veći stepen prilagodljivosti i brzog reagovanja nego što je to do sada bio slučaj.

Jednom od mogućih odgovora na pitanje kako u okviru ustavnih i zakonskih mogućnosti preprečiti put neželjenim informacijama upravo je posvećena knjiga koautora Ulrich-a Sieber-a i Malaika Nolde, a koja nosi naslov „Nalozi za blokiranje na inter-

1 Internet bi se mogao označiti kao međunarodna mreža mreža („international network of networks“). To je globalni, decentralizovani konglomerat velikog broja malih lokalnih mreža koje komuniciraju putem standardnih protokola. Slikovito govoreći, to je „okvir koji se može ispuniti različitim sadržajima“. Više o tome: M. Burnstein, *A Global Network in a Compartmentalised Legal Environment*, p. 23; V. Pavić /2001/: Internet-problemi zakonodavne i sudske nadležnosti, Strani pravni život 1–3, Beograd, str. 266; F. C. Matthias /2004/: *Der kollisionsrechtliche Verbraucherschutz in der EU*, Wien, p. 2.

2 V. Pavić, *Ibid.*

3 S. Đorđević /2006/: *Merodavno pravo za internet-delikte*, magistarski rad, Beograd, str. 6.

netu – Nacionalno sprovođenje prava u globalnom sajber prostoru?“ (*Sperrverfügungen im Internet – Nationale Rechtsdurchsetzung im globalen Cyberspace?*). Pogled na biografije autora ove knjige u kojima je uočljiva njihova dugogodišnja posvećenost kompjuterskom kriminalitetu, potvrđuje odlično poznavanje ove problematike. Ulrich Sieber je jedan od dva direktora Max-Planck-Instituta za strano i međunarodno krivično pravo iz Frajburga, honorarni profesor na Albert-Ludwig Univerzitetu u istom gradu i na Ludwig-Maximilians Univerzitetu u Minhen, gde ujedno vodi i Centar za pravnu informatiku, dok na Institutu drži predavanja iz Informativnog krivičnog prava. Doktorirao je upravo na temu „Kompjuterski kriminalitet i krivično pravo“ (*Computerkriminalität und Strafrecht*, 1977). Pored toga, objavio je više radova iz pomenute oblasti: „Kompjuterski kriminalitet“ (*Computerkriminalität*, in: Sieber, U.; Brüner, F.-H.; Satzger, H.; von Heintschel-Heinegg, B. (Hrsg.): *Europäisches Strafrecht*, 2011), „Savladanje kompleksnosti u globalnom sajber prostoru: Harmonizacija računarskog krivičnog prava“ (*Mastering Complexity in the Global Cyberspace: The Harmonization of Computer-Related Criminal Law*), in: Delmas-Marty, M.; Pieth, M.; Sieber, U. (Hrsg.): *Les chemins de l'Harmonisation Pénale/Harmonising Criminal Law, Collection de L'UMR de Droit Comparé de Paris, Bd. 15*, 2008), „Sajber-terrorizam i drugo korišćenje interneta u terorističke svrhe – analiza opasnosti i evaluacija međunarodnih konvencija“ (*Cyberterrorism and Other Use of the Internet for Terrorist Purposes – Threat Analysis and Evaluation of International Conventions*, in: Council of Europe (Hrsg.): *Cyberterrorism – the use of the Internet for terrorist purposes*, 2007), „Međunarodni priručnik za kompjuterski kriminalitet“ (*The International Handbook on Computer Crime*, 1986). Slična interesovanja ima i koautor Malaika Nolde koja se, pored advokature, bavi i naučnim radom kao saradnik na Max-Planck-Institutu za strano i međunarodno krivično pravo na odeljenju „Informativno pravo i pravna informatika“. Objavljeni radovi, poput članka

„Ustavno-pravne granice državne kontrole sadržaja na internetu“ (*Verfassungsrechtliche Grenzen der staatlichen Inhaltskontrolle im Internet*, 2007) i „Prikriiveni pristup računarskim podacima kod krivičnopravne istraga“ (*Heimlicher Zugriff auf Computerdaten bei strafrechtlichen Ermittlungen*, 2007) potvrđuju usmerenost njenih interesovanja na oblast kompjuterskog kriminaliteta.

Knjiga „Nalozi za blokiranje na internetu – Nacionalno sprovođenje prava u globalnom sajber prostoru?“ nastala je kao rezultat istraživačkog rada u okviru projekta Max-Planck-Instituta koji se, kako je na unutrašnjim koricama ukratko objašnjeno, bavi izazovima „svetskog društva“, „informativnog društva“ i „novog društva rizika“. Glavna motivacija za naučnu obradu ove teme, kako u predgovoru detaljnije piše, jeste činjenica da su nadležnosti država omeđene upravo državnim granicama. Čak i ako se primena nacionalnog krivičnog prava proširi na strane servere, ostaje problem sprovođenja istražnih radnji i izvršenja odluka u inostranstvu. To će posebno biti slučaj kada neko ponašanje u stranoj zemlji nije inkriminisano. Mnogobrojne države stoga rešenje ovih problema vide u tehničkim blokadama domaćih internet provajdera. Međutim, kod sprovođenja ove mere postoje brojne tehničke i pravne nedoumice, što je navelo Komisiju za zaštitu omladine u medijima (*Kommission für Jugendmedienschutz – KJM*), ustanovu koja je u Nemačkoj nadležna za izdavanje naloga za sprovođenje pomenute mere, da se obrati Max-Planck-Institutu za izradu studije o tome da li KJM može da naloži nacionalnim access-provajderima da blokiraju pristup određenim sadržajima na internetu na stranim serverima, ukoliko nije moguće direktno postupanje protiv ponuđača tih sadržaja. Institut je, potpomognut informacionotehničkom analizom Tehničkog univerziteta iz Drezdena, istraživanje proširio i na pitanja nacionalne kontrole globalnog sajber prostora i sa time povezanih zadiranja u osnovna prava građana. Struktura knjige postavljena je tako što nakon pomenutog predgovora i spiska

skaćenica, sledi šest delova rada, od kojih su četiri centralna, jedan uvodni i jedan zaključni, dok se u prilogu nalaze izvodi odgovarajućih pravnih akata i spisak literature.

Govoreći u uvodu (str. 1–8) o izazovima informacionog društva za zaštitu omladine, autori ističu da pored internacionalizacije i međunarodnopravnih problema (gde je krivičnopravno posebno relevantan problem određivanja mesta izvršenja krivičnog dela), teškoće postoje kod utvrđivanja identiteta i uzrasta korisnika. Nalozi za blokiranje se pojavljuju kao „alternativna strategija sprovođenja prava“, kao „način da građani i prilikom ulaska u virtualni svet ostanu vezani za legislativne vrednosne odluke svojih država“ (str. 3). Na taj način bi se „održale pozitivne funkcije državnih granica (pravna sigurnost i smanjenje hiperkompleksiteta u društvu rizika), bez odricanja od globalnih prednosti sajber prostora“ (str. 4). No, ovaj pokušaj „(re)teritorijalizacije“ sajber prostora, uz uključivanje (državnih) nadzornih organa i provajdera kao „obezbeđenja na ulazu“ zahteva čvrstu pravnu osnovu postupanja, što je posebno bilo predmet rasprave u Nemačkoj nakon što je 2002. godine Vlada okruga Dizeldorfa izdala naloge za blokiranje internet stranica sa (neo)naciističkim sadržajem.

Centralni deo knjige započinje drugim delom („Problemstellung“, str. 9–57) u kom je postavljen problem kroz pregled mogućih slučajeva primene naloga (pornografija, nacistički sadržaji, podsticanje nasilja i povrede ljudskog dostojanstva, igre na sreću, uvrede i povrede verskih opredeljenja, vrbovanje za /reklamiranje terorizma, zaštita privatnih prava). U nastavku se analiziraju strategije suverenih vlasti, podeljene na postupanje protiv ponuđača sadržaja, protiv korisnika i protiv ponuđača usluga u domaćoj državi. Govoreći o prvim, autori su se, između ostalog, posvetili i pitanjima „zoning“-a (tj. tehničke izvodljivosti ciljanog isključenja pojedinih oblasti od mogućnosti prijema određenih internet sadržaja putem njihovih IP adresa) i izvršenja odluka na poznatom primeru Yahoo v. LICRA iz 2000. godine.

Kada se radi o korisnicima, oni će biti odgovorni ukoliko poseduju dečiju pornografiju, dok se *de lege ferenda* nazire širenje zone kažnjivosti i na posedovanje materijala nacionalsocijalističke i ekstremističke sadržine, kao i na omogućavanje maloletnicima da bez nadzora surfuju internetom, čime se dovodi u pitanje fragmentarni i supsidijarni karakter krivičnog prava. Iscrpnim objašnjenjem tehničkih pretpostavki, diferenciranjem potencijalnih adresata naloga za blokiranje i pregledom četiri aktuelna modela blokiranja (preko DNS servera, upisom u routing tabele, korišćenjem proxy servera i hibridnim modelom), prikazano je postupanje protiv ponuđača usluga. Drugi deo se zaokružuje pregledom inostranih iskustava u vezi sa merama kontrole i blokade, pri čemu se na spisku stranih država (Kina, Iran, Izrael, Italija, Švajcarska, Tajland, Turska, SAD) nalaze i zemlje čije se „demokratsko opredeljenje“ ne dovodi u sumnju.

Treći deo knjige („Beteiligte Grundrechtsträger und berührte Grundrechte“, str. 58–90) posvećen je osnovnim pravima i njihovim nosiocima na koje se nalozi za blokiranje odnose. U okviru prethodnih pitanja zaključeno je da privatizacija sektora pošte i telekomunikacija predstavlja izazov za očuvanje garantija osnovnih prava, pošto su se oni time približili nedržavnim upravnim jedinicama, a time ujedno doveli u pitanje svoju vezanost za poštovanje osnovnih prava (koja se shvataju kao „odbrambena prava nasuprot državi“). Međutim, oni su, uprkos tom principu udaljenosti od države (*Prinzip der Staatsferne*), u lancu država/pokrajinski medijski zavod/ponuđač ipak obavezni da poštuju naloge koje im izdaje država; oni predstavljaju neku vrstu njene produžene ruke, tako da je njihovo postupanje ipak i sa aspekta zaštite osnovnih prava relevantno. U nastavku trećeg dela, najveća pažnja je usmerena ka pomenutim pravima i njihovom mogućem uskraćivanju. Tako se kao prava provajdera i pretraživača detaljno opisuje veza između tehničkih intervencija i slobode zanimanja, slobode imovine, ravnopravnosti pred zakonom, slobode mišljenja, slobode štampe i naučne slobode; kao prava

ponuđača sadržaja sloboda mišljenja, sloboda štampe i elektronskih medija, sloboda zanimanja i opšta sloboda delovanja; kao i sloboda informisanja i pravo na tajnost pisma, pošte i telekomunikacija korisnika interneta.

Naredni, četvrti deo knjige („Voraussetzungen der Eingriffsgrundlage gemäß § 20 Abs. 4 JMStV i.V.m. § 59 Abs. 4 RStV“; str. 91–175) posvećen je detaljnom pojašnjenju pretpostavki postupanja; počev od samog osnova postupanja, tj. njegovih pravaca razvoja i alternativnih osnova, preko usaglašenosti sa višim pravom, pa do formalnih i materijalnih uslova. U tom kontekstu je, kako se iz samog naslova vidi, posebno značajan Državni ugovor o zaštiti omladine u medijima koji je stupio na snagu aprila 2003. godine, kao i Zakon o teledijima i 9. Državni ugovor o izmeni elektronskih medija iz marta 2007. godine. Posmatrajući odnos pravnog akta iz 2003. godine i čl. 5. Osnovnog zakona, iskristalisala se zapravo ideja vodilja zaštite omladine: slobodu prijema informacija maloletnika treba ograničiti, ali tako da se time ne opravda jedna kompletna blokada komunikacija za ponuđače sadržaja, niti blokada informacija za odrasle korisnike. Premda ovaj akt u §§ 4 i 5 sadrži katalog slučajeva u kojima su pomenute blokade dozvoljene, postoje situacije koje nisu tim odredbama regulisane, a koje predstavljaju kršenja odredbi Krivičnog zakonika. Tada nadzor vrši i naloge izdaje ustanova određena prema pokrajinskom zakonu; čime, drugim rečima, preti opasnost od fragmentacije prava zbog neujednačene upravne prakse. Još jedan nedostatak ovakvog rešenja i ujedno korak dalje od željene objektivnosti jeste taj što ova tela, za razliku od Komisije za zaštitu omladine u medijima, ne predstavljaju kontrolni gremijum koji se nalazi izvan sistema državne uprave.

U nastavku četvrtog dela, pažnja je posvećena usklađenosti sa pravom višeg ranga, gde je, između ostalog, zaključeno da odluka o dizeldorfskim nalozima za blokiranje ne krši međunarodnopravno načelo nemešanja, s obzirom na to da je bila usmerena

isključivo prema domaćim pravnim licima, i da postoji odgovarajuća povezanost sa Saveznom Republikom Nemačkom zbog „osetne opasnosti po javni red“. Dejstvo ove mere prostire se samo u okviru nacionalnih granica; u drugim državama internet ponuda ostaje dostupna. Zabrana cenzure iz čl. 5. Osnovnog zakona i uopšte određivanje i tumačenje pojmova formalne i materijalne; prethodne i naknadne cenzure predmet je naredne podceline u okviru četvrtog dela knjige. Još jednom je pomenuta težnja da se izbegne tzv. chilling effect, tj. paralisanje duhovnog života kroz faktičku samocenzuru. Formalnim pretpostavkama norme, tj. određivanju funkcionalne i mesne nadležnosti, postupku i pojedinim pitanjima upravno-pravne prirode, slede materijalne pretpostavke. Kada govore o kršenju odredaba Državnog ugovora, autori naglašavaju da ne postoji više pozivanje na Krivični zakonik putem jedne generalne klauzule, već su te povrede pojedinačno opisane i ne zahtevaju uvek ispunjenje svih uslova koje predviđa KZ. Izvršena je kategorizacija 11 povreda, tako da se razlikuju ponude koje su apsolutno nedopuštene, one koje su nedopuštene za decu i maloletna lica i naposljetku one koje po mogućstvu treba zabraniti deci i maloletnim licima određene starosne dobi. Govoreći o svakoj od pomenutih stavki, autori navode primere sadržaja na internetu koji bi se mogli podvesti pod ovu normu, poput tzv. tasteless ponuda, tj. prikazivanja scena ljudi izloženih jakim fizičkim ili psihičkim bolovima, ili tzv. snuff videa, tj. prikaza (navodno) realnih radnji lišenja života, koji bi se mogli obuhvatiti tačkom 8 kataloga („ponude protiv dostojanstva ljudi“).

Pretposlednje, peto poglavlje („Verhältnismäßigkeit der Maßnahme“, str. 176–227) posvećeno je pitanjima legitimnosti svrhe, podobnosti, nužnosti i prikladnosti mere. Odgovor na ovo prvo sadržano je u obrazloženju Državnog ugovora o zaštiti omladine u medijima, gde je rečeno da „je njegov cilj zaštita dece i omladine od ponuda koje mogu da otežaju ili ugroze njihov razvoj ili njihovo vaspitanje. On pored toga, pak, slu-

ži i *uopšteno* zaštititi od ponuda u elektronskim medijima koje povređuju dostojanstvo čoveka ili druga pravna dobra zaštićena Krivičnim zakonikom“ (str. 176). Autori skreću pažnju da je pojam „dostojanstvo čoveka“ u ovoj relaciji neodređen, da medijsko prikazivanje ljudi njih čini „predmetima posmatranja“, zbog čega je prikladnije govoriti o poštovanju autonomije i samoodređenja prikazanih ljudi. Kao pravna dobra koja štiti KZ, u prvom redu su označeni demokratska pravna država, politički i javni mir, a kao cilj se mimo zaštite omladine pominje još i izbegavanje neželjenog susretanja odraslih ljudi sa pornografijom. U nastavku je definisana ciljna grupa ovih zaštitnih mera, gde je shvatanje da se tu misli na „prosečne mlade“, tj. „normalne korisnike“ kojima treba „vremenski i tehnički otežati pristup“ nadvladalo shvatanje koje je taj krug suzilo na one „mlade koji su skloni opasnostima“, tj. koji se „rizično ponašaju ili koji još uvek ne mogu pravilno da procene ostvarivanje kontakata na četuu“ (str. 179). U okviru trećeg pitanja, nužnosti njihove primene, pomenu to je da bi harmonizacija internet krivičnog prava bila dobro rešenje, ali da su izgledi za to malo verovatni, između ostalog i zbog činjenice da ublažavanje uslova obostrane kažnjivosti kod međunarodnopravne pomoći vodi ka olakšanom postupanju protiv ponuđača sadržaja, čime supsidijarno postupanje protiv ponuđača usluga čini izlišnim. Peto poglavlje se, pre tumačenja adekvatnosti ove mere, prevashodno u svetlu osnovnih prava, snošenja troškova i jednog sveobuhvatnog odmeravanja, zaokružuje razmatranjem mogućnosti samoregulisanja interneta (Cyberlaw – Lex informatica) koje propagiraju tzv. internet-separatisti, smatrajući da će se time prevazići problemi u primeni tradicionalnih pravnih pravila teritorijalno ograničenih, povećati prihvaćenost i poštovanje od strane korisnika, izvršiti efikasniji nadzor u odnosu na državnu kontrolu i sačuvati posebna dostignuća interneta.

Šesti, ujedno poslednji deo knjige („Zusammenfassung und Ergebnis“, str. 228–236) jeste, kako sâm naslov kaže, saže-

tak postavljenih problema i ocena mogućih rešenja. Još jednom su osmotrene tehničke mogućnosti i vrste naloga za blokiranje, kao i ustavnopravne osnove, pri čemu je nanovo podvučeno da su dozvoljene samo one mere koje ne diraju u pravo na tajnost telekomunikacija. Sveukupna ocena glasi da je važeće stanje u nemačkom pravu po pitanju naloga za blokiranje nedovoljno i tek u maloj meri promišljeno, posebno u pogledu efektivnosti mera i zaštite osnovnih prava, što je uočljivo kada se imaju u vidu „rasparčana“ nadležnost kod više institucija, pravne nedoumice, čitavi lanci upućivanja, sistemski prekid i nedostajući stratezijski koncepti. Autori zaključuju da, ukoliko se zakonodavac zadovoljava simboličnom politikom koja mere sporovodi tek na pojedinim mestima i u ograničenom obimu, onda se postojeće stanje može oceniti kao prihvatljivo. Međutim, u slučaju postojanja želje za postavljanjem sveobuhvatne strategije i odgovarajućim zakonskim izmenama, morala bi se prethodno povesti rasprava o tehničkim konceptima i mogućnostima „teritorijalizacije interneta“ u slobodarskom društvu uopšte, o ustavnopravnim granicama i o alternativnim zaštitnim strategijama.

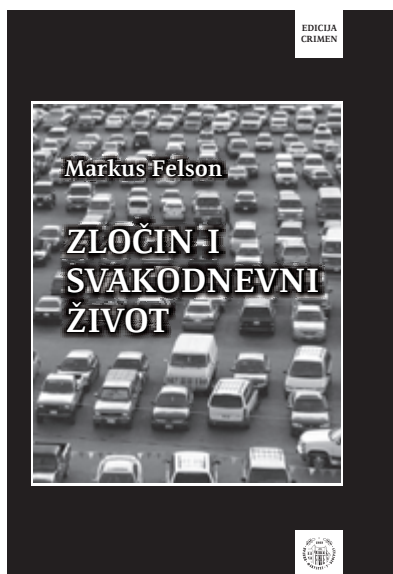
Čini se legitimnim nastojanje nacionalnog zakonodavca da sprovođenjem mera blokiranja internet servis provajdera, domaćim korisnicima u jednom pravno kontrolisanom postupku onemogućiti pristup ilegalnim sadržajima sačuvanim u inostranstvu, sve dok ne postoji harmonizacija zakonskih rešenja, niti međunarodno koordinisano postupanje čak ni naspram jezgra protivpravnih ponašanja, i sve dok ne stoje na raspolaganju ni pravne, ni vanpravne strategije; sve dotle je procena zakonodavca da treba da se suprotstavi postojećim sadržajima na internetu ne više samo offline, već i da onemogućiti online pristup, opravdana i razumljiva. Ono što se najviše može prigovoriti postojećem rešenju u nemačkom pravu jeste komplikovana mreža upućivanja kroz pravna akta različite pravne snage (koja se, pritom, začuđujuće često menjaju) i fokusiranost na zaštitu omladine od eksplicitnih

sadržaja na internetu koja naloge za blokiranje prikazuje tek kao kap u moru (krivično) pravnog reagovanja na sajber kriminalitet, a istovremeno budi sumnju u mogućnost ograničenja osnovnih prava građana u slučaju daljih širenja zabrana i blokada. U mnoštvu upućivanja, izmenjenih koncepata postupanja, oprečnih mišljenja po pitanju nužnosti i srazmernosti mera, za pravnu analizu nezaobilaznih, ali i komplikovanih tehničkih rešenja, knjiga „Nalozi za blokiranje – Nacionalno sprovođenje prava u globalnom sajber prostoru“ autora Ulrich-a Sieber-a i Malaika Nolde deluje kao svojevrsni svetionik kojim se želi razbiti magla koja prekriva nepregledno more zvano internet. Ona pruža sveobuhvatan, temeljan, teorijski vrlo ozbiljan prikaz celokupne, usko stručne problematike, premda stil pisanja, kao uostalom i tema kao takva, nije „lagan“, tj.

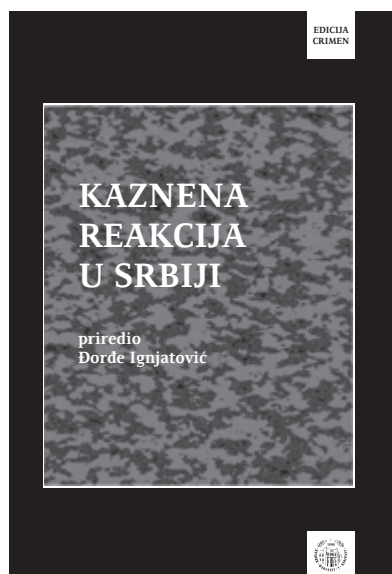
zahteva se određeni nivo predznanja, posebno tehničkih preduslova i načina funkcionisanja interneta. Globalni sajber prostor i dešavanja u njemu koja se nastoje učiniti što jasnijim odavno zaokupljaju pažnju zakonodavca koji se sada nalazi pred sasvim novim izazovima (krivično)pravnog reagovanja na sve veći i brži protok „neuhvatljivih“ informacija neograničenom broju korisnika. Želja da se u potpunosti „omeđi“ virtuelni prostor kosi se sa njegovom prirodom i načinom funkcionisanja, ali se čini da prepreke određenim sadržajima imaju svoje pravno utemeljenje, što je iscrpno, objektivno, uz povremena, u razumnoj meri prisutna iznošenja ličnih stavova i ocena, vrlo stručno objašnjeno upravo u prikazanoj knjizi.

Ivana Marković

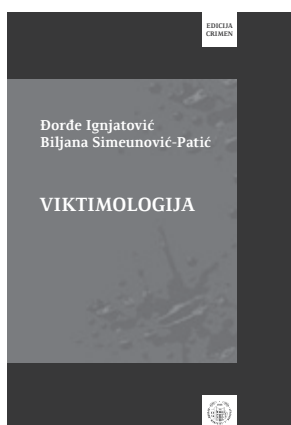
NOVO U EDICIJI *CRIMEN*

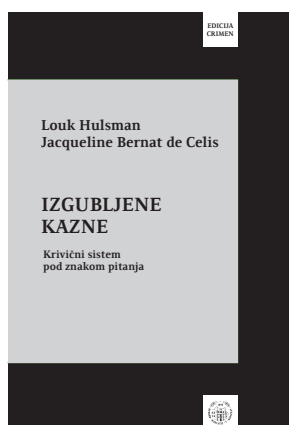
Edicija CRIMEN • Knjiga 20

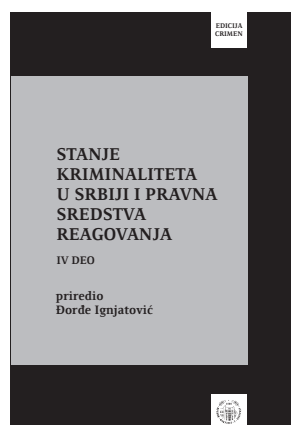
Edicija CRIMEN • Knjiga 19

Edicija CRIMEN •
Knjiga 18

Edicija CRIMEN •
Knjiga 17

Edicija CRIMEN •
Knjiga 16

UPUTSTVA AUTORIMA

1. Članci moraju biti originalni, do sada neobjavljeni niti (u celosti ili delimično) za objavljivanje u drugoj publikaciji predati tekstovi. Njihov obim ne bi trebalo da prelazi 1,5 autorski tabak (do 45.000 slovnih znakova, uključujući i praznine). Tekst pisati u elektronskoj formi latinicom u programu Word for Windows, font Times New Roman, veličina slova 12, sa duplim proredom, uključujući fusnote.

2. Tekstovi za rubriku Članci moraju sadržati: – na početku apstrakt obima do 20 redova i do pet ključnih reči; na kraju popis literature, rezime do 40 redova i ključne reči na engleskom jeziku. Budući da časopis objavljuje i radove na stranim jezicima, autori u tom slučaju treba da dostave apstrakt, rezime (summary) i ključne reči na tom jeziku, a redakcija Časopisa će obezbediti njihov prevod na srpski jezik. Svi tekstovi inače podležu stručnoj lekturi.

3. Pored odštampanog primerka – na stranicama formata A4; jednostrano, margine na vrhu i sa obe strane teksta treba da budu najmanje 3 cm – tekst treba poslati i na CD-u i/ili na e-mail redakcije.

4. Fusnote priložiti na posebnim stranama na kraju teksta; fusnote ne treba iznova numerisati od početka na svakoj strani već neprekidno.

5. Reference treba da sadrže sledeće podatke:

5.1. Reference za knjige:

Uopšte

J. Fawcett /1968/: *The Law of Nations*, London, p. 100

Zbornici

M. Sorensen (ed.) /1989/: *Manual of Public International Law*, London, pp. 12–15

Ponovljene reference

J. Fawcett: *op. cit.*, p. 40.

Uzastopne reference

J. Fawcett: *Ibid.*, p. 40.

5.2. Reference za tekstove u časopisima i zbornicima:

Članci u časopisima

D. Connell /1988/: Jurisdiction, *British Journal of International Law*, n° 4, pp. 2–18.

Prilozi u zbornicima

N. Kluwer /1995/: Subjects of International Law – in: *Manual of Public International Law* (M. Sorenson, ed.), London, pp. 40–100.

5.3 Reference za zakone i sudsku praksu

Preporučuje se citiranje prema nacionalnom metodu

5.4. Citiranje internet izvora

Pored navođenja internet adrese, potrebno je navesti i datum pristupa dokumentu

http://crime.about.com/od/sex/a/rape_myths.htm, 27. mart 2010.

6. Treba ostaviti prostor između naslova i teksta. Redosled odvajanja trebalo bi jasno naglasiti: glavna celina, prva pod-celina, druga pod-celina itd. Podele unutar poglavlja treba da budu zasnovane na sistemu 1.1.1., koji ostavlja mogućnost korišćenja sistema (a), (b), (c) unutar teksta. Numerisanje paragrafa treba izbegavati.

1. PRVA POD-CELINA VELIKIM SLOVIMA

1.1. Druga pod-celina potamnjena slova (bold)

1.1.1. Treća pod-celina u italic-u ili podvučena

1.1.1.1. Ostale pod-celine malim slovima

AUTHOR GUIDELINES

1. The contributions must be original, they may not be published or submitted elsewhere in full or in part. Articles should preferably have an overall length of one author's sheet (not more than 45 000 characters including spaces). Text to be in electronic form in latin in Word for Windows, font Times New Roman, font size 12, double spacing including footnotes.
2. Texts for the section Articles must have: abstract of not more than 20 lines and five key words; summary of not more than 40 lines and with key words (both in English) and list of literature at the end of the article. Considering the fact that in this journal contributions in foreign languages will also be published, authors of these texts should submit abstract, summary, key words in the language of the foreign text and the Redaction of the journal will provide their translation in Serbian. All submitted articles are subjected further to editing by the journal editorial staff.
3. Apart from the printed text – page format A4, only one side of each sheet of paper used, with margins on top and on both sides of at least 3cm – text should also be sent on CD or on e-mail address of the Redaction.
4. Submit footnotes on separate pages at the end of the text, do not restart footnote numbering on each page, but number them consecutively.
5. References should contain following details:
 - 5.1. References to Books:
 - General
 - J. Fawcett /1968/: *The Law of Nations*, London, p. 100
 - Collections of papers
 - M. Sorensen (ed.) /1989/, *Manual of Public International Law*, London, pp. 12–15
 - Repeated references
 - J. Fawcett, *op. cit.*, p. 40.
 - Subsequent references
 - J. Fawcett, *ibid.*, p. 40.
 - 5.2. References to texts in Journals and Collections of papers
 - Articles in Journals
 - D. Connell /1988/, Jurisdiction, *British Journal of International Law*, no 4, pp. 2–18.
 - Contributions in Collections of papers
 - N. Kluwer /1995/: Subjects of International Law – in: *Manual of Public International Law* (M. Sorenson, ed.), London, pp. 40–100.
 - 5.3. References to Legislation and Juridical Decisions
 - A method of citation according to the national method is recommended
 - 5.4. Citation of Internet sources
 - Beside the Internet address, date of access to the document should also be written
 - http://crime.about.com/od/sex/a/rape_myths.htm, 27. mart 2010.
 6. A space should be left between the headings and the text. The order of division should be indicated as clearly as possible: main division, first sub-division, second sub-division etc. The chapter division to be adopted is that based on the 1.1.1. system, which leaves the (a), (b), (c) system for use within the text. Paragraph numbering should be avoided.
 1. FIRST SUB-DIVISION IN MEDIUM CAPITAL
 - 1.1. **Second sub-division in bold lower case**
 - 1.1.1. *Third sub-division in italics or underlined*
 - 1.1.1.1. The remaining sub-divisions in medium lower case

CRIMEN

ČASOPIS ZA KRIVIČNE NAUKE || JOURNAL FOR CRIMINAL JUSTICE

(II) 2/2011 pp. 169–281

CONTENTS

ARTICLES

- Boštjan M. Zupančič, *Ne bis in idem* (the Prohibition of Double Jeopardy)
la belle dame sans merci..... 171
- Đorđe Ignjatović, Definition and Etiology of Violent Crime 181
- Snežana Soković, Crime Control Contemporary Global Tendencies –
Characteristics, Perspectives and Local Review 212
- Goran P. Ilić, Right to a Reasoned Court Decision 227

REVIEW ARTICLES

- Aleksandra Ilić, Prison Overcrowding – Phenomenological
and Etiological Aspects 247

FROM THE HISTORY OF CRIMINAL JUSTICE

- P. Miljanić, The Formation of the Cetinje Bastille
A Contribution to Serbian Criminal Law 257

REVIEWS

- Ljupčo Arnaudovski, Judicial Management..... 264
- Milan Škulić, Juvenile Criminal Law 267
- Joanne Savage, The Development of Persistent Criminality 270
- Ulrich Sieber, Malaika Nolde, Sperrverfügungen im Internet
Nationale Rechtsdurchsetzung im globalen Cyberspace? 277

ISSN 2217-219X

